

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

**Οι μετανάστριες ως εσωτερικές οικιακές εργάτριες στην
ελληνική επαρχία:
Το παράδειγμα της Λιβαδειάς**

Εξεταστική Επιτροπή

Επιβλέπουσα:

Άννα Λυδάκη, Καθηγήτρια

Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο

Μέλη:

Ευάγγελος Πρόντζας, Καθηγητής

Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο

Ιορδάνης Ψημμένος, Αναπληρωτής Καθηγητής

Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειον Πανεπιστήμιο

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία

της

Ελένης Πούλου

Αθήνα, Φεβρουάριος 2014

ΟΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΕΣ ΩΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΟΙΚΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΤΡΙΕΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΡΧΙΑ:
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΛΙΒΑΔΕΙΑΣ

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

**Οι μετανάστριες ως εσωτερικές οικιακές εργάτριες στην
ελληνική επαρχία:
Το παράδειγμα της Λιβαδειάς**

Εξεταστική Επιτροπή

Επιβλέπουσα:

Άννα Λυδάκη, Καθηγήτρια

Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο

Μέλη:

Ευάγγελος Πρόντζας, Καθηγητής

Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο

Ιορδάνης Ψημμένος, Αναπληρωτής Καθηγητής

Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειον Πανεπιστήμιο

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία
της
Ελένης Πούλου

Αθήνα, Φεβρουάριος 2014

Ο κόσμος μόνο όταν τον μοιράζεσαι υπάρχει...
(Ερωτήματα, *Τα χειρόγραφα του Φθινοπώρου*, 1990)
Τάσος Λειβαδίτης

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς τη συμβολή, την υπομονή και τη στήριξη ορισμένων σημαντικών ανθρώπων. Από αυτό το βήμα, λοιπόν, θα ήθελα να εκφράσω τις ολόθερμες ευχαριστίες σε καθέναν και καθεμιά ξεχωριστά που μου συμπαραστάθηκαν σε αυτή την πορεία.

Η επιβλέπουσα καθηγήτρια μου κ. Άννα Λυδάκη ήταν παρούσα σε όλες τις δύσκολες και εύκολες στιγμές που συνάντησα σε αυτόν τον δρόμο, της εκπόνησης της διπλωματικής, περιβάλλοντάς με με πραγματική στοργή. Την ευχαριστώ πολύ. Ο κ. Ψημμένος, επίσης, με άμετρη υπομονή και ιδιαίτερη ευαισθησία μου παρείχε πολύτιμη πνευματική και επιστημονική στήριξη, απαραίτητη γι' αυτή τη δύσκολη και απαιτητική διαδικασία. Του οφείλω πολλά. Ο κ. Πρόντζας στην πορεία αυτού του μεταπτυχιακού με τα ερωτήματα και τις διατυπώσεις του βοήθησε στον συνεχή αναστοχασμό. Εκτός από την τριμελή επιτροπή, η συμβολή του Νίκου Ξυπολυτά ήταν καίρια. Οι πολύτιμες και πολύωρες συζητήσεις μαζί του κατά τη διδασκαλία του συνέδραμαν στη διατύπωση των ερωτημάτων της μελέτης, συμβάλλοντας πάντα με εποικοδομητικό τρόπο.

Η συγγραφή της διπλωματικής, ωστόσο, θα ήταν αδύνατη χωρίς τη συμβολή των πληροφορητριών μου: της Τότι, της Ροντρίγκα, της Λίλης, της Μικαέλας και της Δημητρόβας. Η «φωνή» τους υπήρξε καθοριστική στην επίτευξη της παρούσας μελέτης. Τους είμαι υπόχρεη.

Επίσης, ευχαριστώ τους συντρόφους/ισσες και τους φίλους/ες μου για την αμέριστη συμπαράσταση και υποστήριξη τους στις μέχρι τώρα επιλογές μου. Ακόμα, οι συμφοιτητές/τριες στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού είχαν και αυτοί/ες τη συνεισφορά τους σε αυτό το δρόμο. Ευχαριστώ ιδιαίτερα την Ισμήνη και τον Μιχάλη για την κατανόηση και τη στήριξη που έδειξαν στο πρόσωπο μου.

Τέλος, η πραγματοποίηση της διπλωματικής δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την πολύτιμη στήριξη της οικογένειάς μου, της αδερφής μου και του πατέρα μου. Ειδικά, ο πατέρας μου υπέμεινε τα πάνδεινα παραμένοντας πάντα το στήριγμα μου. Του την αφιερώνω.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ	8
<i>Εισαγωγή</i>	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
<i>Οικιακή εργασία: κλασσικές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις</i>	11
1.1. Το πρόβλημα.....	11
1.2. Θεωρητικές προσεγγίσεις.....	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
<i>Οικιακή εργασία: τόπος ανισοτήτων</i>	19
2.1. Οικιακή εργασία: φυλετική / έμφυλη / ταξική εμπειρία	19
2.2. Επισκόπηση ερευνών με θέμα την οικιακή εργασία	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
<i>Μεθοδολογία της έρευνας</i>	37
3.1. Προερευνητικό στάδιο	37
3.1.1. Επιλογή του πληθυσμού της έρευνας.....	37
3.1.2. Επιλογή ποιοτικής μεθοδολογίας	39
3.1.3. Επιλογή ημιδομημένων συνεντεύξεων	41
3.1.4. Οδηγός συνέντευξης	42
3.2. Πιλοτικό στάδιο.....	43
3.3. Κύρια ερευνητική διαδικασία.....	43
3.3.1. Προσέγγιση του δείγματος.....	44
3.3.2. Πραγματοποίηση των συνεντεύξεων	45
3.4. Ανάλυση δεδομένων	46
3.4.1. Απομαγνητοφώνηση συνεντεύξεων.....	46
3.4.2. Ανάλυση συνεντεύξεων	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	
<i>Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των οικιακών εργατριών</i>	47
4.1. Δημογραφικά χαρακτηριστικά στη χώρα προέλευσης	48
4.1.1. Περιοχή διαμονής	48
4.1.2. Ηλικία	49
4.1.3. Οικογενειακή κατάσταση.....	49
4.2. Κοινωνικά χαρακτηριστικά στη χώρα προέλευσης	51
4.2.1. Εκπαιδευτικό επίπεδο	51
4.2.2. Εργασία στη χώρα προέλευσης.....	51
4.3. Μεταναστευτική ροή	53
4.3.1. Διαδρομή.....	55
α. Προετοιμασία:.....	55
β. Μετακίνηση.....	58
4.3.2. Είσοδος στην εσωτερική οικιακή εργασία.....	60
4.4. Δημογραφικά χαρακτηριστικά στη χώρα υποδοχής.....	63
4.4.1. Ηλικία	64
4.4.2. Οικογενειακή κατάσταση.....	64
4.5. Κοινωνικά χαρακτηριστικά στη χώρα υποδοχής.....	65
4.5.1. Εργασία στη χώρα υποδοχής	65
α. Οικοκυρικά	66
β. Φροντίδα παιδιών.....	67

γ. Φροντίδα ηλικιωμένων.....	67
4.5.2. Στέγαση.....	70
4.5.3. Διατροφή.....	72
4.5.4. Χαρακτηριστικά απασχόλησης.....	73
α. Μισθοί.....	73
β. Ωράρια.....	75
γ. Κοινωνική ασφάλιση.....	76
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ	
<i>Οικιακή εργασία: εργοδοτικές/ οικογενειακές σχέσεις και σχέσεις αλληλεγγύης.....</i>	78
5.1. Οικιακή εργασία και σχέσεις	78
5.1.1. Οικιακή εργασία και εργοδοτική σχέση.....	78
5.1.2. Οικιακή εργασία και οικογενειακές σχέσεις.....	81
5.1.3. Οικιακή εργασία και σχέσεις αλληλεγγύης.....	83
α. Οικιακή εργασία και σχέσεις αλληλεγγύης στην χώρα προέλευσης.....	83
β. Οικιακή εργασία και σχέσεις αλληλεγγύης στην χώρα υποδοχής.....	85
5.2. Οικιακή εργασία και μελλοντικά σχέδια.....	90
<i>Συμπεράσματα</i>	92
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	96
ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ.....	97
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	99

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας Δημογραφικών και Κοινωνικών Χαρακτηριστικών.....	98
---	-----------

Εισαγωγή

Στην παρούσα μεταπτυχιακή έρευνα θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε για ποιους λόγους οι γυναίκες μετανάστριες παραμένουν στην εσωτερική οικιακή εργασία. Στόχος της έρευνας είναι να μελετήσει εκείνους τους παράγοντες που οδηγούν στον εγκλωβισμό των μεταναστριών γυναικών, όπως αναφέρεται στη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία, σε αυτό το επάγγελμα. Το κεντρικό κοινωνιολογικό πρόβλημα αφορά ουσιαστικά τους τρόπους με βάσει τους οποίους αναπαράγεται και ενδυναμώνεται η εσωτερική οικιακή εργασία των μεταναστριών.

Θέτοντας στο επίκεντρο της μελέτης τις σχέσεις με τους εργοδότες θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τους όρους του κοινωνικού αποκλεισμού που διαμορφώνονται εντός της οικιακής εργασίας και οι οποίοι επιτείνουν τα χαρακτηριστικά της υποτέλειας, της εκμετάλλευσης και της πατρωνίας και τα οποία οδηγούν στην αποξένωση, στον εγκλωβισμό των οικιακών εργατριών στο επάγγελμα. Οι σχέσεις αλληλεγγύης και οι οικογενειακές σχέσεις φαίνεται ότι επιτελούν και αυτές σε μεγάλο βαθμό σημαντικό ρόλο στην εδραίωση των κοινωνικών ανισοτήτων και του αποκλεισμού που βιώνουν οι μετανάστριες. Επιπλέον, η ενδελεχής μελέτη των συνθηκών ζωής των εσωτερικών οικιακών εργατριών, των συνηθειών και της εργασιακής κουλτούρας, που αναπτύσσεται, θα αποτελέσουν γόνιμο έδαφος για την εξέταση και την αναζήτηση στοιχείων που οδηγούν στην εκμετάλλευση της εργάτριας, στην «σιωπηρή» συναίνεσή της σ' αυτές τις πρακτικές εκμετάλλευσης και στην απομονωτική μορφή της εργασίας

Σε αυτή τη κατεύθυνση το παρόν κείμενο θα διαρθρωθεί ως εξής: στο *πρώτο κεφάλαιο* θα παρουσιαστεί το πρόβλημα της παρούσας εργασίας εκτενέστερα ενώ θα ακολουθήσει η ανάλυση των κοινωνιολογικών προσεγγίσεων οι οποίες ασχολούνται με ζήτημα των προσωπικών υπηρεσιών και της υπηρετικότητας στην καπιταλιστική κοινωνία. Ειδικότερα, θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε τους τρόπους μέσα από τους οποίους στο συγκεκριμένο σύστημα εργασίας αναπτύσσεται και αναπαράγεται η υπηρετικότητα ενώ παράλληλα εδραιώνεται η κοινωνική ανισότητα των εργαζομένων στην κοινωνία. Θα παρουσιαστούν οι τρεις βασικές κοινωνιολογικές σχολές: η Λειτουργιστική (θεωρίες κοινωνικής συναίνεσης), η Μαρξιστική και η Βεμπεριανή (θεωρίες σύγκρουσης).

Στο *δεύτερο κεφάλαιο* θα παρουσιαστούν μελέτες της διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας που έχουν καταπιαστεί με το ζήτημα της «εκτροφής» της οικιακής εργασίας. Θα παρουσιαστούν οι μηχανισμοί που τροφοδοτούν την αναπαραγωγή της οικιακής εργασίας μέσα από μελέτες που εδράζονται τόσο στη Λειτουργιστική ανάλυση όσο και σε κριτικές/ ριζοσπαστικές προσεγγίσεις, θεωρίες της κοινωνικής στρωμάτωσης.

Η μεθοδολογία της παρούσας έρευνας θα μας απασχολήσει στο *τρίτο κεφάλαιο*. Σε αυτό θα παρουσιαστούν οι λόγοι που προχωρήσαμε στην επιλογή της ποιοτικής έρευνας, των σταδίων της έρευνας και του τρόπου με τον οποίο αναλύθηκαν τα δεδομένα που προέκυψαν από τις 5 ημιδομημένες συνεντεύξεις με μετανάστριες εσωτερικές οικιακές εργάτριες στην πόλη της Λιβαδειάς. Μέσω της έρευνας προσπαθήσαμε να αναδείξουμε τους παράγοντες βάσει των οποίων οι μετανάστριες οικιακές εργάτριες παραμένουν σε αυτό το επάγγελμα. Βασικές έννοιες της μελέτης αποτέλεσαν οι συνθήκες εργασίας, οι σχέσεις με τους εργοδότες, οι σχέσεις αλληλεγγύης και οι σχέσεις με την οικογένεια στη χώρα καταγωγής.

Στο *τέταρτο κεφάλαιο* θα γίνει η παρουσίαση των δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών των μεταναστριών οικιακών εργατριών. Χαρακτηριστικά που αφορούν τη ζωή των εργατριών, την προσωπική τους ιστορία, την κοινωνική τους θέση στη χώρα προέλευσης και υποδοχής. Παρουσιάζονται χαρακτηριστικά αναφορικά με τις συνθήκες της εργασίας και τις απαιτήσεις της.

Τέλος, στο *πέμπτο κεφάλαιο* αναλύονται οι όροι που συγκροτούν την αναπαραγωγή της οικιακής εργασίας. Εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίον η εργάτρια κατανοεί και ερμηνεύει την παραμονή της στο επάγγελμα. Εξετάζεται πώς η εργασία επηρεάζει τη δημιουργία αντιλήψεων, αξιών και προσδοκιών οι οποίες διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό το πλαίσιο ζωής των ίδιων των οικιακών εργατριών. Τέλος, εξετάζεται μέσα από ποια διαδικασία πώς το ίδιο το επάγγελμα επιβάλλει τις πολιτισμικές παραμέτρους του κοινωνικού αποκλεισμού των μεταναστριών οικιακών εργατριών επιτείνοντας τα χαρακτηριστικά της πατρωνίας, της εξάρτησης, της υποτέλειας και της απομόνωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Οικιακή εργασία: κλασσικές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις

1.1. Το πρόβλημα

Όπως ειπώθηκε και παραπάνω το κεντρικό κοινωνιολογικό πρόβλημα που θα μας απασχολήσει αποτελεί η ανάδειξη των τρόπων βάσει των οποίων αναπαράγεται η εσωτερική οικιακή εργασία των μεταναστριών. Θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε πώς η έλλειψη πηγών (resources), η ύπαρξη διακρίσεων, αποκλεισμών και στρωματώσεων που αφορούν τη θέση του ανθρώπου στην κοινωνία διαμορφώνουν ένα σύγχρονο κομμάτι του εργατικού δυναμικού το οποίο εργάζεται στις προσωπικές υπηρεσίες και αναπόφευκτα οδηγείται στην υπηρετικότητα¹.

Τα παραπάνω θέτουν και εδραιώνουν στο κέντρο του προβληματισμού τις κοινωνικές ανισότητες που συγκροτούνται και υφίστανται, υψώνοντας άλλοτε τείχη και άλλοτε παραχωρώντας προνόμια, διαμορφώνοντας με αυτό τον τρόπο ρόλους, αξίες, τρόπους ζωής, εν τέλει κοινωνικές ιεραρχίες. Στην οικιακή εργασία, ειδικότερα, φαίνεται ότι εντοπίζονται ιδανικοί τόποι οι οποίοι βοηθούν στην κατασκευή αυτών των όρων. Από τη μια πλευρά, η οικονομική ανέχεια, η ανάπτυξη μορφών εργασίας και απασχόλησης, ο ρόλος του κράτους και η ανυπαρξία κοινωνικής πολιτικής, και από την άλλη, οι συνθήκες εργασίας – καθήκοντα, μισθοί, ωράρια, σίτιση, στέγαση και ο έλεγχος της εργασίας- αλλά και οι συνθήκες ζωής των οικιακών εργατριών – δικαιώματα, ελευθερίες – διαμορφώνουν ένα σύστημα εργασίας που απαντά σε συγκεκριμένες ηθικές αξίες, κανονιστικά πρότυπα που συστηματικά εμβαθύνουν και προεκτείνουν την πατρωνία, την εκμετάλλευση, την απομόνωση και την εξάρτηση της οικιακής εργάτριας, ένα σύστημα που σπρώχνει τους ανθρώπους στις προσωπικές υπηρεσίες και στην υπηρετικότητα.

¹ Με τον όρο «υπηρετικότητα», όπως τον περιγράφει και ο Ψημμένος (2013), αναφερόμαστε «συνήθως σε περιπτώσεις καταναγκαστικής εργασίας (forced labour) ή/ και γενικότερου εξαναγκασμού σε συγκεκριμένα καθήκοντα και μορφές προσωπικής και κοινωνικής εξάρτησης από έναν εργοδότη. [...] Από την άλλη πλευρά, η υπηρετικότητα αφορά τις σχέσεις εργασίας και το πνεύμα οργάνωσης αυτής που οδηγούν σ' ένα σύνολο στάσεων, αξιών και ιδεών υποτέλειας, χαμηλής αυτοεκτίμησης και απώλειας της δυνατότητας ελέγχου της εργασίας».

Κεντρικό ερώτημα που θα απασχολήσει την παρούσα έρευνα θα αποτελέσει πώς οι γυναίκες – μετανάστριες, κατά κύριο λόγο – παραμένουν σε υπηρετικού τύπου εργασία; Ποιοι είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση; Υπόθεση εργασίας θα αποτελέσει ότι η έκθεση σε χαμηλού κύρους εργασίες², όπως η εσωτερική οικιακή εργασία³, εκθέτει τις γυναίκες σε σημαντικές κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες και διακρίσεις που ουσιαστικά τις τοποθετούν στο περιθώριο. Λειτουργεί η ίδια η εσωτερική οικιακή εργασία ως ένα αρνητικό σπινάλ που συνεχώς αναπαράγει τις ανισότητες και τις διακρίσεις και δεν επιτρέπει στις γυναίκες την απομάκρυνση τους από την εργασία, έχοντας ταυτόχρονα δημιουργήσει στις εργάτριες αντιλήψεις για τον εαυτό τους που αυτό – αναγνωρίζονται ως υποτελής, προδιαγράφοντας τις ευκαιρίες και τις δραστηριότητες τους, τις προσδοκίες τους για το μέλλον και της κοινωνία ως εχθρικής.

Ερωτήματα άξια ενδιαφέροντος αποτελούν: ποιος ο ρόλος της ιθαγένειας (citizenship rights) στην παραμονή της μετανάστριας οικιακής εργάτριας στο επάγγελμα; Η ύπαρξη ή όχι οικογενειακών σχέσεων σε ποιο βαθμό επηρεάζουν την παραμονή; Ποιος ο ρόλος των σχέσεων αλληλεγγύης και των διαπροσωπικών σχέσεων; Οι συνθήκες εργασίας διαδραματίζουν και σε ποιο βαθμό κάποιο ρόλο στην παραμονή; Η πορεία των γυναικών αυτών μέσα στο επάγγελμα όπως αυτό συγκροτείται επηρεάζουν την παραμονή τους και την δυσκολία υπέρβασής του;

Με βάση τα παραπάνω θα δοθεί έμφαση τόσο στις συνθήκες εργασίας των εσωτερικών οικιακών εργατριών όσο και στις σχέσεις αφενός με την οικογένειά τους και τις σχέσεις αλληλεγγύης που αναπτύσσονται, αφετέρου στις σχέσεις με τους εργοδότες τους αλλά και στον τρόπο που οι ίδιες οι οικιακές εργάτριες ερμηνεύουν το ρόλο τους ως υποκειμένου σε σχέση με την εργασία και τον εαυτό του.

² Ο όρος «χαμηλού κύρους εργασίες» όπως περιγράφεται από τον Φούσκα «...ορίζονται όλες εκείνες οι μορφές απασχόλησης με χαμηλό ή χωρίς γόητρο, που είναι επισφαλείς, δευτερεύουσες, δηλαδή εκείνες οι μορφές αμειβόμενης και μη αμειβόμενης εργασίας που βρίσκονται εκτός των ορίων της επίσημης απασχόλησης· ως μη καταγεγραμμένες, θεωρούνται υποδεέστερες από τη σύγχρονη κοινωνία και είναι συνήθως κρυμμένες από το κράτος, προς αποφυγή φόρων, κοινωνικής ασφάλισης και εργασιακών δικαιωμάτων». Βλ. Φούσκας Θ. (2013), «Οι επιπτώσεις της χαμηλού κύρους εργασίας στην εργασιακή οργάνωση και αντιπροσώπευση των μεταναστών: οι περιπτώσεις έξι μεταναστευτικών ομάδων στην Αθήνα» στο Ψημμένος Ι. (επιμ.) *Κοινωνικές Ανισότητες στη σύγχρονη Ελλάδα, Προσωπικές υπηρεσίες και σύγχρονο υπηρετικό προσωπικό*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ. 247 - 289

³ Ο όρος της «οικιακής εργασίας» περιγράφεται ως εξής από τον Διεθνή Οργανισμό Εργασίας: «οικιακός εργάτης είναι το άτομο το οποίο μισθώνεται από οποιοδήποτε ιδιωτικό νοικοκυριό και προσφέρει τις υπηρεσίες του ως εργάτης αυλής ή κήπου, μάγειρας ή καθαριστής, φροντιστής ανηλίκων, ατόμων με αναπηρία ή / και ηλικιωμένων ανεξαρτήτως του εάν ο τόπος εργασίας βρίσκεται σε αστική ή αγροτική περιοχή» (ILO 2003). Με τον όρο *εσωτερική οικιακή εργάτρια* εννοείται και η διανυκτέρευση στο χώρο εργασίας (Ξυπολυτάς 2012).

1.2. Θεωρητικές προσεγγίσεις

Εξετάζοντας, λοιπόν, πώς οι γυναίκες μετανάστριες σπρώχνονται και παραμένουν στις προσωπικές υπηρεσίες και στην υπηρετικότητα θα μας φανεί ιδιαίτερα χρήσιμη η κοινωνιολογία της Εργασίας και της Μετανάστευσης, στο πλαίσιο της οποίας έχουν πραγματοποιηθεί πολλές μελέτες οι οποίες έχουν λειτουργήσει προωθητικά τόσο στη θεωρητική όσο και στην εμπειρική διερεύνηση αναφορικά με την κατανόηση αυτής της διαδικασίας. Η σχέση ανάμεσα στην οργάνωση της εργασίας, και ειδικότερα της εργασίας στις προσωπικές υπηρεσίες και την υπηρετικότητα, και την οργάνωση της κοινωνίας αποτελεί βασικό στοιχείο ανάλυσης ήδη από τις πρώτες κοινωνιολογικές έρευνες (Addams, 1896· Du Bois, 1899).

Αναζητώντας τα στοιχεία που τροφοδοτούν την εργασία σε τέτοιου είδους υπηρεσίες, παρατηρούμε ότι υπάρχουν πολλές και διαφορετικές ταξινομήσεις και προσεγγίσεις. Οι περισσότερες από αυτές τις προσεγγίσεις συνδιαλέγονται με ζητήματα που αφορούν την ανάπτυξη ή μη του καπιταλισμού και της νεωτερικότητας και συνδέονται με τις προσωπικές υπηρεσίες αναφορικά με την ιδέα της ανάπτυξης και οργάνωσης της κοινωνίας.

Η *Λειτουργιστική* προσέγγιση δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Η ύπαρξη τέτοιων μορφών εργασίας που εγκλωβίζουν τον άνθρωπο στην υπηρετικότητα και στις προσωπικές υπηρεσίες είναι αποτέλεσμα, σύμφωνα με τους λειτουργιστές, της μερικής ανάπτυξης του καπιταλισμού και της νεωτερικότητας (Coser, 1973). Ωστόσο, εφόσον αυτή υπάρχει – η οικιακή εργασία των μεταναστριών - μπορεί να συμβάλλει θετικά στην ανάπτυξη και στην διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, αν αυτή είναι ενταγμένη στο κυρίαρχο πλαίσιο, οικονομικό και παραγωγικό, της χώρας υποδοχής. Εξετάζεται, λοιπόν, ο ρόλος της γυναικείας μεταναστευτικής οικιακής εργασίας αναφορικά με τη συμβολή της στην ανάπτυξη της οικονομίας και της αγοράς εργασίας.

Στηριζόμενοι σε αυτή την αρχή η γυναικεία μεταναστευτική εργασία ορίζεται μέσα από συγκεκριμένους παράγοντες έλξης και απώθησης του εργατικού δυναμικού⁴ όπως η διαφορά του μισθού ανάμεσα στην χώρα αποστολής και στην χώρα υποδοχής⁵ ή την ύπαρξη «καλύτερου» πλαισίου ευκαιριών – καλύτερης ικανότητας εύρεσης χρημάτων στην χώρα υποδοχής σε συνδυασμό με την έλλειψη στην χώρα αποστολής, όπου μέσα στις ευκαιρίες συγκαταλέγεται και η προσφορά της οικιακής εργασίας στην

⁴ Βλέπε τους νόμους της μετανάστευσης σύμφωνα με τον Ravenstein στο: Ravenstein E. G. (1885)

⁵ Τέτοιες μελέτες, ενδεικτικά, αποτελούν των: Borjas (1990), Triandafyllidou & Kosic (2006)

χώρα υποδοχής. Ωστόσο, σε όλες αυτές τις προσεγγίσεις διακρίνουμε την αποκλειστική αναγνώριση στις μετανάστριες του προσωπικού οφέλους, παραγνωρίζοντας μια σειρά άλλων παραγόντων που συμβάλλουν στην απόφαση για τη μετακίνηση τους όπως η στήριξη της οικογένειας (Glenn, 1986), η τυχειότητα της περιπλάνησης (Ψημμένος, 2003) κ.ά.

Οι λειτουργιστικές έρευνες αποδίδουν στις γυναίκες χαρακτηριστικά απολύτως ορθολογικά σκεπτόμενου υποκειμένου που ζυγίζουν οφέλη και ζημιές πριν αποφασίσουν για τη μετακίνηση τους, εμφανίζοντας τες ως άτομα που υιοθετούν κάποια στρατηγική αναφορικά με τις μελλοντικές τους κινήσεις. Ωστόσο, δεν είναι δυνατόν όλες οι μετακινήσεις των ανθρώπων να αποτιμηθούν απλώς ως ένα μέρος μιας ορθολογικά καταστρωθείσας στρατηγικής που απαντά στις όποιες αλλαγές συμβαίνουν.

Ακόμα, η συμβολή της γυναικείας μεταναστευτικής οικιακής εργασίας, η οποία χαρακτηρίζεται από εξαιρετική ευελιξία που βοηθά την οικονομική ανάπτυξη, κατά τους λειτουργιστές, έγκειται στη δυνατότητα που δίνεται στους γηγενείς και ειδικά στο γυναικείο πληθυσμό να αποδεσμευτούν από τα καθήκοντα του νοικοκυριού, προσλαμβάνοντας οικιακές εργάτριες, ώστε να αναζητήσουν και αυτοί μια θέση στην αγορά εργασίας. Υπό αυτό το πρίσμα η οικιακή εργασία συμβάλει διττά στην οικονομική ανάπτυξη της κοινωνίας τόσο με την εργασία των γηγενών όσο και με την εργασία των μεταναστριών. Ωστόσο, φαίνεται ότι σε αυτή τη προσέγγιση παραγνωρίζουν τη κοινωνική διάσταση της εργασίας που οι ίδιοι υιοθετούν. Αγνοούν εντελώς το ζήτημα των κοινωνικών σχέσεων των μεταναστριών και τον απομονωτικό χαρακτήρα του επαγγέλματος που οδηγεί στην εξάρτηση και την υποτέλεια.

Πέρα από τα παραπάνω ακόμα μια προσέγγιση που υιοθετούν οι λειτουργιστές σχετικά με την οικιακή εργασία αποτελεί η θέση *περί ενδυνάμωσης και χειραφέτησης* (empowerment/ emancipation thesis) του εργατικού δυναμικού που απασχολείται στις οικιακές υπηρεσίες. Η ένταξη στην αγορά εργασίας, και ιδίως στη μισθωτή, θεωρείται από μόνη της ως «απελευθερωτική διαδικασία» (Θανοπούλου, 2007). Η είσοδος στη μισθωτή εργασία θεωρείται ότι διαμορφώνει τους όρους για την «έξοδο» από τις παραδοσιακές μορφές εκμετάλλευσης που βασίζονται σε έμφυλα, πατερναλιστικά κ.ά. τύπου πρότυπα. Αλλά και σε αυτή την αντίληψη εντοπίζεται το ζήτημα της κοινωνικής διάστασης της εργασίας. Η έξοδος αυτή από τη εκμετάλλευση που υφίσταντο εντός του παραδοσιακού, πατερναλιστικού πεδίου δεν επιτρέπει συνήθως την κατανόηση σε πλήρη ανάπτυξη της κοινωνικής διάστασης της εργασίας η οποία δομείται σ' ένα καθεστώς

εξάρτησης και υποτέλειας και στην χώρα υποδοχής, σύνδεσή της με πρότυπα που αφορούν τη γυναικεία ταυτότητα – τη θέση της γυναίκας στον οικιακό χώρο – και την παραπέρα ταύτισή της με την υπηρετικότητα και ταυτόχρονα την απουσία κοινωνικών σχέσεων (Anderson, 2000· Ψημμένος & Σκαμνάκης, 2008).

Η προσέγγιση αυτή φαίνεται να παραβλέπει το γεγονός ότι μεθοδικά εμβαθύνεται και προεκτείνεται η πατρωνία και η ταυτοποίηση της προσωπικής ζωής της εργαζόμενης με την αγορά και τον εργοδότη (Ψημμένος & Σκαμνάκης, 2008), απομονώνοντας την εργαζόμενη από συλλογικούς χώρους διεκδίκησης δικαιωμάτων και από προσδοκίες για την καλύτερευση της ζωής της εξαιτίας της λειτουργίας του επαγγέλματος κάτω από ορισμένες «ηθικές» αξίες. Μια τέτοια προσέγγιση της κοινωνίας και της εργασίας που δίνει υπερβολική έμφαση στο βαθμό συναίνεσης που υπάρχει στις σύγχρονες κοινωνίες αποφεύγει να θέσει ζητήματα ανισοτήτων της κοινωνίας ως όλον, ζητήματα δύναμης και υλικών όρων. Δε δίνει καμία ιδιαίτερη προσοχή στο ρόλο της κυριαρχίας, της εκμετάλλευσης και της ταξικής σύγκρουσης στις εργασιακές σχέσεις (Watson, 2005).

Σε αντίθετη τελείως οπτική εδράζεται η μαρξιστική/ κριτική προσέγγιση όπου υποστηρίζεται η διάσταση της εκμετάλλευσης και του ελέγχου στην εργασία από τον εργοδότη προς τον εργαζόμενο. Οι εργαζόμενοι σε χαμηλού κύρους εργασία εκτίθενται, κατά τους μαρξιστές, σε μια ποικιλία κοινωνικών διακρίσεων και οικονομικών ανισοτήτων οι οποίες οδηγούν στην εκμετάλλευσή τους. Ειδικά, όσο αφορά την οικιακή εργασία θεωρούν ότι αυτού του είδους η εργασία εκθέτει, επιπλέον, τις γυναίκες στο να υιοθετήσουν αντιλήψεις και πρακτικές για τον εαυτό τους οι οποίες ενδυναμώνουν την εκμετάλλευση που υφίστανται και την υποτέλεια.

Η μαρξιστική προσέγγιση υπογραμμίζει το σημαντικότερο ρόλο που διαδραματίζει ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας στην ένταξη του εργατικού δυναμικού στη βιομηχανία και στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού κεφαλαίου. Η μισθωτή εργασία χαρακτηρίζεται από ταξική στρωμάτωση, διατρέχεται από σχέσεις εξουσίας που στοιχειοθετούν την εκμετάλλευση και τον έλεγχο του εργαζομένου από τον εργοδότη και, επίσης, η επιρροή της δεν παραμένει εντός των στενών ορίων του εργασιακού χώρου αλλά επηρεάζει το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων (Ξυπολυτάς, 2012: 5). Συγκεκριμένα, στην οικιακή εργασία στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης ζητήματα έρευνας και μελέτης αφορούν ποιες είναι εκείνες οι διαστάσεις της εργασίας, με ποιο τρόπο διαμορφώνονται αυτοί οι όροι εκμετάλλευσης και ελέγχου και πώς αυτοί επηρεάζουν τις μελλοντικές προσδοκίες των εργατριών από τη ζωή τους.

Για τους μαρξιστές οι προσωπικές υπηρεσίες ή η υπηρετικότητα αποτελούν μέρος της ανάπτυξης της καπιταλιστικής οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης (Cohen, 1987)⁶. Η οικιακή εργασία, υπηρεσίες καθαριότητας και φροντίδας, στον καπιταλισμό ακολούθησαν την πορεία εξέλιξης της αγοράς εργασίας και των σύγχρονων απαιτήσεων της βιομηχανίας. Σε αυτή την κατεύθυνση συνέδραμαν οι διαδικασίες εξέλιξης στην αγορά εργασίας.

Αρχικά, η σταδιακή απομάκρυνση της εργατικής τάξης στον καπιταλισμό από δεξιότητες, ενδιαφέροντα και δυνατότητες που αφορούσαν τη φυσική και κοινωνική αναπαραγωγή, τη μη μισθωτή εργασία, και η αξιακή ταύτιση των γηγενών νοικοκυριών με τη μεσαία τάξη, οδήγησε στην αναζήτηση προσωπικών υπηρεσιών εντός της αγοράς εργασίας. Διαμορφώθηκαν κατ' αυτό το τρόπο διαδικασίες μίσθωσης οι οποίες στηρίζονταν σε φυλετικές και έμφυλες ταυτότητες (Eaton, 1899· Glenn, 1992) και οι οποίες κάλυψαν την αναπαραγωγή του νέου life – style και, κυρίως, του κύρους των γηγενών .

Επίσης, οι αλλαγές που προέκυψαν λόγω της απελευθέρωσης μεγάλου μέρους του γυναικείου πληθυσμού από τα οικοκυρικά καθήκοντα οδήγησε μέρος των ίδιων των εργαζομένων να αναζητήσουν νέο εργατικό δυναμικό το οποίο θα επιτελέσει τις οικιακές εργασίες αντί γι' αυτές (Anderson, 2000) στο πλαίσιο της αντιμετώπισης των αυξημένων εργασιακών υποχρεώσεων τους. Και αυτή η αναζήτηση του εργατικού δυναμικού στηρίχθηκε τόσο στις παραδοσιακές μορφές κοινωνικής στρωμάτωσης και αποκλεισμού (φύλο/ έθνος) όσο και σε νέους διαχωρισμούς όπως διακρίσεις και εμπόδια ελεύθερης πρόσβασης των ανθρώπων στην αγορά εργασίας και τη μισθωτή απασχόληση (δίκτυα δουλεμπορίας, μεταναστευτική κίνηση κ.ά.) (Ψημμένος, 2013). Ότι λοιπόν χάθηκε λόγω των εξελίξεων στην εργασία αναζητήθηκε στη αγορά, μέσω της μίσθωσης των προσωπικών υπηρεσιών (Ψημμένος, 2013).

Στη σύγχρονη αύξηση των προσωπικών υπηρεσιών και της υπηρετικότητας θα μπορούσαμε να προσθέσουμε τη μεταβίβαση της ευθύνης της κοινωνικής προστασίας από το κράτος, εξαιτίας της απορρύθμισης του, προς τα άτομα και τις οικογένειες τους, την ιδιωτική πρωτοβουλία (Ψημμένος, 2013). Η επιβολή πολιτικών μείωσης των δαπανών που αφορούν την κοινωνική πρόνοια νομιμοποιεί και ενισχύει την εργασία στις προσωπικές υπηρεσίες (άτυπη και ευέλικτη μορφή απασχόλησης) βασισμένη σε έμφυλους και εθνοτικούς διαχωρισμούς.

⁶ Στο Ψημμένος, Ι. (2013:24)

Πέρα όμως από τα χαρακτηριστικά και τις απαιτήσεις του κεφαλαίου τα οποία συγκροτούν τις προσωπικές υπηρεσίες και την υπηρετικότητα, σημαντική είναι και η συμβολή της μεταναστευτικής εργασίας σε αυτές. Οι δημοσιονομικές πολιτικές που διαμορφώνονται από τους διεθνείς οργανισμούς και τα κράτη συμβάλλουν στη συγκρότηση ενός ξεχωριστού είδους μεταναστευτικής εργατικής δύναμης (Cohen, 1987). Οι πολιτικές φτωχοποιούν μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού τοποθετώντας το ταυτόχρονα στο κοινωνικό περιθώριο και εξαναγκάζοντας μεγάλο μέρος αυτού του πληθυσμού (γυναίκες, εθνικά/φυλετικά κοινωνικά στρώματα) στη μετανάστευση και στην απασχόληση σε χαμηλού κύρους εργασίες. Εργασίες που χαρακτηρίζονται από την άτυπη μορφή τους, την απουσία βασικών δικαιωμάτων, το «κρύψιμο» των εργαζομένων από τις αρχές ώστε να αποφύγουν την πιθανότητα σύλληψής τους, και την άσκηση ελέγχου και πατρωνίας από τους εργοδότες και τα γραφεία εξεύρεσης εργασίας (hiring agencies). Με αυτή τη παρατήρηση γίνεται φανερός ο ρόλος του κράτους και των διεθνών οργανισμών στη κατασκευή της υπηρετικής εργασίας, στην ενίσχυση και νομιμοποίηση των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων και στην ενδυνάμωση του ρόλου και των δικαιωμάτων των εργοδοτών έναντι των εργαζομένων.

Ακόμα ένα στοιχείο ανάλυσης που αξίζει να αναφερθεί και έχει απασχολήσει τους μελετητές της μαρξιστικής προσέγγισης αποτελεί η φυσικοποίηση της ανισότητας μέσω της εργασίας. Η σταδιακή έκθεση των γυναικών που απασχολούνται στην οικιακή εργασία σε ανάρμοστο και υποδεέστερο τρόπο ζωής - δύσκολες συνθήκες ζωής και εργασίας – αλλά και η προσωπική διάσταση που απαιτεί η εργασία αφού παρουσιάζεται ως μέρος συναισθηματικών δεσμών, συνηθειών και κοινωνικών δράσεων οδηγούν στην υιοθέτηση προτύπων ζωής που επιβεβαιώνουν την εκμετάλλευση (Βασιλικού, 2007· Ψημμένος & Σκαμνάκης, 2008· Χαντζαρούλα, 2012). Οι εργαζόμενες εσωτερικεύουν λόγω της εργασίας τους φυσικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά που νομιμοποιούν την υπηρετικότητα.

Επομένως, τα νοικοκυριά αποτελούν κρίσιμους χώρους έρευνας και μελέτης για τους μαρξιστές. Η μελέτη των συνθηκών εργασίας και ζωής των οικιακών εργατριών βοηθούν, σύμφωνα με τους μαρξιστές, στην ανάδειξη των εκμεταλλευτικών μορφών της εργασίας, της προσωπικής εξάρτησης, καταπίεσης και εγκλωβισμού των οικιακών εργατριών. Οι διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσονται με τον/την εργοδότη/τρια επιτρέπουν τη δημιουργία αντιλήψεων προσωπικής υποχρέωσης των οικιακών εργατριών προς τους/τις εργοδότες/τριες, μια όψη συναίνεσης των εργαζομένων στις εργοδοτικές

πρακτικές και απαιτήσεις (Ψημμένος & Σκαμνάκης, 2008). Οι προσωποποιημένες αυτές σχέσεις πατρωνίας, που παρουσιάστηκαν μερικώς παραπάνω, φαίνεται ότι επιτρέπουν τη δημιουργία αντιλήψεων, αξιών και προσδοκιών οι οποίες επηρεάζουν και διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό το πλαίσιο ζωής των ίδιων των οικιακών εργατριών. Στην ουσία είναι αυτό το ίδιο το επάγγελμα που επιβάλλει τις πολιτισμικές παραμέτρους του κοινωνικού τους αποκλεισμού επιτείνοντας τα χαρακτηριστικά της πατρωνίας, της εξάρτησης και της υποτέλειας.

Τέλος, η βεμπεριανή προσέγγιση δίνει ιδιαίτερη έμφαση στα ζητήματα κύρους (status), δύναμης (power) και κοινωνικής κλειστότητας (social closure) αλλά και της νοσηματοδότησης της εργασίας από τα ίδια τα υποκείμενα, τους εργαζόμενους. Στη συγκεκριμένη προσέγγιση υπογραμμίζεται η έννοια της κοινωνικής στρωμάτωσης με αποτέλεσμα την εκ προοιμίου τοποθέτηση κοινωνικών ομάδων σε επαγγέλματα που λογίζονται ως αρνητικά για την κυρίαρχη τάξη της κοινωνίας. Έτσι λοιπόν, φαίνεται ότι υπάρχουν κοινωνικές ομάδες που «σπρώχνονται» και ταυτοποιούνται σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους και δεν τους δίνεται η δυνατότητα εξόδου απ' αυτά. Επιπλέον, βαρύνουσα σημασία, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, αποδίδεται στον τρόπο που ο ίδιος ο εργαζόμενος ερμηνεύει την εργασία του αφού θεωρείται η εργασία ως ένα πεδίο διαμόρφωσης πολιτισμικών και κοινωνικών αντιλήψεων που επηρεάζουν.

Η οικιακή εργασία στην κοινωνιολογική ανάλυση εντάσσεται στις χαμηλού κύρους εργασίες που αφενός λαμβάνουν αρνητικής και χαμηλής εκτίμησης από την κοινωνία αφετέρου οδηγούν τους εργαζόμενους σε αυτές στο κοινωνικό περιθώριο. Ο αποκλεισμός αυτός θέτει περιορισμούς σε όποια επιθυμία κοινωνικής και εργασιακής ανέλιξης αλλά και περιορισμούς στην κοινωνικοποίηση των εργαζομένων με συνέπεια τη δημιουργία υποδεέστερων αντιλήψεων για τους εαυτούς τους και χαμηλών προσδοκιών. Εξαιρετική μελέτη που καταδεικνύει αυτές ακριβώς τις προβληματικές αποτελεί η εργασία των Du Bois (1899) και της Isabel Eaton (1899) όπου εξετάζουν πως η εργασία και η επαφή των μαύρων με τη δουλεία διαμόρφωσαν μια σειρά από παράγοντες που οδήγησαν στον κοινωνικό αποκλεισμό τους και στην τοποθέτησή τους στην υπηρετική εργασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Οικιακή εργασία: τόπος ανισοτήτων

2.1. Οικιακή εργασία: φυλετική / έμφυλη / ταξική εμπειρία

Από όσα περιγράφηκαν παραπάνω γίνεται σαφές ότι η εργασία στις προσωπικές υπηρεσίες (καθαριότητα, φροντίδα ηλικιωμένων/ παιδιών) παράγει και αναπαράγει μια σειρά από ανισότητες. Για να εξετάσουμε παραπέρα πώς η εργασία σε αυτές εγκλωβίζει τις μετανάστριες εργαζόμενες και διαμορφώνει τις ευκαιρίες, πρακτικές και αξίες των γυναικών αυτών θα πρέπει να μελετηθούν οι ανισότητες που τη διατρέχουν και να αναδειχθεί ο ρόλος τους.

Σύμφωνα με τον Tilly (1998) η κοινωνική ανισότητα συγκροτείται εντός του κοινωνικού πεδίου. Αναπτύσσεται δηλαδή μεταξύ ανθρώπων ανάμεσα στους οποίους έχει συναφθεί μια σχέση από την οποία απορρέουν περισσότερα πλεονεκτήματα για τον έναν σε σχέση με τον άλλον εξαιτίας του άνισου ελέγχου πάνω στις παραγωγικές πηγές και η οποία διαμορφώνει με τη σειρά μορφές εκμετάλλευσης και υποτέλειας. Η κοινωνική ανισότητα δεν εξαντλείται σ' ένα μόνο είδος αποκλεισμού αλλά ενυπάρχουν πλήθος ανισοτήτων που συνυφαίνονται και οι οποίες ποικίλλουν μέσα στον χρόνο, το χώρο και εντός των κοινωνικών συστημάτων, ίσως μερικώς διαφοροποιημένες σε κάποια σημεία αλλά χωρίς καμία διαφοροποίηση στον πυρήνα τους.

Αυτές οι ανισότητες αποτελούν, σύμφωνα με τον Tilly, ζητήματα που «υπογραμμίζουν» περαιτέρω τα όρια διαχωρισμού της κοινωνικής ζωής και τα οποία ευνοούν τη δημιουργία νέων μορφών εκμετάλλευσης και πλαισίου ευκαιριών. Υποστηρικτικά οι μηχανισμοί της *μίμησης* (emulation) και της *προσαρμοστικότητας* (adaptation) ενδυναμώνουν τις πρακτικές διατήρησης των διακρίσεων και τις απορρέουσες εκλογικευμένες πεποιθήσεις οι οποίες είναι άμεσα διαθέσιμες και σε συνδυασμό με την *τοπική γνώση* (local knowledge), το *διαθέσιμο σενάριο* (available scripting), την κοινωνική αλληλεπίδραση και συμπεριφορά γενικεύουν την ανισότητα.

Η διαρκής κοινωνική ανισότητα όπως την περιγράφει ο Tilly πλαισιώθηκε από ζητήματα κύρους, δύναμης και κοινωνικής κλειστότητας που απασχόλησαν ιδιαίτερος

τον Weber αλλά θα ήταν ελλιπής αν δεν αναφερόταν, όπως υποστηρίζει ο ίδιος, στην έννοια της εκμετάλλευσης του Marx. Η κοινωνική ανισότητα σύμφωνα με τον Tilly είναι μια «γέφυρα» που ενώνει τον Weber με τις προσεγγίσεις του για το *κύρος*, τη *δύναμη* και την *κοινωνική κλειστότητα* με τον Marx και την έννοια της εκμετάλλευσης και το αντίθετο. Η διάσχιση της γέφυρας επαναλαμβανόμενα είναι που στην πραγματικότητα «κλειδώνουν» την ανισότητα στον χώρο.

Όλα τα παραπάνω ζητήματα στην οικιακή εργασία είναι εμφανείς και φαίνεται ότι δρουν καταλυτικά στην «απόφαση» των εργατριών να παραμείνουν σε αυτή. Η οικιακή εργασία που χαρακτηρίζεται από αορατότητα, τρωτότητα και ανασφάλεια, εμφανίζεται ως η μόνη ευκαιρία τους για δουλειά, ανεξάρτητα από το επίπεδο εκπαίδευσης και την προηγούμενη εργασιακή εμπειρία των γυναικών.

Η παραμονή των γυναικών σε αυτά τα επαγγέλματα εξασφαλίζεται μέσα από οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους που συνδέουν τον τόπο καταγωγής, το φύλο και την τάξη σε συνδυασμό με τον αποκλεισμό των γυναικών από άλλα επαγγέλματα και άλλες αγορές εργασίας. Η «έκθεση» σε επαγγέλματα παροχής προσωπικών υπηρεσιών έχει ως αποτέλεσμα τη σταδιακή εξομοίωση των προσωπικών υπηρεσιών με φυσικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, ενώ παράλληλα, οι μηχανισμοί αναπαραγωγής της υπηρετικότητας βοηθούν στη συγκρότηση και στην παραγωγή της «υπηρετικής υποκειμενικότητας» (Χαντζαρούλα, 2012). Ταυτόχρονα, η ύπαρξη συναισθηματικών δεσμών, συνηθειών και κοινωνικών δράσεων εντός των προσωπικών υπηρεσιών φυσικοποιούν την ανισότητα και εδραιώνουν την εκμετάλλευση και την υποτέλεια (Anderson, 2000). Οικογενειακά θέματα και οικονομικοί παράγοντες δίνουν ανάπτυξη στην οικιακή εργασία και ενδυναμώνουν τον περαιτέρω εγκλωβισμό των γυναικών στο επάγγελμα.

Οι μελέτες που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια έχουν ως στόχο τη διερεύνηση των έμφυλων, ταξικών και φυλετικών ιεραρχιών που διαμόρφωσαν τη σχέση μεταξύ οικιακής εργάτριας και εργοδότη/ τριας. Έτσι, υπάρχουν μελέτες που διερευνούν το ρόλο της οικιακής εργάτριας στην διαμόρφωση της αστικής ταυτότητας των εργοδοτών, έρευνες που εντοπίζουν το ζήτημα του φύλου ως σημαίνουσα σημασία και έρευνες που επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στον φυλετικό καταμερισμό της εργασίας. Δεν πρόκειται να προβούμε σε εξαντλητική επισκόπηση όλων των ερευνών που αφορούν τα παραπάνω ζητήματα, μόνο θα προσπαθήσουμε να ψηλαφήσουμε πώς αυτές οι κατηγορίες μπορούν να αποτελέσουν αναλυτικά εργαλεία για την εξέταση της σχέσης αυτής.

Η έρευνα της έμμισθης οικιακής εργασίας στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, από τα τέλη ήδη του 19^{ου} αι., περιστράφηκε γύρω από τα ζητήματα του νοικοκυριού και του φυλετικού διαχωρισμού. Σημαντική μελέτη αποτελεί των DuBois *The Philadelphia Negro* και το επίμετρο στην ίδια μελέτη της Eaton *Special Report on Negro Domestic Service in the Seventh Ward Philadelphia* (1899) όπου καταπιάνονται ακριβώς με το ζήτημα της δημιουργίας και διαμόρφωσης του μαύρου πληθυσμού της Philadelphia ως κατάλληλου εργατικού δυναμικού για την υπηρετική εργασία. Η σύνδεση αυτή έχει τις ρίζες της στην σχέση των μαύρων με τη δουλεία. Η ιστορία του «νέγρου από τη Φιλαδέλφεια» μας αποκαλύπτει τη διαιώνιση και τη δημιουργία μιας κατηγορίας: των μαύρων υπηρετών και πώς οι επόμενες γενιές τόσο των άσπρων όσο και των μαύρων «χρησιμοποιούν» τη δημιουργημένη κατηγορία.

Η δημιουργία στερεοτύπων⁷ από την εποχή της δουλείας βοήθησε στη διαμόρφωση αντιλήψεων τόσο στους άσπρους όσο και στους μαύρους για την ανωτερότητα και την καταλληλότητα των τελευταίων στο επάγγελμα της οικιακής εργασίας⁸. Ο ξεκάθαρα φυλετικός καταμερισμός της εργασίας γίνεται αντιληπτός από τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης των μαύρων⁹ στη Philadelphia και ο οποίος αποκλείει άλλους πιθανούς εργαζόμενους από αυτό το επάγγελμα.

Οι μαύροι ζούσαν σ' ένα περιβάλλον με εξαιρετικά περιορισμένες δυνατότητες επιλογής οποιασδήποτε άλλης επαγγελματικής ενασχόλησης. Η σχέση των μαύρων με τη δουλεία διαμόρφωσε μια σειρά από οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες που επέτρεψαν την παγίωση αντιλήψεων ανισότητας οι οποίες βασίζονταν στο φυλετικό καταμερισμό της εργασίας αναπαράγοντας συνεχώς την οργάνωση της εργασίας, χωρίς δυνατότητα υπέρβασης της κοινωνικής ανισότητας

Η έξοδος τους από το επάγγελμα ήταν σε μεγάλο βαθμό αδύνατη τόσο για αντικειμενικούς λόγους όσο και για υποκειμενικούς. Οι σχετικά υψηλοί μισθοί που επικρατούσαν στο επάγγελμα σε συνδυασμό με την παροχή στέγης και τροφής έκαναν το επάγγελμα ελκυστικότερο σε σχέση με τα άλλα χειρωνακτικού τύπου επαγγέλματα καθώς οι περισσότεροι από τους υπηρέτες/τριες εξασφάλιζαν με τις αποδοχές τους και την επιβίωση των μελών των οικογενειών τους. Ενώ οι συνεχείς αρνήσεις για πρόσληψη

⁷ Οι μαύροι υπηρέτες είχαν συνδεθεί με την αντίληψη του πειθήνιου και έμπιστου υπηρέτη χαρακτηριστικά που τους κατασκεύαζαν ως τους καταλληλότερους για την υπηρετική εργασία (Eaton, 1899: 535).

⁸ Στη μελέτη της Eaton μια εργοδότηρια χαρακτηριστικά υποστηρίζει ότι ενώ οι άσπρες εργάτριες εκτελούν καλύτερα τα καθήκοντά τους, αυτή έχει προσλάβει τρεις μαύρες εργαζόμενες «επειδή μοιάζουν περισσότερο με υπηρέτριες» (Eaton, 1899: 484).

⁹ Από τους 6.610 μαύρους εργαζόμενους οι 2.644 είναι υπηρέτες και υπηρέτριες (Du Bois, 1899: 102)

σε άλλου τύπου επαγγέλματα από εργοδότες με την ηθική βεβαιότητα ότι θα «αποκτούσαν προβλήματα» είχε ως αποτέλεσμα οι ίδιοι οι μαύροι να μην αιτούνται για την εργασία (Eaton, 1899: 467) αποφεύγοντας με αυτόν τον τρόπο τον περεταίρω στιγματισμό και τις ρατσιστικές συμπεριφορές εναντίον τους.

Επιπλέον, οι συνθήκες δουλείας επέτρεψαν την δημιουργία αντιλήψεων και στους ίδιους τους μαύρους σχετικά με την εικόνα του εαυτού τους. Η υποτελής θέση που είχαν «κληρονομήσει» από τους προγόνους τους φαίνεται ότι κατείχε σημαντικό ρόλο τόσο για την οργάνωση της ζωής τους στον παρόν – επαγγελματική και κοινωνική καταξίωση – όσο και για τις προσδοκίες τους και τη μελλοντική τους πορεία. Η εσωτερικευση της υποτελούς θέσης θέτει και σημαντικά υποκειμενικά εμπόδια τα οποία ενδυναμώνουν τις αντιλήψεις περί ανισότητας και εξόδου από την εργασία.

Ωστόσο, θα περίμενε κανείς ότι μετά την κατάργηση της δουλείας όλες αυτές οι διακρίσεις θα εξέλιπαν. Ωστόσο αυτές «παίρνουν» νέο σχήμα και συνεχίζουν να συγκροτούν νέες κατηγορίες ανισοτήτων. Οι νέες αυτές κατηγορίες δημιουργούνται κάτω από την πίεση των ανταγωνισμών, των ταξικών συγκρούσεων οι οποίες διαμορφώνουν νέες ιεραρχίες. Οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί αλλά και άσπρος γηγενής πληθυσμός εντείνουν τον ανταγωνισμό προς τους Αφροαμερικανούς μέσα στο ίδιο αντικείμενο εργασίας «σπρώχνοντας» τους μαύρους να εκτελέσουν τις πιο βρώμικες δουλειές, εργασίες σαφώς πιο βαριές, επισφαλείς και χαμηλού κύρους μέσα σ' ένα περιβάλλον ανεργίας και φτώχειας.

Η συζήτηση ωστόσο δεν περιορίστηκε ούτε καθορίστηκε αποκλειστικά από τη φυλετική κατηγοριοποίηση. Στο πλαίσιο της τοποθέτησης της εργασίας στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας εντάσσεται και διευρύνεται και σε άλλα πεδία. Οι πρόσφατες μελέτες για την απασχόληση των μεταναστριών έχουν τοποθετήσει την εργασία σ' ένα σύστημα ιεραρχιών που οργανώνεται και σε άλλα πλαίσια όπως του φύλου και της τάξης. Η σύνδεση αυτή αναδεικνύει την επίδραση της σύγχρονης πραγματικότητας της εργασίας στη μελέτη της οικιακής εργασίας. Η μελέτη της σύγχρονης έμμισθης οικιακής εργασίας έχει προβληματοποιήσει την έννοια της εργασίας.

Στο πεδίο της εννοιολόγησης της εργασίας οι έννοιες που έχουν χρησιμοποιηθεί για να περιγράψουν τις μορφές εργασίας εμπεριέχουν αντιλήψεις για τη θηλυκότητα και τον ανδρισμό, για τη ταυτότητα. Με αυτή έννοια η εργασία αποτελεί συγκροτητικό στοιχείο για την κατασκευή ταυτοτήτων φύλου, γυναικείων και ανδρικών. Η διάκριση μεταξύ παραγωγικής και αναπαραγωγικής εργασίας αποτέλεσε τον πυρήνα της νέας

εννοιολόγησης της εργασίας και οδήγησε σε ιεραρχικούς διαχωρισμούς αναφορικά με το τι θεωρείται εργασία και τι όχι (Χαντζαρούλα, 2012: 39) και από ποιους εκτελείται.

Η πρώτη και βασική διάκριση αναφέρεται στο χώρο τον οποίο εκτελείται η εργασία και πρόκειται για τη διχοτομία μεταξύ δημόσιου: ιδιωτικού. Η παραγωγική εργασία συνδέθηκε με το δημόσιο, είναι έμμισθη και κυρίαρχος είναι ο άνδρας ενώ η αναπαραγωγική εργασία εξοβελίζεται στο ιδιωτικό χώρο, είναι άμισθη και συνδέθηκε με τη γυναίκα εξαιτίας του ρόλου της ως μητέρας η οποία παραμένει στον οίκο και φροντίζει τόσο για το επίπεδο της αναπαραγωγής του όσο και για τη διατήρησή του¹⁰. Έτσι, σ' αυτό το πλαίσιο η αναπαραγωγική εργασία θεωρείται φυσικοποιημένη, αναγνωρίζεται ως μια προέκταση της γυναικείας ταυτότητας και εκτελείται σε δυσανάλογο αριθμό απ' αυτές (Phizacklea, 2003: 115).

Παράλληλα, αυτή η διάκριση θεωρήθηκε η κύρια αιτία ανισοτήτων στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας, αποτελώντας ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές, η οποία υπονοεί και αναφέρεται σε μια σειρά άλλων διαχωρισμών όπως μοντέρνο: παραδοσιακό, πολιτισμένο: πρωτόγονο, γραφειοκρατικό: πατερναλιστικό, ορθολογικό: ανορθολογικό κ.ά. (Anderson, 2012: 4).

Για πολλά χρόνια η αντιμετώπιση της οικιακής εργασίας ως «κρυμμένου ζητήματος» προέκυπτε εξαιτίας του εξοβελισμού της στην ιδιωτικότητα του νοικοκυριού, παραβλέποντας τις σχέσεις που διαμορφώνονται και αναπτύσσονται εντός¹¹. Σχέσεις ασύμμετρες που διαμορφώνουν ιεραρχίες και αποτελούν μήτρες κυριαρχίας και κατωτερότητας οι οποίες ενισχύουν τις έμφυλες σχέσεις (Phizacklea, 2003: 115) ενώ το ζήτημα της έμμισθης οικιακής εργασίας εντός του νοικοκυριού περιπλέκει ακόμα περισσότερο την ανάλυση.

Η οικιακή εργάτρια φαίνεται ότι έρχεται να καλύψει το κενό που δημιουργείται ανάμεσα σε αυτές τις δυο σφαίρες. Αποτελεί την γέφυρα (Anderson, 2000: 5). Η ανάγκη για την κάλυψη των θέσεων των γυναικών, οι οποίες πραγματοποιούν έξοδο από το σπίτι και προσφεύγουν στην αγορά εργασίας, με φθηνή και ευέλικτη εργασία καλύπτεται από τη μεταναστευτική γυναικεία εργασία η οποία και ανακατασκευάζει τις σχέσεις εντός του

¹⁰ Η διαφοροποίηση ανάμεσα στα δυο φύλα εδράζεται στην αντίστιξη του πολιτισμού – φύσης. Αυτή η διχοτομία τοποθετεί τη γυναίκα ως υποτελή σε σχέση με τον άνδρα. Η νομιμοποίηση της ανδρικής κυριαρχίας έγκειται στο γεγονός ότι οι γυναίκες θεωρούνται πως βρίσκονται «απλώς» εγγύτερα στη φύση σε σχέση με τους άνδρες (Ortner, 1994).

¹¹ Στο πεδίο αυτό ζητήματα μελέτης αποτέλεσαν θέματα όπως: κατά πόσο η εργασία στον ιδιωτικό χώρο, συγκεκριμένα η έμμισθη οικιακή εργασία, είναι κατάλοιπο φεουδαρχικών σχέσεων ή κατά πόσο τέτοιες μορφές εργασίας θα μπορούσαν να ενταχθούν στις καπιταλιστικές σχέσεις. Ζητήματα ελευθερίας και ανελευθερίας, θηλυκότητας και αρρενωπότητας, μεταβάσεις από το παραδοσιακό πλαίσιο στο μοντέρνο εξετάζονται.

εργοδοτικού νοικοκυριού. Η γυναίκα είναι αυτή που τώρα υιοθετεί αρρενωπά εργασιακά υποδείγματα τόσο εντός του νοικοκυριού όσο και εκτός.

Για αρκετό όμως διάστημα οι μελέτες, και της φεμινιστικής θεωρίας, παρέμεναν στην ανάλυση των σχέσεων που αναπτύσσονται και αναπαράγονται εντός και αφορούν συγκεκριμένες σχέσεις μεταξύ των φύλων. Ρηξικέλευθες μελέτες ωστόσο άλλαξαν το επίκεντρο της έρευνας και εστίασαν στη σχέση εργοδοτριών και οικιακών εργατριών, η οποία ενδυναμώνει τις δομές της ταξικής, έμφυλης και φυλετικής ανισότητας (Romero, 1992· Rollins, 1985)

Ιδιαίτερα, με τη μελέτη της έμμισθης οικιακής εργασίας γίνονται αντιληπτές οι διαφορετικές οικιακές εμπειρίες των γυναικών. Στην πραγματικότητα αμφισβητείται πλήρως ο μύθος της αδελφότητας μεταξύ των γυναικών. Σε αυτό το πλαίσιο η Glenn (1992) υποστηρίζει ότι τα καθήκοντα που χαρακτηρίζουν την αναπαραγωγική εργασία δεν θα πρέπει να γίνουν αντιληπτά μόνο στη βάση του φύλου διότι αυτή η αντίληψη καθιστά τη γυναικεία ταυτότητα ως ομογενοποιημένη, συνεκτική και παγκόσμια αλλά θα πρέπει να εξετάζεται και να γίνεται κατανοητή μέσω μιας σειράς διαχωρισμών στην βάση των οποίων βρίσκονται, εκτός από το φύλο, η φυλή/ εθνικότητα, η τάξη, το πολιτειακό καθεστώς, η κουλτούρα, η θρησκεία κ.ά. (Andall, 2003· Anderson, 2000· Glenn, 1992· Anthias & Yuval – Davis, 1992· Palmer, 1989). Τέτοια σχήματα αποτελούν οι: αφεντικίνα: υπηρέτρια, καθαρή: βρώμικη, ηθική: ανήθικη κ.ό.κ. Ουσιαστικά, η οικιακή εργάτρια με την παρουσία της καθιστά εμφανή και ενδυναμώνει την ταυτότητα της εργοδότριας της ως άξιας οικιακής διαχειρίστριας, ως μεσό – αστικής τάξης υποκειμένου, ως λευκής και σε εντελώς αντιθετικό σχήμα τη τοποθετείται η ταυτότητα της εργάτριας (Anderson, 2000: 20).

Οι διαφοροποιήσεις και οι ανταγωνιστικές πρακτικές που παρατηρούνται τόσο εντός του συστήματος του φύλου όσο και στα άλλα συστήματα είναι αυτές που γεννούν την ιεραρχία και την (άλλη-)εξάρτηση στην σχέση της οικιακής εργασίας. Επομένως, αυτή η σχέση αποτελεί τμήμα ενός κοινωνικού και οικονομικού διακανονισμού που τοποθετεί κάποιες γυναίκες ψηλότερα στην ιεραρχία σε σύγκριση με κάποιες άλλες. Επιτρέποντας με αυτό τον τρόπο στις γυναίκες που είναι υψηλότερα στην ιεραρχία να υιοθετήσουν ένα πλαίσιο ζωής που δεν θα ήταν σε θέση να το αναπαράγουν στην περίπτωση που δε μετέθεταν κάποια από τα βάρη της αναπαραγωγικής σφαίρας αλλά και τις εργασίες που δεν επιθυμούν να κάνουν στις οικιακές εργάτριες. Επομένως, η σχέση αυτή θα πρέπει να αντιμετωπιστεί από τους μελετητές όπως και κάθε άλλη σχέση

μισθωτής εργασίας στο πλαίσιο του καπιταλισμού βάσει του οποίου ο έλεγχος της εργασίας αποτελεί πεδίο πολλαπλών ανταγωνισμών και εστία πάλης (Romero, 1992: 130-131).

Εκτός όμως των όσων περιγράφηκαν παραπάνω θα πρέπει να εξετάσουμε και ζητήματα που σχετίζονται με τα οικονομικά και τα κοινωνικά αίτια αλλά και τις εργασιακές εξελίξεις που τροφοδοτούν την οικιακή εργασία. Η επιβίωση των ίδιων των μεταναστριών αλλά και των οικογενειών τους στις χώρες προέλευσης καλύπτει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων και κοινωνικών συμπεριφορών οι οποίες οδήγησαν στην ανάληψη νέων ρόλων από τις γυναίκες εντός της οικογένειας τους και στην απομάκρυνσή τους από το επάγγελμα που ασκούσαν στο παρελθόν.

Από πολλές μελέτες (Parreñas, 2001· Ψημμένος, 2013) γνωρίζουμε ότι οι γυναίκες σπρώχνονται σε χαμηλού κύρους εργασίες και ιδίως στην οικιακή εργασία λόγω κοινωνικών συνθηκών. Πόλεμοι στη χώρα προέλευσης, οικονομική καταστροφή, απορρύθμιση της κοινωνικής προστασίας οδηγούν τους ανθρώπους στη μετανάστευση ώστε να μπορέσουν με αυτό τον τρόπο να εξασφαλίσουν την ατομική και οικογενειακή τους επιβίωση. Οι αλλαγές που επέφεραν τα παραπάνω είχαν ως αποτέλεσμα και τις συνεπακόλουθες αλλαγές στο εργασιακό καθεστώς των γυναικών με συνέπεια τη καθοδική κοινωνική κινητικότητα και την απώλεια του κοινωνικού γοήτρου που απολάμβαναν εξαιτίας της εργασιακής τους θέσης.

Συνέχεια αυτού αποτέλεσε η ανάπτυξη προτύπων εργασιακής οργάνωσης τα οποία απαιτούν την ανάπτυξη ενός πειθήνιου και ευέλικτου, προσαρμοστικού χαρακτήρα εργαζόμενου που στηρίζονται στην ανάγκη για επιβίωση. Επομένως, η εργασία που εξασφαλίζεται μετά αποκτά νοήματα περισσότερο ατομικά μιας και οι νοηματοδοτήσεις που συνόδευαν πριν την εργασία έχουν χάσει το ενδιαφέρον τους. Άρα, ο όρος «επιβίωση» στιγματίζει και συγκροτεί τους ανθρώπους που μεταναστεύουν. Εμπεριέχει μέσα του συγκρούσεις και μεταβολές, δράσεις και αντιστάσεις και όχι μόνο το στοιχείο της διατήρησης, το αναγκαίο αλλά εμπεριέχει ταυτόχρονα και αυτό που επιθυμούμε, αυτό που προσδοκάμε. Η επιβίωση λοιπόν σπρώχνει στην ανάληψη νέων ρόλων που είτε ενδυναμώνουν είτε δημιουργούν εξαρτήσεις.

2.2. Επισκόπηση ερευνών με θέμα την οικιακή εργασία

Η εξέταση του κεντρικού μας ζητήματος θα βασιστεί στη σύνθεση των μαρξιστικών και βεμπεριανών μελετών υπό το πρίσμα της διαρκούς ανισότητας που δεν εντοπίζεται μονάχα στην πρόσβαση σε πηγές αλλά οικοδομείται πάνω σ' ένα πλαίσιο θεσμικών, κοινωνικών και πολιτικών ορίων το οποίο φυσικοποιεί και αναπαράγει τον εγκλωβισμό των μεταναστριών γυναικών στην οικιακή εργασία.

Βασικοί μηχανισμοί αναπαραγωγής του εγκλωβισμού της εργάτριας στην οικιακή εργασία αποτελούν η εξάρτηση των μεταναστριών από τις εργοδοτικές οικογένειες, η απομόνωση από την οικογένεια της αλλά και κοινοτικά δίκτυα στήριξης. Πρέπει, ωστόσο, να σημειώσουμε ότι οι νοηματοδοτήσεις της ίδιας της εργάτριας για την εργασία υπομονεύουν τα μελλοντικά σχέδια τους αλλά και την έξοδό τους απ' αυτή. Για την κατανόηση αυτών των μηχανισμών ας επικεντρώσουμε εδώ την προσοχή μας στις μελέτες, της διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας, σχετικά με αυτά τα ζητήματα.

Αναμφισβήτητα, σημαντικό ρόλο στον εγκλωβισμό των γυναικών στην εσωτερική οικιακή εργασία συνεισφέρουν οι αντικειμενικοί όροι ζωής και εργασίας τους. Στη μελέτη τους οι Phizacklea & Anderson (1997) *Migrant Domestic Workers: A European Perspective* ασχολούνται με το ζήτημα των συνθηκών εργασίας των γυναικών στην εσωτερική εργασία, αλλά και των συνεπειών τους στις ίδιες τις εργάτριες σε διάφορες χώρες της Ευρώπης. Ο εγκλωβισμός των οικιακών εργατριών σύμφωνα με τις ερευνήτριες απορρέει πρωτίστως από τις συνθήκες εργασίας. Ο οικιακός χώρος αποτελεί κρίσιμος χώρος για την εκμετάλλευση και τον έλεγχο του εργατικού δυναμικού. Τα εκτεταμένα ωράρια, η συνεχής και αδιάκοπη εργασία των εσωτερικών οικιακών εργατριών που πολλές φορές καλύπτει το σύνολο της ημέρας φτάνοντας και τις 20 ώρες εργασίας (Anderson, 2000: 53) αλλά και η επιμελημένη ασάφεια που επικρατεί σχετικά με τα καθήκοντα τους, αναγκάζοντας τις να κάνουν τα πάντα μέσα στο σπίτι αλλά και στα σπίτια συγγενικών προσώπων του εργοδοτικού νοικοκυριού (Anderson & Phizacklea, 1997: 3) τις οδηγεί στην απομάκρυνσή τους από διαπροσωπικές και οικογενειακές σχέσεις. Έτσι, η έλλειψη προστασίας τις καθιστά εξαιρετικά ευάλωτες σε συνθήκες εκμετάλλευσης εξαιτίας της ανισότητας που προκύπτει από τη σχέση μεταξύ του εργοδότη και της εργαζόμενης και τις οποίες τις αποκλείει από την κοινωνία με συνέπεια την παραμονή τους στην οικιακή εργασία.

Ακόμα, ένα μεγάλο μέρος των προβλημάτων που αντιμετωπίζει η οικιακή εργάτρια και ενισχύει τον εγκλωβισμό της στην οικιακή εργασία σχετίζεται με την ίδια τη φύση της εργασίας. Συγκεκριμένα, στην οικιακή εργασία συναντάνε οι ερευνήτριες τη σταθερή απαίτηση των εργοδοτών για πρόσχαρη παρουσία της υπηρέτριας και πρόθυμη εκτέλεση των καθηκόντων της. Η απαίτηση από την εργασία για συγκινησιακή συμμετοχή¹² της εργαζόμενης στις δραστηριότητες και τη φροντίδα του εργοδοτικού νοικοκυριού επιτρέπει την άμεση συσχέτιση των δραστηριοτήτων της οικιακής εργάτριας με την προσωπική και κοινωνική ζωή της επηρεάζοντας το χαρακτήρα της και τις αντιλήψεις της σχετικά με το χώρο της εργασίας αλλά και τον χώρο έξω από αυτόν. Στην περίπτωση της οικιακής εργασίας αυτού του είδους η εργασία εξασφαλίζεται από την άτυπη φύση της εργασίας, το μη τυποποιημένο χαρακτήρα των καθηκόντων των οικιακών εργατριών αλλά και από τις σχέσεις εξάρτησης που έχουν συναφθεί με τους εργοδότες. Επομένως, αυτή η ταύτιση αποτρέπει τον απεγκλωβισμό της από την εργασία.

Η είσοδος και η παραμονή του εργατικού δυναμικού στις προσωπικές υπηρεσίες και η σμίλευση της υπηρετικότητας είναι το κεντρικό ζήτημα ανάλυσης για την Χαντζαρούλα (2012) στη μελέτη της *Σμιλεύοντας την υποταγή: Οι έμμισθες οικιακές εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα*. Η ανάλυση στηρίζεται στις μαρτυρίες των οικιακών εργατριών που απασχολήθηκαν στις προσωπικές υπηρεσίες στην περίοδο του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα. Η συγγραφέας αναπτύσσει τις *τεχνολογίες* που αναπτύσσονταν εντός του εργοδοτικού νοικοκυριού και οι οποίες διαμόρφωναν και ενδυνάμωναν τις αντιλήψεις υποταγής που έκαναν εφικτή την παραμονή του εργατικού δυναμικού στην οικιακή εργασία.

Η χειραγώγηση της εργαζόμενης στην υπηρετικότητα ξεκινά με την είσοδο στο εργοδοτικό σπίτι. Η εμπειρία της πρώτης επαφής με τους εργοδότες χαρακτηρίζεται ως τραυματική από τα υποκείμενα της έρευνας αφού οι τεχνολογίες των εργοδοτών είχαν ως σκοπό την πρόκληση του φόβου, την αποξένωση και την διάκριση. Επίσης, η οργάνωση του χώρου του σπιτιού αποτύπωνε τη ταξική διάκριση. Ο ύπνος στο πάτωμα, στο πατάρι ή στο πλυσταριό ή ακόμα και σ' ένα ντιβάνι στην κουζίνα δεν αποτύπωνε την έλλειψη χώρου στο αστικό σπίτι αλλά συνιστούσε έναν από τους μηχανισμούς της παραβίασης όλων των περιοχών του εαυτού (Χαντζαρούλα, 2013: 431). Ο χώρος που απαιτεί ένα

¹² Κατά τον Watson συγκινησιακή εργασία (emotional labour) αποτελεί: «τύπος εργασιακής δραστηριότητας κατά την οποία απαιτείται από τον εργαζόμενο να εκφράσει συγκεκριμένες συγκινήσεις κατά τη διάρκεια παροχής μιας υπηρεσίας» στο Watson (2005). Αναλυτική μελέτη για τον τύπο της συγκινησιακής εργασίας αποτελεί της Hochschild (2003)

σώμα και του παραχωρείται αποτελεί σημαντικό σημείο για τη συγκρότηση και την αίσθηση της διαφοράς.

Η σχέση του σώματος με την εργασία, οι έλεγχοι τιμιότητας και η ύπαρξη κοινωνικών και φυσικών περιορισμών οριοθετούν την διαφορά και την υποτέλεια, καθιστούν την εργαζόμενη κατώτερη. Όλη η μελέτη διατρέχεται από γλαφυρά παραδείγματα της σχέσης που διαμορφώνεται μεταξύ του εργοδοτικού νοικοκυριού και της εργάτριας και στα οποία διαφαίνεται ο ολοκληρωτικός χαρακτήρας της εργασίας και η δύναμη άσκησης ελέγχου από τον εργοδότη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα λουκέτα που έβαζαν στα ψυγεία και στα ντουλάπια οι εργοδότες προσπαθώντας με αυτό τον τρόπο εκτός από το να επιβάλλουν τον περιορισμό της κατανάλωσης φαγητού από τις οικιακές εργάτριες να εγκαθιδρύσουν διαμέσου της τελετής της εκπαίδευσης την κατωτερότητα των εργατριών.

Σε αυτές τις πρακτικές ελέγχου και υποταγής μπορούμε να προσθέσουμε και την αφαίρεση της ταυτότητας της εργάτριας η οποία ποίκιλλε ανάλογα με τη μορφή της σχέσης που οι εργοδότες ήθελαν να εγκαθιδρύσουν. Η άτυπη υιοθεσία ή η αφαίρεση του ονόματος αποτελούσαν τις πιο συνηθισμένες πρακτικές. Οι δεσμοί που αναπτύσσονταν, ωστόσο, δεν ομοίαζαν με οικογενειακούς αλλά αποτελούσαν τη βάση για πιο σκληρές μορφές εκμετάλλευσης.

Αυτό όμως που ξεχωρίζει σε αυτή τη μελέτη είναι η ανάδειξη της σημασίας της εργασιακής αντίληψης που διαμόρφωναν οι ίδιες οι οικιακές εργάτριες τόσο για τον εαυτό τους όσο και για την κοινωνία. Τα υποκείμενα μέσα από τις δομές και τις διαδικασίες διαμόρφωσης της υποταγής εσωτερικεύαν την υπηρετικότητα η οποία αναπαράγεται σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής και με αυτόν τον τρόπο επιτείνονταν η παραμονή τους στο επάγγελμα. Η ταυτότητα αυτή διαμορφώθηκε μέσα από μια διπλή διαδικασία που σχετίζεται αφενός με την οικογένεια και την οικονομία αφετέρου από τη σχέση με την εργοδοτική οικογένεια. Η λειτουργία της οικογένειας τόσο με όρους συναισθημάτων και αλληλεγγύης αλλά και με όρους σύγκρουσης συμφερόντων, εκμετάλλευσης και υποχρεώσεων επέτρεψαν τη διαμόρφωση αισθημάτων περιφρόνησης αναφορικά με τα κορίτσια. Με αυτό τον τρόπο διαφαινόταν ως κάτι φυσιολογικό στη βάση της ηθικής υποχρέωσης απέναντι στους γονείς, πρωτίστως, και των οικονομικών προβλημάτων της οικογένειας να αποδεχτούν την είσοδό τους στην οικιακή εργασία, υπακούοντας στις οικογενειακές αποφάσεις και στρατηγικές.

Υπό το πρίσμα ενός εαυτού διαθέσιμου στην υπηρεσία των άλλων μέσω των αισθημάτων της κατωτερότητας γινόταν αντιληπτή η αποδοχή και η διατήρηση της κυριαρχίας του εργοδοτικού νοικοκυριού. Ενώ και οι στρατηγικές από τη μεριά του εργοδοτικού νοικοκυριού που απέρρεαν από το μύθο του μέλους της οικογένειας ενδυνάμωναν τη διαμόρφωση της υπηρετικής υποκειμενικότητας.

Μέσα στην οικιακή εργασία αυτό που έγινε πλήρως κατανοητό από τις εργάτριες ήταν η ταξική τους υποτέλεια. Αυτή η συνείδηση «επέτρεψε» την υιοθέτηση συνηθειών και αντιλήψεων που έκαναν εφικτή την παραμονή του εργατικού δυναμικού στην οικιακή εργασία.

Η ελληνική εμπειρία της υποταγής αναλύεται και από τις Μπάδα & Αργυρού (2013) στη μελέτη τους: *Η κοινωνία και ο πολιτισμός της «υποτιμημένης εργασίας: Από την ψυχοθυγατέρα, τη δουλεύτρα, την υπηρέτρια και τη γυναίκα στην αλλοδαπή οικιακή βοηθό*. Οι ερευνήτριες προσπαθούν να αναδείξουν την ιστορία της υπηρετικής εργασίας ως έμφυλης εμπειρίας από τον 17^ο αι. έως σήμερα, με τη μορφή της σύγχρονης μεταναστευτικής οικιακής εργασίας. Ιδιαίτερη έμφαση στη μελέτη δίνεται τόσο στη κοινωνική διάσταση της εργασίας όσο και στο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσεται. Στον 17^ο αι. η εργασία φαίνεται ότι έπαιρνε τη μορφή μαθητείας για τα παιδιά της εργατικής τάξης ενώ κατά των 18^ο αι. η είσοδος των παιδιών στην οικιακή εργασία διατρέχεται από τυπικές ή άτυπες μορφές δέσμευσης που αφορούν τόσο την εργασία όσο και την υπηρετικότητα. Ζητήματα ηθικής κοινωνικοποίησης συνδέονται με την οικιακή εργασία και τροφοδοτούν τα εργοδοτικά αστικά σπίτια με εργατικό δυναμικό.

Τον επόμενο αιώνα, οι σημαντικές αλλαγές οργάνωσης της οικονομίας της υπαίθρου οδηγούν στην άνθηση της εσωτερικής μετανάστευσης, η οποία αποτελεί ακόμα ένα παράγοντα τροφοδότησης με οικιακό δυναμικό των εργοδοτικών σπιτιών της Αθήνας. Οικονομικοί και κοινωνικοί παράμετροι επηρεάζουν και εξασφαλίζουν τόσο την παραμονή στο επάγγελμα όσο και την αναπαραγωγή του. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται από τις ερευνήτριες στο *κοινωνικό στίγμα* που συνοδεύει την οικιακή εργασία και συνδέεται με το φύλο, την τάξη και τον τόπο καταγωγής και το οποίο διαμορφώνει τους όρους της ένταξης ή μη στην οικιακή εργασία. Ενώ τον 20^ο αι. παρατηρείται η αποκλειστική σύνδεση της οικιακής εργασίας με τη γυναίκα μετανάστρια. Οι όροι οργάνωσης και λειτουργίας του επαγγέλματος βοηθούν στην εσωτερικευση της και τη νομιμοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων.

Στην ανάλυση της Anderson (2000) στη μελέτη της *Doing The Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour* αναδεικνύεται το ζήτημα της παραμονής των οικιακών εργατριών σε αυτή την *αόρατη εργασία*, όπως την αναφέρει, λόγω των μεταναστευτικών πολιτικών των χωρών του ευρωπαϊκού νότου τις οποίες και εξετάζει. Για την Anderson ο ρόλος των κρατών και οι μεταναστευτικές πολιτικές που υιοθετούν ευθύνονται για τη διαμόρφωση ενός συγκεκριμένου τύπου μεταναστευτικής εργασίας που ουσιαστικά ενδυναμώνει την παραμονή και τον εγκλωβισμό των εργατριών σε αυτή. Οι μεταναστευτικές πολιτικές επιτρέπουν τη διαμόρφωση ενός εργατικού δυναμικού που είναι χωρίς δικαιώματα – χωρίς χαρτιά, απασχολείται σε άτυπες μορφές απασχόλησης όπως η οικιακή εργασία, με το φόβο της απέλασης τους, σε ειδικές εργασιακές συνθήκες και τη δημιουργημένη εντύπωση μιας εχθρικής κοινωνίας υποδοχής. Βάσει αυτών το σύστημα καταμερισμού εργασίας οργανώνεται από φυλετικές, έμφυλες και ταξικές ιεραρχίες που οδηγούν στην περιθωριοποίηση των γυναικών αυτών αναφορικά με τα κοινωνικά τους δικαιώματα¹³ ενώ τοποθετεί και στο κέντρο των συζητήσεων ζητήματα που αφορούν την ιδιότητα του πολίτη.

Με αυτές τις παρατηρήσεις η Anderson καταλήγει σε μια τυπολογία που βασίζεται στην ανάλυση των όρων – εγκατάσταση εντός ή εκτός εργοδοτικού σπιτιού και νόμιμη ή μη εγγεγραμμένη μετανάστρια – και αναφέρει ότι οι μετανάστριες –εργάτριες που βρίσκονται στο τομέα Β (εγκατάσταση εντός του εργοδοτικού σπιτιού και μη εγγεγραμμένη μετανάστρια) αποτελούν το πιο ευάλωτο κομμάτι αυτού του πληθυσμού, μιας και εξαρτώνται από τους εργοδότες τους για την στέγαση τους, ενώ θα πρέπει να είναι μόνιμα πρόθυμες και εύκαιρες ώστε να μην τραβήξουν την προσοχή της πολιτείας, αφού είναι υποψήφιες προς απέλαση (Anderson, 2000: 48).

Η μη πρόσβαση στους θεσμούς, η απομόνωση και η παρεμπόδιση από τους εργοδότες αλλά και από το κράτος στη συμμετοχή τους στην κοινωνική ζωή τις εξαναγκάζει να παραμένουν και να επιμηκύνουν την παραμονή τους στην οικιακή εργασία. Η απομόνωση αυτή τις οδηγεί στην εκμετάλλευση και δεν τους αφήνει περιθώρια για αναζήτηση άλλης δουλειάς εκτός οικιακής εργασίας, συνηθίζοντας και υιοθετώντας στην καθημερινή τους ζωή την υπηρετικότητα.

Στα πλαίσια αυτής της ανάλυσης αυτό που προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση είναι η διατύπωση από την Anderson της ξεχωριστής φύσης του συγκεκριμένου επαγγέλματος η οποία έγκειται στο δεδομένο ότι η οικιακή εργάτρια δεν θέτει προς πώληση μόνο την

¹³ Για το ζήτημα της προνοιακής περιθωριοποίησης βλέπε τη μελέτη των Ψημμένου & Σκαμνάκη (2007)

εργατική της δύναμη αλλά και στοιχεία του *προσωπικού της εαυτού* (personhood) (Anderson, 2000: 2). Η δυνατότητα που «αγοράζεται» από τον εργοδότη είναι η δύναμη του να διατάζει (power to command) σε μια σειρά θεμάτων που δεν άπτονται των εργασιακών, μιας και η εργασία αυτή συνυφαίνεται με ζητήματα που αφορούν την αναπαραγωγή των ατόμων (φυσικά, πολιτισμικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά). Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «ο εργοδότης αγοράζει τη δύναμη να διατάζει, όχι την ιδιοκτησία του προσώπου, αλλά όλο το εαυτό της (person)» (Anderson, 2000: 113- 114). Ο εργοδότης, λοιπόν, είναι σε αυτή τη σχέση ο ολοκληρωτικά κυρίαρχος, ελέγχει όλες τις πλευρές της ζωής της (θέματα σίτισης, στέγασης και υγιεινής), ενώ εισάγει και ζητήματα ψυχολογικής και σωματικής κακοποίησης των εργατριών. Πρακτικές και σχέσεις που ομοιάζουν, για την Anderson¹⁴, με αυτές που αναπτύσσονται κατά την περίοδο της φεουδαρχίας και τη δουλεία και υπονομεύουν την έννοια της αυτοδιάθεσης και της ελευθερίας του ατόμου.

Αυτή η κατάσταση μέσα στο νοικοκυριό επιτείνεται από την καθημερινή εμπλοκή του «προσωπικού εαυτού» της εργάτριας με τα μέλη που φροντίζει. Στην οικιακή εργασία η ανάπτυξη οικειότητας με τα μέλη τα οποία φροντίζει η εργάτρια βοηθάει στην ανάπτυξη συναισθηματικών δεσμών εντός της εργασίας. Με αυτό τον τρόπο κατανοούν την εργασία τους ως προσφορά ενός μέλους της οικογένειας και αναπτύσσουν την αίσθηση αυτής, έτσι ολόένα και απομακρύνεται το ενδεχόμενο της απομάκρυνσής τους απ' αυτή. Αυτή η διάσταση αποτελεί μια από τις σημαντικότερες διαστάσεις για την κατασκευή της υποτέλειας που δημιουργείται στα πλαίσια της σχέσης ανάμεσα στον εργοδότη και την εργάτρια αλλά και της συγκρότησης των όρων της εκμετάλλευσής της.

Σημαντική συμβολή στην ανάπτυξη του ζητήματος της επίδρασης της εργασίας στις οικογενειακές σχέσεις και σχέσεις αλληλεγγύης των Ουκρανών εσωτερικών οικιακών εργατριών, στο πώς δηλαδή αυτές γίνονται αντιληπτές και πώς εξελίσσονται αποτελεί η πρόσφατη μελέτη του Ξυπολυτά (2012). Στη μελέτη διαπιστώνεται ότι εξαιτίας της φύσης της οικιακής εργασίας – δομή, καθήκοντα, χαρακτηριστικά – ευνοείται η διαμόρφωση *ψευδοοικογενειακών* σχέσεων με τα εργοδοτικά νοικοκυριά ενώ παράλληλα διαρρηγνύονται οι σχέσεις των μεταναστριών με τις οικογένειες τους στις χώρες προέλευσης.

Η διάρρηξη των σχέσεων των οικιακών εργατριών με τις οικογένειες τους δεν γίνεται άμεσα αλλά σταδιακά και ύστερα από την επαφή των οικιακών εργατριών με το

¹⁴ Για το ζήτημα της δουλείας και τη σύνδεσή της με το μετέπειτα φυλετικό καταμερισμό της οικιακής εργασίας βλ. ακόμα Addams (1896) και Eaton (1899).

επάγγελμα. Η εξέλιξη αυτή αναφορικά με τις οικογενειακές σχέσεις ερμηνεύεται από τις ίδιες ως έλλειψη κατανόησης από την πλευρά της οικογένειας τους σχετικά με τις δυσκολίες που οι ίδιες αντιμετωπίζουν εντός της εργασίας τους αλλά και τις συνέπειες που υφίστανται (Ξυπολυτάς, 2012: 241).

Παράλληλα, η κατανόηση των καθηκόντων των οικιακών εργατριών στο εργοδοτικό νοικοκυριό ως προέκταση υποχρεώσεων που χαρακτηρίζουν τις οικογενειακές σχέσεις και όχι τις εργοδοτικές έχει ως αποτέλεσμα τον περαιτέρω εγκλωβισμό τους στην οικιακή εργασία με τη συγκρότηση και ανάπτυξη ψευδο-οικογενειακών σχέσεων. Συγκεκριμένα, η νοηματοδότηση της εργασίας από τα ίδια τα υποκείμενα που επιτρέπει τη μετατροπή των καθηκόντων της εργασίας σε θέματα προσωπικής συμπεριφοράς έχει ως αποτέλεσμα η εργάτρια να ταυτίζεται με οικογενειακής φύσεως ρόλους και συναισθήματα (Ξυπολυτάς, 2012: 369). Η συνδρομή της συγκινησιακής εργασίας¹⁵ είναι κομβική. Η σωστή εργάτρια καλείται κατά τη διάρκεια της εργασίας της αφενός να εκτελέσει τα καθήκοντά της επαρκώς αφετέρου να εκφράσει ορισμένες συγκινήσεις ή ακόμα και συναισθήματα (Ξυπολυτάς, 2012: 254). Η συναισθηματική εμπλοκή λοιπόν γίνεται κάτι εξαιρετικά σύνθετο που εμπλέκει της εργάτριες σε ρόλους που ακροβατούν μεταξύ της μισθωτής και της μη μισθωτής εργασίας.

Έτσι, βασισμένοι στην τυπολογία των καθηκόντων της οικιακής εργασίας στις τρεις γενικές κατηγορίες: οικοκυρικά καθήκοντα, φροντίδα μικρών παιδιών και φροντίδα ηλικιωμένων οι οικιακές εργάτριες καλούνται να εκπληρώσουν συγκεκριμένους ρόλους. Σύμφωνα με τη νοηματοδότηση και την ερμηνεία της εργασίας από τις ίδιες τις εργάτριες η φροντίδα του σπιτιού γίνεται κατανοητή ως προέκταση των καθηκόντων της νοικοκυράς τα οποία εμφανίζονται ως μια απλή προέκταση των πρακτικών που είχαν οι ίδιες όταν ήταν στην χώρα τους π.χ. η δημιουργία από την ίδια την εργάτρια του προγράμματος της ημέρας σχετικά με τα καθήκοντά της και τον τρόπο συντήρησης του νοικοκυριού εκφράζοντας με αυτό τον τρόπο τη στοργή προς τα μέλη του νοικοκυριού. Μέσω αυτής της διαδικασίας, της φυσικοποίησης των εργασιακών καθηκόντων, επιτρέπεται η ταύτιση των εργασιακών υποχρεώσεων της οικιακής εργάτριας με το ρόλο της «νοικοκυράς του σπιτιού» (Ξυπολυτάς, 2012: 259).

Το ίδιο συμβαίνει και όταν η οικιακή εργάτρια είναι επιφορτισμένη με τη φροντίδα ενός παιδιού. Η σχέση αυτή γίνεται κατανοητή από τις οικιακές εργάτριες ως

¹⁵ Σχετικά με τον όρο της «συγκινησιακής εργασίας» βλ. αναλυτικά στη μελέτη της Hochschild (1983).

προέκταση των μητρικών καθηκόντων. Στο μέγλωμα ενός παιδιού δημιουργούνται σχέσεις δέσμευσης και στοργής ενώ και η καθημερινή επαφή τους με τα παιδιά είναι δυνατό να οδηγήσει σε σχέσεις που μοιάζουν σχεδόν μητρικές. Ειδικά, η φροντίδα των παιδιών αποτελεί την επιτομή των ψευδο-οικογενειακών σχέσεων γιατί εκτός όσα περιγράφηκαν παραπάνω οι οικιακές εργάτριες μέσω της σχέσης τους και της φροντίδας που επιδεικνύουν με τα παιδιά του εργοδοτικού νοικοκυριού, αναπληρώνουν το κενό που άφησε η απομάκρυνση τους από τα δικά τους παιδιά λόγω της μετανάστευσης.

Τέλος, πολλές κοινές νοηματοδοτήσεις με αυτές που δημιουργούνται στη φροντίδα των παιδιών φαίνεται να συναντάμε και στη φροντίδα των ηλικιωμένων η οποία γίνεται κατανοητή ως καθήκον των νεότερων απέναντι στους γεροντότερους. Οι εργάτριες αντιμετωπίζουν τους ηλικιωμένους «σαν να ήταν γονείς τους» (Ξυπολυτάς, 2012: 268) ενώ δεν είναι λίγες και εκείνες οι αναφορές για το αίσθημα ασφάλειας και προστασίας που προσφέρει η φροντίδα των ηλικιωμένων σε αντιδιαστολή με την ευαλωτότητα της οικιακής εργάτριας που συναντάται επίμονα σε αυτού του τύπου την εργασία. Η έννοια της δέσμευσης όπως περιγράφηκε παραπάνω αναδεικνύεται λοιπόν ως κεντρικό στοιχείο της αντίληψης των εργατριών αναφορικά με την εργασία τους, παραγνωρίζοντας τη ύπαρξη της υπηρετικής σχέσης εντός της εσωτερικής οικιακής εργασίας.

Αναφορικά με τις σχέσεις αλληλεγγύης διαπιστώθηκε ότι οι οικιακές εργάτριες συναναστρέφονται αποκλειστικά με συντοπίτισσές τους που απασχολούνται στο ίδιο επάγγελμα και παίρνουν δυο μορφές: σχέσεις στήριξης και αλληλεγγύης αλλά και εργαλιακές σχέσεις. Ωστόσο, οι ατομικιστικές αντιλήψεις που διαμορφώνονται εντός της οικιακής εργασίας εξαιτίας της φύσης της υπονομεύουν την ανάπτυξη σχέσεων αλληλεγγύης αλλά, ταυτόχρονα, οδηγεί τις οικιακές εργάτριες να υποτιμούν την αξία της, επιτείνοντας την απομόνωση τους.

Η διάσταση αυτή φαίνεται ότι μειώνει την δυνατότητα τους για έξοδο από το επάγγελμα, μιας και η δυνατότητα άσκησης ενός επαγγέλματος συνδέεται εκτός από την αντικειμενική δυνατότητα του εργαζομένου να ασκήσει το εν λόγω επάγγελμα αλλά και με στοιχεία που εμπλέκουν τα κοινωνικά δίκτυα ή/και τις κοινωνικές επαφές – πλαίσιο ευκαιριών (opportunity hoarding). Σύμφωνα με αυτή τη αντίληψη οι οικιακές εργάτριες δεν έχουν τη δυνατότητα να μπορέσουν να απασχοληθούν σε άλλη εργασία μιας στα κοινωνικά δίκτυα στα οποία συμμετέχουν οι συμμετέχουσες απασχολούνται στο ίδιο επάγγελμα. Τόσο, οι ψευδοοικογενειακές σχέσεις όσο και οι σχέσεις αλληλεγγύης

φαίνεται ότι διαδραματίζουν σημαίνοντα ρόλο στην παραμονή τους εντός της οικιακής εργασίας, επιτείνοντας των εγκλωβισμό τους σε αυτό και αναπτύσσοντας αντιλήψεις και αξίες που δυσχεραίνουν ακόμα περισσότερο την έξοδό τους.

Στο ίδιο πλαίσιο και η μελέτη της Βασιλικού (2007) που αφορά τις εσωτερικές οικιακές εργάτριες που εργάζονται στην Ελλάδα και κατάγονται από χώρες των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης. Η Βασιλικού αναφέρεται στην τρωτότητα των οικιακών εργατριών, η οποία επιτείνεται μόλις εισέλθουν στο χώρο της οικιακής εργασίας και διέπει όλη τους τη κοινωνική ύπαρξη. Η τρωτότητα συνδέεται αφενός με τους κινδύνους που η μη εγγεγραμμένη μετανάστευση συνεπάγεται αφετέρου με τις εφήμερες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των οικιακών εργατριών με την είσοδό τους στο επάγγελμα.

Η οικιακή εργασία φαίνεται, επίσης, ότι ευθύνεται για τη διάρρηξη των σχέσεων αλληλεγγύης και τις οικογενειακές σχέσεις¹⁶ και την απομόνωσή τους. Όσο αφορά τις οικογενειακές σχέσεις και ύστερα από το σημείο ρήξης που επηρεάζεται από την είσοδο της εργάτριας στην οικιακή εργασία φαίνεται ότι έχουν σημαντικές συνέπειες στα υποκείμενα. Η υποταγή αυτή που υπέμεναν και αποδεχόντουσαν εξαιτίας της αντίληψης για την ανάπτυξη της οικογένειάς τους, οικονομική και κοινωνική, ύστερα από τη διάρρηξη των δεσμών όπου η προσωρινή κατάσταση μετατρέπεται σε μόνιμη, απομακρύνει συνεχώς τη πιθανότητα της οικογενειακής επανένωσης και το μόνο αποτέλεσμα που έχει είναι να επιτείνεται και να ενδυναμώνεται η μοναξιά, ο εγκλεισμός και η καταθλιπτική συμπεριφορά της οικιακής εργάτριας, παραμένοντας σε μια εργασία που δε λαμβάνει καμία κοινωνική αναγνώριση. Εδώ εντοπίζεται και το «παράδοξο της οικιακής εργασίας όπου οι οικιακές εργάτριες την ώρα που έχουν απομακρυνθεί από τη δική τους οικογένεια, φροντίζουν την εργοδοτική οικογένεια διασφαλίζοντας την αναπαραγωγική της διαδικασία.

Σημαντικό στοιχείο που αναδεικνύεται από αυτή τη μελέτη και αφορά τις σχεδόν απύσες σχέσεις αλληλεγγύης αποτελεί η «άρνηση ταυτότητας» από τις ίδιες τις εργάτριες. Οι συνθήκες της υποτέλειας και το πλαίσιο εκμετάλλευσης που χαρακτηρίζουν την οικιακή εργασία έχει ως αποτέλεσμα την παραπάνω συμπεριφορά

¹⁶ Στη μελέτη αυτή αναγνωρίζεται η εξέχουσα σημασία της οικογένειας τόσο στη μετανάστευση της γυναίκας όσο και στην ένταξή της στην οικιακή εργασία. Όπως έχει ειπωθεί και πρωτότερα βασικός λόγος μετανάστευσης των γυναικών αποτελεί η κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της οικογένειας στη χώρα προέλευσης. Οι περισσότερες από τις οικιακές εργάτριες που βρίσκονται στην Ελλάδα αποστέλλουν εμβάσματα στις οικογένειες που αφήνουν πίσω με σκοπό είτε την ολοκλήρωση των σπουδών των παιδιών στην ανώτατη εκπαίδευση είτε στη συντήρηση των γονιών τους ή των οικογενειών που έχουν σχηματίσει τα παιδιά τους.

από τις εργάτριες, ελπίζοντας με αυτή την κίνηση να αποφύγουν την ταύτισή τους με τις μετανάστριες που ασκούν το επάγγελμά αυτό και είναι κοινωνικά στιγματισμένο¹⁷. Ενώ, η εξάρτηση από τους εργοδότες φαίνεται ότι γίνεται ανεκτή επειδή μέσω αυτής εξασφαλίζεται ασφάλεια που αντισταθμίζει την απουσία της θεσμοθετημένης ασφάλειας.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη του Φούσκα (2013) που εστιάζει στο πώς οι χαμηλού κύρους εργασίες, μέσω των μηχανισμών οργάνωσης και λειτουργίας τους, επηρεάζουν την οργάνωση και τη συμμετοχή του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού σε συλλογικά δίκτυα και φορείς αντιπροσώπευσης και διεκδίκησης. Μέσα από τη μελέτη έξι διαφορετικών εθνοτικών μεταναστευτικών ομάδων (Νιγηριανών, Αιγυπτίων, Μπανγκλαντεσιανών, Παλαιστινίων, Αλβανών και Φιλιπινέζων) που κατοικούν και εργάζονται σε χαμηλού κύρους εργασίες στην Αθήνα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι εξαιτίας της φύσης της εργασίας, της διάρρηξης των οικογενειακών δεσμών στη χώρα προέλευσης κ.ά απομακρύνονται από οποιαδήποτε μορφή συλλογικής οργάνωσης, δράσης και διεκδίκησης δικαιωμάτων.

Συγκεκριμένα, η ομάδα των Φιλιπινέζων η οποία αποτελείται στην πλειονότητά της από γυναίκες που απασχολούνται ως εσωτερικές οικιακές εργάτριες περιγράφουν τα εξαντλητικά ωράρια και τα υπερβολικά καθήκοντα, την αυταρχική συμπεριφορά των εργοδοτών, την ύπαρξη σχέσεων πατρωνίας, την διάρρηξη των οικογενειακών σχέσεων και την ανασφάλεια που τους προκαλεί η επισφαλής μεταναστευτική τους θέση ως απόρροια της φύσης της εργασίας η οποία οδηγεί στην διαμόρφωση ατομικιστικών πλαισίων, συμπεριφοράς, συνηθειών και προτύπων που περιορίζουν το ενδιαφέρον των εργατριών για τη διεκδίκηση των εργασιακών τους δικαιωμάτων ενώ ταυτόχρονα τις απομακρύνουν από τα συλλογικά και κοινωνικά δίκτυα υποστήριξης.

Σημαντική συμβολή στην εξέταση της οικιακής εργασίας στον χώρο της Ελλάδας αποτέλεσε το ερευνητικό πρόγραμμα Πυθαγόρας «Φύλο και Μετανάστευση». Η έρευνα αυτή εξετάζει πώς η απασχόληση στην οικιακή εργασία παράγει αντιλήψεις και αξίες οι οποίες αναπαράγουν την κοινωνική θέση των μεταναστριών. Καταδεικνύει το ρόλο του επαγγέλματος, του φύλου και του μεταναστευτικού καθεστώτος στη διαμόρφωση της κοινωνικής στρωμάτωσης. Για τις ερευνήτριες οι περιορισμένες κοινωνικές επαφές που απορρέουν εξαιτίας της φύσης του επαγγέλματος και του απομονωτικού του χαρακτήρα έχουν ως αποτέλεσμα την εσωτερίκευση των όρων λειτουργίας της εργασίας και την ταύτιση των αντιλήψεων και των αξιών των εργατριών με αυτές που απορρέουν από την

¹⁷ Για το στίγμα σημαντική μελέτη αποτελεί η ομώνυμη του Goffman (2001).

εργασία και οι οποίες υπομονεύουν τις προοπτικές ζωής τους. Τα εξαντλητικά ωράρια, η ελλιπής κοινωνικοποίηση – συναναστρέφονται μόνο με πρόσωπα μόνο του εργοδοτικού νοικοκυριού ή με συντοπίτισσες τους εργαζόμενες στο ίδιο επάγγελμα – μετατρέπουν την εσωτερική οικιακή εργασία σε θύλακα περιθωριοποίησης (Κασιμάτη & Μουσούρου 2007: 247). Έτσι, η οικιακή εργασία δύναται να εγκλωβίσει και να απομονώσει την εργάτρια και να την οδηγήσει να «συναινέσει» στην παραμονή της στο επάγγελμα.

Συμπερασματικά, ύστερα από την ανάλυση των κοινωνιολογικών μελετών για την οικιακή εργασία, καταλήγουμε ότι η ένταξη στο επάγγελμα της οικιακής εργασίας και οι λόγοι ένταξης σε αυτό διαμορφώνουν από μόνοι τους όρους παραμονής και εγκλωβισμού των οικιακών εργατριών σε αυτό. Ενώ επιπλέον, οι συνθήκες ζωής και εργασίας που την χαρακτηρίζουν και οι αξίες και οι αντιλήψεις που απορρέουν απ' αυτή διαμορφώνουν τους όρους εγκλωβισμού τους και αναπαράγουν την θέση των εργατριών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ Μεθοδολογία της έρευνας

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζεται αναλυτικά η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στη έρευνα. Οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις που τελικά επιλέχθηκαν, εκτιμάμε ότι υποστηρίζουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τον σκοπό της έρευνας.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται είναι εάν η έκθεση σε χαμηλού κύρους εργασία, όπως η οικιακή εργασία, εκθέτει τις γυναίκες σε σημαντικές κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες και διακρίσεις που ουσιαστικά τις τοποθετούν στο περιθώριο. Αναλυτικότερα, θα ερευνηθεί αν η ίδια η οικιακή εργασία λειτουργεί ως ένα αρνητικό σπινάλ που συνεχώς αναπαράγει τις ανισότητες και τις διακρίσεις και δεν επιτρέπει στις γυναίκες την απομάκρυνση τους από την εργασία, έχοντας ταυτόχρονα δημιουργήσει στις εργάτριες αντιλήψεις για τον εαυτό τους που αυτό – αναγνωρίζονται ως υποτελής, προδιαγράφοντας τις ευκαιρίες και τις δραστηριότητες τους, τις προσδοκίες τους για το μέλλον και της κοινωνίας ως εχθρικής. Στα ερωτήματα αυτά καλείται η παρούσα μελέτη να επιχειρήσει να δώσει απαντήσεις.

3.1. Προερευνητικό στάδιο

3.1.1. Επιλογή του πληθυσμού της έρευνας

Πεδίο της έρευνας αποτελεί η επαρχία Λιβαδειάς. Αυτή η επιλογή μας καθιστά αδύνατο το ενδεχόμενο να προβούμε σε μια διαδικασία επιλογής οικιακών εργατριών ανά υπηκοότητα όπως πολλοί ερευνητές έχουν πράξει κατά το παρελθόν¹⁸. Η ιδιόμορφη εκ των πραγμάτων σύσταση της συγκεκριμένης ομάδας αλλά και ο «κλειστός» τόπος της επαρχιακής πόλης μας ώθησε να μην θέσουμε κριτήρια υπηκοότητας παρά μόνο θέμα χρόνου στην εργασία. Όλες οι συνεντευξιαζόμενες θα έπρεπε να ήταν αρκετό διάστημα

¹⁸ Ενδεικτικά αναφέρουμε: η περίπτωση των Φιλιππινέζων εσωτερικών οικιακών εργατριών έχει ερευνηθεί από τους : Parrenas (2000), (2001), Lazaridis (2000), Τοπάλη (2004), (2008), Παπαταξιάρχης (2008), η περίπτωση των Ουκρανών: Ψημμένος & Σκαμνάκης (2007), Ξυπολυτάς (2012) κ. ά.

εντός της εργασίας, τουλάχιστον 4 χρόνων, ώστε να μπορούν να μας περιγράψουν και να μας ερμηνεύσουν τις εμπειρίες τους.

Η επιβολή ελάχιστου χρονικού ορίου παραμονής στην οικιακή εργασία των εργατριών που θα αποτελέσουν τα υποκείμενα της έρευνας απορρέει από το δεδομένο ότι η έρευνα θα πρέπει να είναι σε θέση να οδηγηθεί σε συμπεράσματα που δεν βασίζονται σε παροδικές ελλείψεις και προβλήματα των υποκειμένων αλλά στις σταθερές κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσουν. Η έμφαση ακριβώς της παρούσας μελέτης στην επίδραση της εργασίας στις πολιτισμικές αντιλήψεις που διαμορφώνουν τα υποκείμενα εντός της εργασίας μας οδηγεί στην υιοθέτηση αυτού του όρου. Άλλωστε και οι Hughes (1958) και Brown (1984) επιβεβαιώνουν την παραπάνω διατύπωση υποστηρίζοντας ότι η μακρά έκθεση στους κανόνες και τα χαρακτηριστικά ενός επαγγέλματος αφήνει έντονα και συγκεκριμένα ίχνη στις αξίες και τις αντιλήψεις των εργατών.

Ο ελάχιστος χρόνος παραμονής εντός της οικιακής εργασίας υιοθετήθηκε και για έναν ακόμα λόγο. Η μόνιμη, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, πλέον απομάκρυνση από την οικογενειακή εστία στη χώρα προέλευσης άρα και τις οικογενειακές σχέσεις και σχέσεις αλληλεγγύης τις κάνει να νοιώθουν ευάλωτες (Βασιλικού, 2007) και ιδιαίτερα «τρωτές» μετά την έκθεση στο επάγγελμα. Η παραμονή στο επάγγελμα ωστόσο είναι πιθανό αυτή τη «νέα» κοινωνική κατάσταση είτε να την έχει εδραιώσει είτε να την έχει ανατρέψει. Επομένως, το ελάχιστο χρονικό διάστημα μας διασφαλίζει ότι τα υποκείμενα της έρευνας θα είναι σε θέση να μας αφηγηθούν και να μας παρουσιάσουν τα βιωμένα χαρακτηριστικά της εργασίας από την πορεία τους σ' αυτή και των επιπτώσεων της.

Επιπροσθέτως, εξαιτίας της παραμονής τους στο επάγγελμα για αρκετό διάστημα είναι δυνατόν να μας παρουσιάσουν και τη δική τους συμβολή στη διαδικασία διαμόρφωσης τόσο του εργασιακού πλαισίου όσο και των σχέσεων που αναπτύσσονται. Είναι σημαντικό τόσο το εργασιακό πλαίσιο που διαμορφώνεται όσο και οι σχέσεις που αναπτύσσονται εντός της οικιακής εργασίας και πώς αυτές επηρεάζουν τις αντιλήψεις, τις αξίες και τις προσδοκίες των οικιακών εργατριών ότι θα πρέπει να αναλυθούν υπό το πρίσμα της ενεργής συμμετοχής του υποκειμένου στη διαδικασία αυτή (Χαντζαρούλα, 2012) και αυτό εκτιμούμε ότι διασφαλίζεται από το ελάχιστο χρονικό όριο παραμονής στο επάγγελμα.

Ωστόσο, στην προσέγγιση του πληθυσμού του δείγματος, αντιμετωπίσαμε και τα περισσότερα προβλήματα. Ενώ, διαθέταμε αρκετούς «ανθρώπους κλειδιά» και το κριτήριο ελάχιστης παραμονής ήταν διασφαλισμένο, δεν ήταν δυνατό να πειστούν οι

οικιακές εργάτριες και να παραχωρήσουν συνεντεύξεις παρ' όλο που υπήρχαν διαβεβαιώσεις για τον απόρρητο και εμπιστευτικό χαρακτήρα της συνέντευξης. Ενώ στις αρχικές συνεννοήσεις ήταν θετικές στο να δώσουν τη συνέντευξη, στις επόμενες επαφές για τον ορισμό του χώρου και του χρόνου της συνέντευξης προέβαλλαν πολλές δικαιολογίες ως την τελική ακύρωση πολλών από τα ραντεβού. Επιλογή μας ήταν να μη προβούμε σε περαιτέρω πιέσεις για την πραγματοποίηση των συνεντεύξεων με τα υποκείμενα αυτά τόσο από εμάς τους ίδιους όσο και από τους «ανθρώπους κλειδιά», αντιλαμβανόμενοι το φόβο και τις όποιες επιφυλάξεις τους, επιθυμώντας να μην είμαστε εμείς αυτοί που θα επιτείνουμε ακόμα περισσότερο την ανασφάλειά τους στο «κλειστό» τόπο.

Σε αυτό το πλαίσιο απευθυνθήκαμε σε 25 οικιακές εργάτριες για να μας δώσουν συνέντευξη. Τελικά, είχαμε 5 θετικές απαντήσεις όσο και ο αρχικός μας σχεδιασμός.

3.1.2. Επιλογή ποιοτικής μεθοδολογίας

Ο κεντρικός στόχος της έρευνας, όπως διατυπώθηκε αρχικά, είναι η κοινωνιολογική διερεύνηση των λόγων που επηρεάζουν την απόφαση παραμονής των οικιακών εργατριών στο επάγγελμα. Για την επίτευξη αυτής της εξέτασης διερευνήθηκαν οι απόψεις και οι αντιλήψεις των μεταναστριών σχετικά με το παραπάνω ερώτημα. Η μεθοδολογία που επιλέχθηκε έχει ως σκοπό τη χρησιμοποίηση των καταλληλότερων εργαλείων για την εξέταση του κεντρικού ερωτήματος της έρευνας, μεθοδολογικών εργαλείων τα οποία φαίνεται ότι απαντούν θετικά στα χαρακτηριστικά και τις απαιτήσεις της. Ωστόσο, η έρευνά μας λαμβάνει υπόψη της τον μερικό και τοπικό της χαρακτήρα και δεν επιχειρεί μία γενίκευση. Στους σκοπούς της έρευνάς μας δεν συγκαταλέγεται η γενίκευση των αποτελεσμάτων σε κανονικότητες ή τάσεις των κοινωνικών φαινομένων, αλλά η σε βάθος και «εκ των έσω» εξέταση και κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα ίδια τα υποκείμενα βιώνουν, ερμηνεύουν και (ανα)παράγουν τον κοινωνικό τους κόσμο (Τσιώλης, 2011).

Η έρευνα υιοθέτησε ποιοτικές μεθόδους με τη διεξαγωγή 5 ημι-δομημένων συνεντεύξεων βάθους με εσωτερικές οικιακές εργάτριες που ζουν και εργάζονται στην επαρχία Λιβαδειάς. Οι λόγοι που οδήγησαν στην επιλογή της συγκεκριμένης μεθόδου είναι: πρώτον ότι οι συνεντεύξεις φαίνεται να αποκομίζουν περισσότερα στοιχεία για το

πώς οι ίδιες οι οικιακές εργάτριες βιώνουν και ερμηνεύουν την εργασία τους. Έχοντας ως στόχο την κατανόηση του κοινωνικού περιεχομένου της εργασίας και των λόγων που καθιστούν την παραμονή των υποκειμένων σε αυτό «αναγκαστική» δεν θα μπορούσε παρά η έρευνα να επικεντρωθεί στις αξίες και τις αντιλήψεις του εργατικού δυναμικού. Στα πλαίσια κατανόησης του κοινωνικού περιεχομένου της εργασίας οφείλει η έρευνα να έχει ως στόχο τη διερεύνηση σε βάθος των κοινωνικών σχέσεων των εργατριών που αφορούν τόσο τις σχέσεις με το εργοδοτικό νοικοκυριό – σχέσεις που χαρακτηρίζονται από ένα πλέγμα σχέσεων εξουσίας, όπως ήδη αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο των θεωρητικών προσεγγίσεων – όσο και τις οικογενειακές σχέσεις και τις σχέσεις αλληλεγγύης που αναπτύσσονται εκτός του εργασιακού χώρου.

Οι συνεντεύξεις μας προσφέρουν μια πληρέστερη κατανόηση του τρόπου που η εργασία επηρεάζει τις αντιλήψεις των εργατριών για την παραμονή τους στο επάγγελμα. Μας δίνουν τη δυνατότητα να ανιχνεύσουμε το πώς οι ίδιες οι εργάτριες νοηματοδοτούν τις εμπειρίες τους εντός της εργασίας και παράλληλα μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε τη συγκρότηση της ταυτότητας τους μέσω αυτών των εμπειριών και την επιρροή τους στην απόφαση παραμονής στο επάγγελμα. Το θετικιστικό πρότυπο της ποσοτικής προσέγγισης σύμφωνα με το οποίο μία έρευνα πραγματοποιείται στη βάση προκατασκευασμένων υποθέσεων οι οποίες είτε θα επαληθευτούν είτε θα διαψευσθούν δεν θα μπορούσε να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο (Κυριαζή, 2009).

Ο δεύτερος λόγος που επιλέχθηκε η συγκεκριμένη μέθοδος είναι ότι επιτρέπει σε μεγάλο βαθμό να αναδειχθούν οι πολιτισμικοί, οικονομικοί, θεσμικοί κ.ά. παράγοντες που επηρεάζουν τη διάθεση, τις αποφάσεις, τις νοοτροπίες και τις πρακτικές των ανθρώπων (Denzin, 1989). Στις κοινωνιολογικές έρευνες είναι πολύ σημαντικό μέσω αυτών να μπορούμε να αναγνωρίζουμε τους όρους διαμόρφωσης των κοινωνικών φαινομένων αφού αποτελούν τον κεντρικό άξονα ανάλυσης ενός ζητήματος. Σε αυτή την κατεύθυνση οι συνεντεύξεις θα μας βοηθήσουν εδώ να αναδείξουμε τους παράγοντες, αντικειμενικούς και υποκειμενικούς, που επηρεάζουν την απόφαση των οικιακών εργατριών για την παραμονή τους στο επάγγελμα.

3.1.3. Επιλογή ημιδομημένων συνεντεύξεων

Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις επιλέχθηκαν για την πραγματοποίηση της έρευνας, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, επειδή χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη γενικών θεματικών που απαρτίζονται από ανοιχτές και κλειστές ερωτήσεις. Στις κλειστές ερωτήσεις ο σκοπός ήταν οι απαντήσεις που θα δίνονταν να ήταν όσο το δυνατόν πιο συγκεκριμένες (Κυριαζή, 2009). Στις ανοιχτές τύπου ερωτήσεις, που ήταν η πλειοψηφία, επιθυμούσαμε την όσο γίνεται πιο λεπτομερειακή αφήγηση από τη συνεντευξιαζόμενη ώστε να πετύχουμε την πληρέστερη κατανόηση του θέματος. Γι' αυτό το λόγο οι ανοιχτές ερωτήσεις συνοδεύονταν από παρεμβαλλόμενα ερωτήματα όπως «*Δηλαδή;*» ή «*Μπορείτε να μου το εξηγήσετε λίγο παραπάνω; Να μου δώσετε ένα παράδειγμα;*».

Γενικά, όσο αφορά τις ερωτήσεις προσπαθήσαμε να σκεφτούμε απλούς και κατανοητούς τρόπους προσέγγισης των ζητημάτων που επιθυμούσαμε να εξερευνήσουμε, έτσι ώστε η ροή της κουβέντας να είναι ομαλή και σε χαλαρή δομή με απώτερο σκοπό την αποφυγή του “μπλοκαρίσματος” των υποκειμένων πάνω σε δυσνόητες και εξαιρετικά αφηρημένες έννοιες (Mason, 2009: 98-115). Επιδιώξαμε να αποφύγουμε ερωτήσεις που θα προκαλούσαν αμηχανία ή ντροπή στα υποκείμενα.

Οι συνεντεύξεις βάθους επιλέχθηκαν επειδή μας επιτρέπουν να δούμε τα πράγματα από τη μεριά των δρώντων υποκειμένων και τις αλληλεπιδράσεις τους μέσα σ' ένα κοινωνικό πλαίσιο. Μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε δομές και κυρίαρχη ιδεολογία και παράλληλα να κατανοήσουμε τη δική τους απάντηση σε αυτές, τη νοοτροπία και τις κοινωνικές αναπαραστάσεις που ορίζουν την ζωή τους, και στη συνέχεια να αναπαραστήσουμε την εμπειρία τους (Λυδάκη, 2012:256).

Τέλος, επιλέχθηκε αυτός ο τύπος των συνεντεύξεων επειδή μας δίνουν τη δυνατότητα και την ικανότητα να ανασύρουμε στην επιφάνεια αφενός γεγονότα και εμπειρίες αφετέρου συγκεκριμένες στάσεις και αντιλήψεις των συνεντευξιαζόμενων (Graham, 2000). Κατά την διάρκεια της συνέντευξης προσπαθήσαμε να δίνουμε χώρο και χρόνο στα υποκείμενα να εκφράσουν ολοκληρωμένα τις απόψεις τους, καθώς δεν αναζητούσαμε γρήγορες, αλλά ειλικρινείς και αβίαστες απαντήσεις.

3.1.4. Οδηγός συνέντευξης

Ο οδηγός συνέντευξης που χρησιμοποιήθηκε εστίασε την προσοχή του στις συνθήκες ζωής και εργασίας των οικιακών εργατριών αλλά και στις αντιλήψεις και αξίες που διαμορφώνουν οι εργάτριες ως προσδιοριστικών παραγόντων σχετικά με την απόφαση τους για παραμονή στο επάγγελμα. Η δομή, λοιπόν, του οδηγού βασίζεται στις έννοιες της εργασίας, της οικογένειας και των διαπροσωπικών σχέσεων. Ιδιαίτερα μας απασχόλησε η ερμηνεία των εμπειριών των οικιακών εργατριών αναφορικά με τις εργασιακές συνθήκες και τις συνθήκες ζωής τους στην χώρα υποδοχής και πώς αυτές επηρεάζουν την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα ίδια τα υποκείμενα ερμηνεύουν και αναπαράγουν αντιλήψεις, αξίες, προσδοκίες.

Στην *πρώτη* ενότητα συναντάμε τα βασικά δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της οικιακής εργάτριας στη χώρα προέλευσης. Οι ερωτήσεις που εμπριέχονται αφορούν την περιγραφή της ζωής στη χώρα προέλευσης.

Στη *δεύτερη* ενότητα καλύφθηκαν θέματα σχετικά με τη μεταναστευτική διαδικασία. Τα κύρια σημεία αυτής της ενότητας αφορούν τους λόγους που οδήγησαν στη μετανάστευση αλλά και την περίοδο από τη μέρα λήψης της απόφασης από τη γυναίκα ότι θα μεταναστεύσει μέχρι την είσοδό της στο εργοδοτικό νοικοκυριό που θα εργαστεί ως οικιακή εργάτρια. Αναδεικνύονται σε αυτή την ενότητα οι οικονομικές και κοινωνικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες και οι οποίες επηρεάζουν την απόφαση τους για τη μετανάστευση. Η περιγραφή της μεταναστευτικής διαδικασίας καταδεικνύει τον ρόλο των μεταναστευτικών πολιτικών (Anderson, 2000) αλλά και όσων εμπλέκονται σε αυτή (ταξιδιωτικές εταιρείες, συγγενικά δίκτυα κ.ά.) και επιτρέπει την κατανόηση των λόγων εκείνων που η ένταξη στην οικιακή εργασία, σε χαμηλού κύρους εργασίες γενικότερα, αποτελεί μονόδρομο για τις γυναίκες μετανάστριες.

Στην *τρίτη* ενότητα εξετάζουμε ζητήματα που αφορούν αποκλειστικά την εργασία. Οι ερωτήσεις που διατυπώνονται σε αυτή την ενότητα αφορούν τις συνθήκες εργασίας (καθήκοντα, μισθοί, ωράρια) και τις σχέσεις που αναπτύσσονται εντός του εργοδοτικού νοικοκυριού τόσο με τους εργοδότες όσο και με τα μέλη που φροντίζουν όταν έχουν αναλάβει τη φροντίδα κάποιου ηλικιωμένου ή παιδιού. Κεντρικός σκοπός αυτής της ενότητας είναι να αναδειχθούν οι σχέσεις εξουσίας που αναπτύσσονται εντός της εργασίας και διέπουν τη λειτουργία της.

Στην *τέταρτη* και *τελευταία* ενότητα εστιάζουμε στις σχέσεις που έχουν οι οικιακές εργάτριες τόσο με την οικογένεια τους όσο και γενικότερα εξετάζονται οι διαπροσωπικές τους σχέσεις (φιλικές σχέσεις, κοινοτικά δίκτυα κ.ά.). Οι ερωτήσεις εστιάζουν στη συχνότητα και τη φύση των σχέσεων (οικογενειακές και διαπροσωπικές - αλληλεγγύης) και πώς αυτές επηρεάζονται από την ένταξη στην οικιακή εργασία. Η ποιοτική και ποσοτική διάσταση των κοινωνικών επαφών αποτελούν σημείο εξέτασης στη συγκεκριμένη ενότητα. Ενώ παράλληλα, προσπαθούμε να αναδείξουμε τη σημασία των σχέσεων αυτών για το ίδιο το υποκείμενο.

3.2. Πιλοτικό στάδιο

Αυτό το στάδιο της έρευνας παραλείφθηκε εξαιτίας του μικρού αριθμού των απαιτούμενων συνεντεύξεων που δεν μας έδινε τη δυνατότητα της δοκιμής του οδηγού συνέντευξης. Για το λόγο αυτό είχαμε προσπαθήσει να είναι όσο το δυνατό πιο ολοκληρωμένος και πλήρης ο οδηγός και να έχουμε προεξοφλήσει πιθανά προβλήματα. Αυτό φάνηκε ότι ευοδώθηκε από το αποτέλεσμα των συνεντεύξεων αφού ο οδηγός συνέντευξης ανταποκρίθηκε στις απαιτήσεις της έρευνας και φάνηκε ότι ήταν σε θέση να αναδείξει τους λόγους που «εξαναγκάζουν» τις οικιακές εργάτριες να παραμείνουν στο επάγγελμα. Ακόμη, έγινε φανερό ότι οι ερωτήσεις που είχαν επιλεγεί να εμπεριέχονται σε αυτόν ήταν κατανοητές και το κυριότερο έδιναν τη δυνατότητα στις οικιακές εργάτριες να περιγράψουν τις εμπειρίες τους και να δώσουν ερμηνείες πάνω σε αυτές.

3.3. Κύρια ερευνητική διαδικασία

Η ερευνητική διαδικασία πραγματοποιήθηκε κατά τη περίοδο από το Μάιο του 2013 έως το Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς. Σε αυτή τη περίοδο πραγματοποιήθηκαν οι συνεντεύξεις με τις οικιακές εργάτριες καθώς και οι απομαγνητοφωνήσεις.

3.3.1. Προσέγγιση του δείγματος

Για την πραγματοποίηση της ποιοτικής έρευνας χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της χιονοστοιβάδας. Γενικώς η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται όταν είναι δύσκολο να εντοπιστεί ο υπό έρευνα πληθυσμός (Κυριαζή, 1999: 119). Πρόκειται για μια τεχνική όπου ο συνεντευξιαζόμενος συστήνει τον ερευνητή σ' έναν άλλο συνεντευξιαζόμενο και το ίδιο κάνει και ο δεύτερος και ούτω κάθ' εξής (Vogt, 1999) και η είσοδος στον πληθυσμό γίνεται με τους λεγόμενους «ανθρώπους κλειδιά» (Λυδάκη, 2012). Πρόκειται για άτομα που βρίσκονται σε συχνή επαφή με την κοινωνική ομάδα που ερευνάται ή αποτελούν μέλη της. Χαίρουν, επομένως, της εμπιστοσύνης της κοινωνικής ομάδας δίνοντας τους τη δυνατότητα να συστήσουν και σε άλλα μέλη της ομάδας τον ερευνητή (Berg, 1988). Η μέθοδος της χιονοστοιβάδας προκρίνεται και επιλέγεται όταν ιδιαίτερα οι υπό μελέτη ομάδες είναι αποκλεισμένες, στιγματισμένες, ως επί το πλείστον «κρυφές» και είναι δύσκολο να εντοπιστούν (Κυριαζή, 2009: 119).

Ακόμα ένας λόγος για τον οποίον είναι απαραίτητη η σύσταση του ερευνητή στο συνεντευξιαζόμενο από ένα άλλο μέλος της ίδιας κοινωνικής ομάδας έχει να κάνει με την ποιότητα των πληροφοριών. Αρκετά από τα ζητήματα που προκύπτουν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων με αποκλεισμένες και περιθωριοποιημένες ομάδες συχνά είναι ιδιαίτερος ευαίσθητα (Griffiths et al., 1993). Έτσι, αυτή η διαδικασία απαιτεί την ύπαρξη μιας σχετικής εμπιστοσύνης προς τον ερευνητή, η οποία εξασφαλίζεται μόνο μέσα από τη διαμεσολάβηση ενός τρίτου ατόμου που η μετανάστρια γνωρίζει προσωπικά και ο οποίος «εγγυάται» για τη «σωστή» διαχείριση και χρήση της συνέντευξης.

Ωστόσο, η μέθοδος της χιονοστοιβάδας έχει και ορισμένα προβλήματα που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη. Το σημαντικότερο πρόβλημα της μεθόδου αποτελεί ότι το δείγμα είναι ενδεικτικό. Η ποιοτική έρευνα δεν υπόκειται σε κανόνες *αντιπροσωπευτικότητας* του δείγματος, αλλά αφορά το κατά πόσο ο πληθυσμός της έρευνας και τα αποτελέσματα που προκύπτουν από αυτή, είναι *ενδεικτικά* των εμπειριών της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας (Λυδάκη, 2001). Παρά ταύτα το γεγονός ότι τα άτομα που επιλέγονται εξαρτώνται από τις κοινωνικές σχέσεις και τις επαφές των ανθρώπων κλειδιά, ελλοχεύει ο κίνδυνος ο πληθυσμός της έρευνας να μην είναι σε καμία περίπτωση ενδεικτικός της υπό έρευνα ομάδας. Μάλιστα ο κίνδυνος αυτός γίνεται ακόμη μεγαλύτερος όταν υπάρχουν *αλυσιδωτές συστάσεις* (chain referrals) από έναν και μόνο άνθρωπο κλειδί (Faugier and Sargeant, 1997).

Γι' αυτό το λόγο, έγινε χρήση περισσότερων του ενός ανθρώπων κλειδιά, οι οποίοι δεν γνωρίζονταν μεταξύ τους. Ο πληθυσμός της έρευνας προέκυψε μέσα από τα ακόλουθα άτομα: από μια φίλη μου οικιακή εργάτρια και από τις κοινωνικές επαφές τριών φίλων μου που γνώριζαν κάποια μετανάστρια που εργαζόταν ως οικιακή εργάτρια.

3.3.2. Πραγματοποίηση των συνεντεύξεων

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στα ελληνικά χωρίς τη χρήση μεταφραστή ή κάποιου τρίτου προσώπου, μιας και κάτι τέτοιο θα οδηγούσε στην υπονόμηση της ελευθερίας του λόγου των οικιακών εργατριών αναφορικά με τα θέματα που εξετάζονται και αφορούν ευαίσθητα ζητήματα. Η διάρκεια των συνεντεύξεων κυμαινόταν από μία έως δυο ώρες. Οι συνεντεύξεις μαγνητοφωνούνταν και η οικιακή εργάτρια ήταν ενήμερη για αυτό ήδη από τις αρχικές μας επαφές και συνεννοήσεις. Την ημέρα της διεξαγωγής της συνέντευξης η οικιακή εργάτρια ενημερωνόταν ξανά για το σκοπό της έρευνας και τη φύση των ερωτήσεων και διαβεβαιωνόταν εκ νέου για το απόρρητο των πληροφοριών.

Όσο αφορά τον τόπο διεξαγωγής των συνεντεύξεων, αυτός ποίκιλε και εξαρτιόταν περισσότερο από το βαθμό εμπιστοσύνης που είχαν προς το πρόσωπο της ερευνήτριας. Η πρώτη συνέντευξη πραγματοποιήθηκε στο σπίτι της ερευνήτριας εξαιτίας και της φιλικής σχέσης που προϋπήρχε. Οι άλλες συνεντεύξεις διεξήχθησαν στα εργοδοτικά σπίτια. Αυτό προκρίθηκε επειδή οι οικιακές εργάτριες ζούσαν και εργαζόνταν φροντίζοντας ηλικιωμένους ανθρώπους που ήταν κατάκοιτοι και δεν είχαν επαφή με το εξωτερικό περιβάλλον. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιούνταν σε μέρα και σε ώρα που επιθυμούσαν οι οικιακές εργάτριες. Σε όλες τις συνεντεύξεις δεν υπήρξε πρόβλημα πίεσης χρόνου. Οι οικιακές εργάτριες είχαν κανονίσει έτσι τις δουλειές τους, μέσα στο σπίτι, όπου δεν φάνηκε κάποια δυσλειτουργία σχετική με το χρόνο, αν εξαιρέσουμε τις «πεταχτές» ματιές που έριχναν προς τα πρόσωπα τα οποία φρόντιζαν.

3.4. Ανάλυση δεδομένων

3.4.1. Απομαγνητοφώνηση συνεντεύξεων

Μετά την ολοκλήρωση της κάθε συνέντευξης γινόταν η καταγραφή των πιο σημαντικών σημείων της συνομιλίας, εν είδει περίληψης, που αφορούσαν την έμφαση σε συγκεκριμένα γεγονότα αλλά και στις αντιλήψεις¹⁹ που παρουσιάστηκαν από τις οικιακές εργάτριες. Στη συνέχεια γινόταν η πλήρης απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων στα πλαίσια της οποίας διατηρήθηκαν όλες οι ιδιαιτερότητες του λόγου των οικιακών εργατριών όπως συντακτικά λάθη.

3.4.2. Ανάλυση συνεντεύξεων

Μετά το πέρας της απομαγνητοφώνησης των συνεντεύξεων ακολούθησε η ανάλυση τους. Για την καλύτερη και ευκολότερη για εμάς διαχείριση του απομαγνητοφωνημένου υλικού αναδύθηκαν τρεις κατηγορίες ανάλυσης που σχετίζονται με τα δεδομένα και με την υπόθεση εργασίας και μας διευκολύνουν στην μελέτη της έρευνας. Αυτές είναι: συνθήκες εργασίας, σχέσεις με το εργοδοτικό νοικοκυριό και οικογενειακές σχέσεις – σχέσεις αλληλεγγύης. Οι κατηγορίες αυτές αποτέλεσαν τη βάση της ανάλυσης των δεδομένων για τα επόμενα κεφάλαια.

¹⁹Βλ. αναλυτικά για την ανάλυση των συνεντεύξεων στο Λυδάκη, Α. (2012 : 269 – 273).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των οικιακών εργατριών

Στο προηγούμενα κεφάλαια εστιάσαμε στις παραμέτρους που διαμορφώνουν το γενικότερο κοινωνικό πλαίσιο και θεωρητικό προβληματισμό από τον οποίο εξαρτάται η παραμονή των οικιακών εργατριών στο επάγγελμα. Στο δεύτερο μέρος της μελέτης κύριο στοιχείο ανάλυσης θα αποτελέσει το κοινωνικό περιεχόμενο αυτού του πλαισίου. Τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των μεταναστριών που συμμετείχαν στην έρευνα θα αποτελέσουν το κύριο σημείο ανάλυσης, καθώς και οι αντιλήψεις και οι αξίες που διαμορφώνονται εντός της εργασίας και επηρεάζουν τις αποφάσεις, τις πρακτικές και τις προσδοκίες τους. Η παράθεση των δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών των οικιακών εργατριών αποτελεί μια προσπάθεια καταγραφής των εμπειριών τους με στόχο την πληρέστερη κατανόηση των συνθηκών ζωής και εργασίας τους και των αντιλήψεων που απορρέουν από τις βιωμένες εμπειρίες τους τόσο στην χώρα προέλευσης όσο και στην χώρα υποδοχής.

Τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, όπως αυτά προκύπτουν από τις συνεντεύξεις, έχουν μεγάλη σημασία για την κατανόηση και την ερμηνεία της απόφασης της συγκεκριμένης μεταναστευτικής κατηγορίας των μεταναστριών για την παραμονή τους στο επάγγελμα. Αυτό συμβαίνει κυρίως για δυο λόγους: πρώτον, η εξέταση των δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών επιτρέπει την ως ένα βαθμό αναγνώριση σε μικρό – επίπεδο των στοιχείων που συνθέτουν τη μεταναστευτική πορεία των γυναικών από τις χώρες καταγωγής του και εδώ συγκεκριμένα από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Δεύτερον, μια τέτοια εξέταση επιτρέπει την αναγνώριση εκείνων των στοιχείων και των χαρακτηριστικών που επιβάλλουν την παραμονή των γυναικών αυτών στο συγκεκριμένο επάγγελμα. Επομένως, μέσα από την προσέγγιση των μεταναστευτικών και εργασιακών διαδικασιών αναδύονται οι αντικειμενικές και υποκειμενικές πτυχές ζωής που διαμορφώνουν την ταυτότητα της οικιακής εργάτριας και η οποία συντελεί καθοριστικά στην απόφαση της. Σημαντική διάσταση σε όλη αυτή τη θεώρηση καταλαμβάνει η άποψη ότι οι οικιακές εργάτριες δεν είναι απλοί παθητικοί δέκτες της κοινωνικής πραγματικότητας που διαμορφώνεται αλλά αποτελούν οι ίδιες

φορείς δράσης με συγκεκριμένες αξίες και αντιλήψεις που αναδύονται από τις βιωμένες εμπειρίες που έχουν αποκτήσει τόσο στη χώρα προέλευσης όσο και στη χώρα υποδοχής.

Συγκεκριμένα, τα δημογραφικά στοιχεία που θα παρουσιαστούν αφορούν την ηλικία, τον τόπο διαμονής και την οικογενειακή κατάσταση των μεταναστριών στη χώρα της προέλευσης. Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά που παρατίθενται έχουν να κάνουν με το εκπαιδευτικό επίπεδο, την απασχόληση και τις συνθήκες εργασίας στην χώρα προέλευσης. Ενώ, θα παρουσιαστούν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της εργασίας και οι συνθήκες ζωής (διαμονή – διατροφή) στην χώρα υποδοχής.

4.1. Δημογραφικά χαρακτηριστικά στη χώρα προέλευσης

Σε αυτή την ενότητα ανάλυσης θα παρουσιαστούν χαρακτηριστικά των μεταναστριών αναφορικά και με τη χώρα προέλευσης. Αυτό εκτιμάμε ότι αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την εξέλιξη της εξέτασης και ανάλυσης της έρευνας μας. Οι μετανάστριες μεταφέρουν μαζί τους κατά την μετακίνησή τους μια ιδεολογική «ταυτότητα» που δεν μπορεί να εξοβελιστεί στο παρελθόν, ούτε να παραμείνει εκτός της εξέτασης μας. Μια τέτοια ενέργεια από μέρους μας θα παραγνώριζε και θα τοποθετούσε στο περιθώριο πολλά σημαντικά γεγονότα που ρίχνουν επιπλέον «φως» στην κατανόηση της αποδοχής της εσωτερικής οικιακής εργασίας και της παραμονής σε αυτή από τη μετανάστρια. Με αυτή την οπτική αντιλαμβανόμαστε τη μετανάστρια ως φορέα ανθρώπινης δράσης με ιστορική διάσταση που συγκροτεί την ταυτότητα της τόσο από βιωμένες εμπειρίες του παρελθόντος όσο και τους παρόντος.

4.1.1. Περιοχή διαμονής

Όπως φαίνεται στον πίνακα δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών²⁰ οι μετανάστριες οικιακές εργάτριες που συμμετείχαν στην έρευνα προέρχονται από δυο χώρες, την Βουλγαρία και την Ρουμανία. Συγκεκριμένα, οι δυο προέρχονται από τη Βουλγαρία και οι τρεις από τη Ρουμανία

²⁰ Βλ Πίνακα σ. 98

4.1.2. Ηλικία

Όλα τα υποκείμενα της έρευνας μας βρίσκονται στην Ελλάδα εδώ και πολλά χρόνια. Τα λιγότερα χρόνια ελάχιστης παραμονής στην Ελλάδα είναι τα 6 έτη. Όπως είναι φυσικό λοιπόν θα έχουν αλλάξει και οι ηλικίες τους, όπως και άλλα δημογραφικά χαρακτηριστικά, των μεταναστριών.

Αν και ο πληθυσμός των συνεντευξιαζόμενων είναι σχετικά μικρός, αυτό που παρατηρούμε είναι ότι οι ηλικίες των εργατριών κυμαίνονται από 27 μέχρι 60 χρονών. Όλα τα υποκείμενα παρατηρούμε ότι βρίσκονται στο μέσο ηλικιακό όριο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού και των δύο χωρών, Βουλγαρίας και Ρουμανίας. Ηλικίες που θεωρούνται από τις πιο παραγωγικές, από πλευρά σωματικής ρώμης αλλά και πνευματικής και ψυχικής ευεξίας. Ενώ σε αυτή την ηλικιακή περίοδο η συμβολή των υποκειμένων στις «υποθέσεις» του νοικοκυριού θεωρείται κομβικότητα.

Επίσης, η μέση ηλικία των οικιακών εργατριών όταν πραγματοποιήθηκε η μεταναστευτική κίνηση προς τη χώρα κυμαινόταν μεταξύ 21 μέχρι 45 χρονών. Σε όλες τις περιπτώσεις παρατηρούμε ότι οι οικιακές εργάτριες βρίσκονται στο μέσο ηλικιακό όριο του οικονομικού ενεργού πληθυσμού των χωρών τους. Πρόκειται για μια ηλικιακή περίοδο ιδιαίτερα σημαντική και παραγωγική διότι οι περισσότερες γυναίκες είχαν ξεκινήσει τη δική τους οικογένεια ή/ και είχαν ξεκινήσει και είχαν σταθερή παρουσία σ' ένα συγκεκριμένο επάγγελμα.

4.1.3. Οικογενειακή κατάσταση

Ιδιαίτερη σημασία για τη παρούσα έρευνα, εκτός από την ηλικία των υποκειμένων, έχει η οικογενειακή κατάσταση των οικιακών εργατριών. Όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις, οι δυο από τις οικιακές εργάτριες είναι ελεύθερες, χωρίς κάποια οικογενειακή υποχρέωση, οι οποίες είναι κιόλας οι μικρότερες σε ηλικία. Από τις συνεντεύξεις φαίνεται ότι επέλεξαν τη λύση της μετανάστευσης λόγω των δύσκολων οικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν στην χώρα τους. Η Μικαέλα, η μικρότερη από όλες τις συνεντευξιαζόμενες, η οποία δούλευε σε εργοστάσιο ενδυμάτων και ο μισθός της ήταν 25 ευρώ το μήνα, αναφέρει ότι ο λόγος που έφυγε ήταν:

«Από το χρήσιμο... από ανάγκη. Δεν είχα βοήθεια από κάποιος, απ' το πατέρα μου, απ' τη μάνα μου γιατί είναι άρρωστοι και δεν μπορούσαν να με βοηθήσουνε και έχω αποφασίσει να φύγω» (Μικαέλα, 27 ετών. Συνέντευξη 3).

Επιπλέον, οι δυο είναι διαζευγμένες και έχουν αναλάβει το κύριο ρόλο της πρώτης ή άμεσα συγγενικής (εξ' αίματος) οικογένειας (π.χ. παιδιά, γονείς). Συγκεκριμένα, η μεταναστευτική κίνηση πραγματοποιείται ως αποτέλεσμα της κρίσης και της διάλυσης του γάμου τους αφού αναγκάστηκαν να ζήσουν την οικογένεια τους μόνες τους. Οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπισαν, ιδίως μετά το διαζύγιο, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην απόφασή τους να μεταναστεύσουν. Η Λίλη για παράδειγμα, μητέρα δύο παιδιών εξηγεί τις συνθήκες οι οποίες καθόρισαν την απόφαση της για να μεταναστεύσει:

«Επειδή έχουμε μείνει χωρίς δουλειά, έχει κλείσει το εργοστάσιο, προσπάθησα να πάω κάπου να πάρω το μεροκάματο, να μπορώ να μεγαλώσω τα παιδιά μου, επειδή ήμουνα μόνη μου....ήτανε μικρά τα παιδιά μου, το παιδί 5 χρονών και το κορίτσι 3 όταν χωρίσαμε. Και δεν με βοήθησε με τίποτα (ενν. ο σύζυγός της)» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Όπως γίνεται φανερό υπάρχει άμεση σχέση της ηλικίας των μεταναστριών με την οικογενειακή κατάσταση, η οποία μας προσφέρει τη δυνατότητα εξαγωγής σημαντικών συμπερασμάτων αναφορικά αφενός με τον τύπο της μεταναστευτικής κίνησης, αφετέρου με τις προσδοκίες τους. Η μεταναστευτική κίνηση των γυναικών ουσιαστικά συμβαίνει εξ' αιτίας δυο σημαντικών παραγόντων. Την ρήξη στη ζωή τους που επήλθε μέσω του διαζυγίου τους και λόγω των αυξημένων οικονομικών υποχρεώσεων τους ως αρχηγοί πλέον της μονογονεϊκής οικογένειας.

Η Δημητρόβα δίνει ιδιαίτερη έμφαση σε αυτό το γεγονός και αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Οι ξένοι που είναι περίπου είναι μόνες τους γυναίκες βάσανα που πρέπει να κρατάνε οικογένεια... Ναι, έτσι είναι. Τώρα να κάνεις ένα interview δηλαδή όλες που είναι εδώ, όλες είναι μόνες τους, μόνες που κρατάνε οικογένεια» (Δημητρόβα, 60 ετών. Συνέντευξη 5).

Τέλος, μόνο μια εξ' αυτών βρίσκεται ακόμα σε γάμο με τον σύζυγό της. Οι δύσκολες οικονομικές συνθήκες είναι και σε αυτή την περίπτωση ικανός όρος για τη μεταναστευτική κίνηση της γυναίκας.

4.2. Κοινωνικά χαρακτηριστικά στη χώρα προέλευσης

4.2.1. Εκπαιδευτικό επίπεδο

Σημαντικό δημογραφικό στοιχείο που εμφανίζεται σε όλες τις έρευνες και αφορά τους συνεντευξιζόμενους είναι το μορφωτικό επίπεδο τους. Όπως διαπιστώνουμε από τον πίνακα των δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών²¹ το εκπαιδευτικό επίπεδο των υποκειμένων της έρευνας έχει δευτεροβάθμια κατάρτιση. Εξαίρεση αποτελεί η μια από αυτές, η Δημητρόβα, η οποία έχει ανώτατη ή ανώτερη εκπαιδευτική μόρφωση πιστοποιημένης ειδημοσύνης σε ένα συγκεκριμένο τομέα εργασίας.

4.2.2. Εργασία στη χώρα προέλευσης

Η εργασία των μεταναστριών που συμμετείχαν στην έρευνα χαρακτηρίζεται ως επί το πλείστον από την απασχόληση σε μεγάλες βιομηχανικές μονάδες. Ιδιαίτερη έμφαση θα πρέπει να σημειώσουμε στη σύνδεση του μορφωτικού επιπέδου και της οικονομικής δραστηριότητας των οικιακών εργατριών στην χώρα προέλευσης. Όλες οι γυναίκες βρίσκονταν στη μισθωτή απασχόληση και σε θέσεις σχετικές ή άμεσα συνδεδεμένες με το εκπαιδευτικό τους επίπεδο και κατάρτιση.

Το κοινό χαρακτηριστικό όλων των συνεντεύξεων αναφορικά με την εργασία των γυναικών στην χώρα καταγωγής τους αποτελεί το γεγονός ότι όλες εργάζονταν σε επισφαλείς και χαμηλού κύρους εργασίες με ελάχιστα δικαιώματα, χαμηλού επιπέδου συνθήκες εργασίας και αρκετά χαμηλούς μισθούς. Η εργασία τους χαρακτηρίζεται από ρουτίνα, επανάληψη, χωρίς κανένα ίχνος δημιουργίας.

²¹ Το ίδιο με παραπάνω, βλ. σ.98

«Λοιπόν το πρώτο μισθός μου ήταν περίπου...25 ευρώ τότε πριν 7 – 8 χρόνια» (Μικαέλα, 27 ετών. Συνέντευξη 3).

Δε λείπουν και οι περιγραφές για ολοκληρωτική αλλαγή της κατάστασης τόσο στον τομέα της εργασίας όσο και γενικότερα των συνθηκών της ζωής τους με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Σημαντική συνέπεια εκείνης της περιόδου ήταν οι ιδιωτικοποιήσεις των εργοστασίων και το μετέπειτα κλείσιμό τους. Επομένως, πλέον οι εργαζόμενοι σε αυτές τις χώρες αντιμετωπίζουν αφενός μεγάλο πρόβλημα με την εργασία (χαμηλοί μισθοί, κακές συνθήκες εργασίας) αφετέρου πολλοί απ' αυτοί έρχονται αντιμέτωποι με το φάσμα της ανεργίας. Οι πολιτικές και οικονομικές αλλαγές θεωρούνται υπεύθυνες για την κατάρρευση της απασχόλησης στα εργοστάσια. Η Ροντρίγκα από τη Ρουμανία, εργάτρια σε εργοστάσιο κατασκευής λαμπτήρων, περιγράφει πώς η ίδια βρέθηκε άνεργη στα 42 χρόνια:

«Πολύ καλή δουλειά, απλά μετά που μπήκαμε στο δημοκρασία, γιατί η Ρουμανία ήταν μια χώρα με κομμουνισμό, με τον Τσαουσέσκου που ήταν σαν δικτατόρας, έτσι τα ξέρουν όλοι, μετά το '89 που το σκότωσε και έγιναν αυτά τα φασαρία, που σκοτωθήκανε πάρα πολλά παιδιά νέοι, φοιτητές και τέτοια. Λοιπόν, αρχίσανε με το δημοκρασία, πως είναι και τώρα, να πουλήσουν τα εργοστάσια, μειώσανε και διώξανε εργάτες... Έμεινα χωρίς δουλειά στη Ρουμανία, μας έχουν διώξει πάρα πολλοί από τη δουλειά, γιατί το εργοστάσιο που δουλέψαμε εμείς, μαζί με τον άνδρα μου, το πήρε ένας Ολλανδός, απ' την Ολλανδία και αυτός ήθελε μόνο αυτό το συνεργείο ας πούμε, κατάλαβες;» (Ροντρίγκα, 56 ετών. Συνέντευξη 2).

Μέσα από τις συνεντεύξεις περιγράφεται και η κοινωνική κρίση που επήλθε εκείνη την περίοδο. Οι πολίτες φαίνεται ότι χάνουν τον έλεγχο αναφορικά με θέματα που αφορούν τις καταναλωτικές ανάγκες και την ποιότητα της ζωής. Το σύστημα του δελτίου τίθεται σε ισχύ, απαραίτητα καταναλωτικά αγαθά είναι σε έλλειψη, διακοπές ρεύματος συμβαίνουν πολύ συχνά, μια συνολικότερη υποβάθμιση της ζωής τους δηλαδή είναι τα προβλήματα που ανακύπτουν καθημερινά τα οποία αποτέλεσαν τραυματικές εμπειρίες που ζήσανε όλες οι οικογένειες.

«Αλλά μετά τα '80 άρχιζαν οι δυσκολίες, που μας έκοψε το ψωμί, η δουλειά υπήρξε, τα λεφτά υπήρξε, αλλά άρχιζε να μας

κόβει το φως, άρχιζαν το Τσαουσέσκου τότε θυμάμαι να μας βάλει μερίδιο ψωμί, λάδι, ζάχαρη και από αυτά αρχίζανε...» (Ροντρίγκα, 56 ετών. Συνέντευξη 2).

4.3. Μεταναστευτική ροή

Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις των οικιακών εργατριών προκύπτει ότι η μεταναστευτική ροή προς την Ελλάδα είναι μια διαδικασία που συγκροτείται εξ' αιτίας διάφορων πιθανών σεναρίων. Πρώτο σενάριο φαίνεται ότι είναι η παροχή εξαιρετικά χρήσιμων πληροφοριών σχετικά με την οικιακή εργασία στην Ελλάδα μέσω άτυπων δικτύων. Πληροφορίες και φήμες από γνωστούς και φίλους που γνωρίζουν ανθρώπους που εργάζονται στην Ελλάδα επηρεάζουν τις γυναίκες οι οποίες και προβαίνουν τελικά στη μετακίνηση. Η Λίλη δηλώνει χαρακτηριστικά:

«Άκουσα κι εγώ τον κόσμο, “άντε να πάμε στην Ελλάδα, εκεί”»

(Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Αυτές οι φήμες όμως μπορεί και να «σχηματοποιούνται» πολλές φορές σε συγκεκριμένες πληροφορίες οι οποίες δημιουργούν τα «μονοπάτια» σύνδεσης των γυναικών (pathways) με συντοπίτισσες που εργάζονται ήδη στην Ελλάδα ως οικιακές εργάτριες.

«Αναγκάστηκα, δεν μπορούσαμε να τα βγάλουμε πέρα με ένα μισθό που έπαιρνε ο άνδρας μου, λέω «πώς θα σπουδάξει το παιδί μου;» και είχα μία φίλη εδώ και με βοήθησε και μου λέει “έλα”... Όχι, όχι, μίλησα με μία φίλη Ρουμάνια, ήταν παντρεμένη με ένα Έλληνα και ήτανε στο σχολείο μαζί με το Γιώργο, με τον άντρα μου, από μικρά και γνωριστήκαμε, δηλαδή είναι απ' το χωριό μας και πήγαμε και μιλήσαμε, έχουμε δυσκολία και αυτά και λέει «θα προσπαθήσω να σας βρω», γιατί αυτή ήτανε χρόνια παντρεμένη εδώ και αυτή μου βρήκε δουλειά κάτω σε ένα παππού, εδώ στο χωριό και κάθεται αυτή, η κόρη του παππού ήρθε με το αεροπλάνο, με περίμενε και μ' έφερε στη δουλειά κατευθείαν, χωρίς να ξέρω ούτε λέξη ελληνικά, τίποτα,

δηλαδή ήτανε, δεν μπορείς να φανταστείς, πολύ δύσκολο»
(Ροντρίγκα, 56 ετών. Συνέντευξη 2).

Στο δεύτερο σενάριο εντάσσονται εκείνες οι περιπτώσεις που έχει προηγηθεί η μετανάστευση δικού τους ανθρώπου στην Ελλάδα που ήδη απασχολείται στο επάγγελμα. Αυτή η κίνηση αποδεικνύεται ότι έχει σημαντικά πλεονεκτήματα, καθώς κάνει την όλη διαδικασία πιο ασφαλή και εύκολη. Συγκεκριμένα, όταν είναι στο σημαντικό σημείο όπου ψάχνει για εργασία μπορεί να χρησιμοποιήσει τα υφιστάμενα δίκτυα των επαφών του/της συγγενούς της.

«Την πρώτη μου δουλειά, όταν ήρθα στην Ελλάδα, την βρήκα αμέσως, την επόμενη μέρα... Φτάνω στο σπίτι της μαμάς μου 2 η ώρα, μιλάμε μέχρι τις 4:00, κοιμόμαστε μέχρι τις 8:00, με ζυπνάει, καφέ και γραφείο. Πήγαμε σε ένα γραφείο...πήγαμε σε γραφείο και μας είπαν έχουμε δουλειές, γιατί ήταν Ιούνιος-Ιούλιος μήνα, έχουμε δουλειά για τα νησιά, πολλή. Καμαριέρα, μπάρμαν, σερβιτόρα και λέει η μαμά μου: “Κοίταξε να δεις επειδή η κόρη μου δεν ξέρει καθόλου ελληνικά, δεν μπορώ να την στείλω σε κανένα νησί, λόγω που φοβόταν και αν το σκεφτείς λογικά είχε δίκιο. Γιατί στα νησιά παίζουν μεγάλο ρόλο ναρκωτικά, όπλα, βίζιτες και διάφορα και η μαμά μου φοβόταν. Και μου βρήκε δουλειά στη Γλυφάδα σε σπίτι, να καθαρίζα σπίτι. Ένα μικρό σπιτάκι ήταν, δεν ήταν κανένα μεγάλο, αλλά εντάξει, για πρώτη φάση ήταν καλά, μέχρι να μάθω λίγο γλώσσα» (Τότι, 36 ετών, Συνέντευξη 1).

Και το τρίτο σενάριο αφορά την πολύ εύκολη διαδικασία έκδοσης βίζας για την Ελλάδα σε σύγκριση με άλλες χώρες. Συγκεκριμένα, στη Βουλγαρία η έκδοση τουριστικής βίζας για την Ελλάδα φαίνεται ότι είναι μια πολύ απλή και εύκολη διαδικασία. Χαρακτηριστικά για την έκδοση της τουριστικής βίζας η Δημητρόβα αφηγείται:

«Μια φορά είπανε να πας Σόφια δίνουνε βίζα, πάω με ένα φιλενάδα, δε δίνουνε όμως, ρωτάνε όλοι, δουλεύετε; Αυτό το ξέρουνε και το δουλεύετε, ήρθανε όλες για δουλειά, δουλεύω άμα χωρίς... εγώ είμαι τουρισμός, με κάποιος κύριος δουλεύω δηλαδή στο μαγαζί με ρούχα, δεν είμαι γραμμένος, άμα είσαι

γραμμένος δεν δίνουμε βίζα να πας μέσα και με δίνουν 15 μέρες, έρχομαι εδώ αμέσως...» (Δημητρόβα, 60 ετών. Συνέντευξη 5).

4.3.1. Διαδρομή

Το ταξίδι της μετανάστευσης έχει πολλές μορφές, τύπους και τρόπους που πραγματοποιείται. Για τους κοινωνιολόγους έχει ιδιαίτερη σημασία ποια θα είναι η μορφή αυτού του ταξιδιού. Αυτή η μορφή συνδέεται με έμφυλες σχέσεις οι οποίες οδηγούν τις γυναίκες σε συγκεκριμένες «επιλογές» μεταναστευτικής ροής, σε συγκεκριμένες αγορές εργασίας και έμμεσα ή άμεσα εγκλωβίζουν αυτό το εργατικό μεταναστευτικό δυναμικό σε συγκεκριμένους τύπους και μορφές απασχόλησης ενώ ταυτόχρονα το θέτουν σ' ένα οικονομικό, κοινωνικό και μεταναστευτικό περιθώριο που το κάνει να διαφέρει σημαντικά σε σχέση με το υπόλοιπο μεταναστευτικό πληθυσμό (Ψημμένος & Σκαμνάκης, 2008). Για λόγους καλύτερης διαχείρισης το μεταναστευτικό ταξίδι θα το χωρίσουμε σε δυο στάδια: την προετοιμασία και την μετακίνηση.

α. Προετοιμασία: Το πρώτο στάδιο για την επίτευξη της μεταναστευτικής κίνησης εντάσσεται στα πλαίσια της προετοιμασίας του ταξιδιού και αφορά κυρίως την διαδικασία εύρεσης των χρημάτων που απαιτούνται είτε για την έκδοση τουριστικής βίζας είτε για εκείνες τις περιπτώσεις που αφορούν την χωρίς έγγραφα είσοδο στην χώρα. Ο πρώτος τρόπος, της εισόδου με τουριστική βίζα, είναι ατομικός, μη οργανωμένος, ενώ ο δεύτερος τρόπος που ισχύει για τις περιπτώσεις εισόδου στην χώρα χωρίς χαρτιά προκύπτει να είναι ομαδικός και καλά οργανωμένος από γραφεία ή από διακινητές μεταναστών.

Ωστόσο, και για τους δυο αυτούς τρόπους μετακίνησης και εισόδου στην Ελλάδα χρειάζεται για να επιτευχθούν να έχει προσπελαστεί ένα πολύ ουσιαστικό και σημαντικό εμπόδιο. Η εξασφάλιση του ικανού ποσού χρημάτων που θα επιτρέψει και στις δυο περιπτώσεις τη μεταναστευτική κίνηση. Στην περίπτωση της έκδοσης τουριστικής βίζας είναι ξεκάθαρο ότι αυτή αποτελεί το εισιτήριο εισόδου στη χώρα. Είναι φανερό ότι αυτό το εισιτήριο θα χρησιμεύσει για τη μόνιμη εγκατάσταση τους εδώ, καθώς είναι γνωστό ότι μετά τη λήξη της χρονικής διάρκειας της τουριστικής βίζας, οι μετανάστριες θα παραμείνουν εντός της χώρας.

«Ήρθα σαν τουρίστας... Ε, βέβαια, έπρεπε να έχεις, πλήρωσα το αεροπλάνο και στο αεροδρόμιο που σου κάνουν τότε έλεγχο,

γιατί έρχεσαι, για ποιο πράγμα, έπρεπε να έχεις λεφτά, τότε μπήκε η Ελλάδα στην ΟΝΕ με το ευρώ κι εγώ έπρεπε να είχα ή ευρώ ή δολάρια, κι εγώ είχα δολάρια, έπρεπε να έχεις τουλάχιστον 500 δολάρια μαζί σου για να δείχνεις ότι έχεις που, είχε και στο εισιτήριο που έγραφε ένα ξενοδοχείο που έπρεπε να μείνω στην Αθήνα, κατάλαβες; Αυτά έπρεπε τότε» (Ροντρίγκα, 56 ετών. Συνέντευξη 2).

Από τις περιγραφές προκύπτει ότι και για τις περιπτώσεις εκείνες εισόδου στην χώρα χωρίς χαρτιά ήταν απαραίτητη η καταβολή ενός μεγάλου χρηματικού ποσού για τη διασφάλιση της μετακίνησης αφενός αλλά και του ρίσκου που έπαιρναν τα οργανωμένα δίκτυα που προέβαιναν και εξασφάλιζαν αυτή τη μετακίνηση. Η Λίλη που μπήκε στην χώρα χωρίς χαρτιά αναφέρει:

«Ήρθαμε με τα πόδια... πλήρωσα πάρα πολλά λεφτά για να έρθω εδώ...πέρα λεφτά από εκεί για να έρθω, να πληρώσω το δρομολόγιο...» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Αυτό που προκύπτει από τις παραπάνω αφηγήσεις και όπως ειπώθηκε και προηγούμενα είναι ότι είναι απαραίτητη η διασφάλιση ενός σημαντικού ποσού για την επίτευξη της μετακίνησης είτε νόμιμης, είτε χωρίς χαρτιά. Δεδομένου ότι οι μισθοί όμως είναι αρκετά χαμηλοί και στις δυο χώρες, η εύρεση χρημάτων αποτελεί μια εξαιρετικά δύσκολη διαδικασία. Πολλές φορές, όπως έχει παρατηρηθεί από προηγούμενες μελέτες, το ποσό που χρειάζεται για το ταξίδι χρεώνεται από τα γραφεία στις μετανάστριες και κατακρατείται από τον μισθό τους μόλις πιάσουν εργασία, είτε στην εσωτερική οικιακή εργασία, είτε στην βιομηχανία του sex, δυο από τις πιο συχνές «επιλογές» με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπες οι μετανάστριες.

Ωστόσο, η πιο διαδεδομένη πρακτική για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος, της εξεύρεσης των απαιτούμενων χρημάτων, αποτελεί η περίπτωση κατά την οποία οι μετανάστριες προχωρούν σε έναν άτυπο δανεισμό από συντοπίτες. Έτσι, οι μετανάστριες, κατά πλειοψηφία, που μελετήθηκαν σε αυτήν την έρευνα πλήρωσαν το μεταναστευτικό τους ταξίδι παίρνοντας δάνεια από συγγενείς ή φίλους τα οποία πολλές φορές ήταν έντοκα ενώ και σε μια περίπτωση χρειάστηκε να βάλει και ως υποθήκη τα τιμαλφή της για να εξασφαλίσει τον δανεισμό. Η Λίλη περιγράφει τον τρόπο που δανείστηκε χρήματα, 1200 μάρκα, από μια φίλη της για να πληρώσει το δρομολόγιο αλλά και τα προβλήματα που αντιμετώπισε σχετικά με την αποπληρωμή τους:

«Όχι, επειδή είχα κάτι χρυσαφικά, από νέα που ήμουν και μόνη, τα έχω αφήσει κάπου και πήρα λεφτά από εκεί για να έρθω, να πληρώσω το δρομολόγιο... Ε, βέβαια και περισσότερο. Τα είχα δώσει στη φίλη μου, είχα δώσει 1.200 μάρκα, τόσο κόστιζαν τα χρυσαφικά και πήρα 600 εγώ και 600 για ένα άλλο παιδί και τα πλήρωσα εγώ και αυτά, γιατί αυτός έφυγε όταν ήρθαμε εδώ, με παράτησε και δεν μπορούσα να τον βρω να μου δώσει τα λεφτά, οπότε τα πλήρωσα όλα εγώ. Και έδωσα πίσω 2.000 στη φίλη μου που μου τα είχε κρατήσει και τα πήρα πίσω, αλλά αυτό έγινε μετά από 2 χρόνια... Αλλά αυτός ο άνθρωπος ήθελε πολλά λεφτά παραπάνω και του είπα «κοίταξε να δεις τα χρυσαφικά δεν κάνουν παραπάνω από 2.000 μάρκα, κράτησέ τα και τέρμα, αλλιώς θα σε πάω στο δικαστήριο», γιατί είχα κάνει ένα χαρτί, μια συμφωνία ας πούμε, με ένα ποσό, και του είπα «αυτό το χαρτί με τις υπογραφές εγώ το έχω» και δεν έχει μόνο τη δική μου και της κυρίας, είχαν υπογράψει και 2 μάρτυρες και είπα «εγώ με αυτό το πράγμα θα σε πάω στο δικαστήριο», γιατί άνθρωποι είμαστε» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Άλλες φορές πάλι οι μετανάστριες απευθύνονταν σε περισσότερους του ενός φίλου ή συγγενικού τους προσώπου ώστε να συγκεντρωθεί το απαιτούμενο χρηματικό ποσό, δεδομένου των δύσκολων οικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν στις χώρες τους. Έτσι, το ποσό δεν ήταν δυνατόν να εξασφαλιστεί από ένα συγγενή ή φίλο αλλά χρειαζόταν παραπάνω άτομα για τη συγκέντρωσή του. Η Ροντρίγκα περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο δανείστηκε 500 δολάρια:

«Όχι, από φίλους, έχω δανειστεί από φίλους...Γιατί; Ήτανε δυσκολία, γιατί δε σε δανείζουν τόσο εύκολο κανένας, κατάλαβες; Γιατί δεν υπήρξε τόσα λεφτά, μόνο είχε λεφτά η ξαδέλφη μου που ήτανε ο άντρας της δούλεψε στο Ισραήλ, πολλά χρόνια και μου δάνειζε κάποια χρήματα και η αδερφή του άντρα μου, πως την λένε, η κουνιάδα μου.» (Ροντρίγκα, 56 ετών. Συνέντευξη 2).

β. Μετακίνηση: Ο τύπος και η μορφή της μετακίνησης είναι αναμφίβολα μια διαδικασία που παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Η μορφή της μετακίνησης τυπική / άτυπη, νόμιμη / παράνομη αφήνει «παράθυρα» σύνδεσης με διακρίσεις και με ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και εργασιακό δίκτυο από το οποίο είναι αρκετά δύσκολο να ξεφύγει κανείς. Γι' αυτό το λόγο η μεταναστευτική κίνηση θα χωριστεί σε δυο τυπικές κατηγορίες. Η πρώτη είναι η είσοδος στη χώρα με ταξιδιωτικά έγγραφα και η δεύτερη χωρίς ταξιδιωτικά έγγραφα.

Στην πρώτη περίπτωση στην οποία τοποθετείται η πλειοψηφία των μεταναστριών που εξετάζονται στην παρούσα έρευνα αφορά ένα πολύωρο ταξίδι με λεωφορείο, πάνω από δέκα ώρες, το οποίο ξεκινάει από την Βουλγαρία και τερματίζει στην Αθήνα. Η διαδρομή που ακολουθείται είναι από τη Σόφια περνώντας στη συνέχεια τα σύνορα με την Ελλάδα. Ταξιδεύοντας εντός της Ελλάδος πραγματοποιείται συνήθως μια στάση στη Θεσσαλονίκη όπου ένα μικρό μέρος του κόσμου κατεβαίνει εκεί και μετά συνεχίζει μέχρι την Αθήνα και συγκεκριμένα την περιοχή της Ομόνοιας όπου υπάρχουν πολλά ξενοδοχεία στα οποία οι μετανάστριες μπορούν να διανυκτερεύσουν. Η Τότι περιγράφει την εμπειρία της κατά την διάρκεια του ταξιδιού και την «συνάντησή» της με τις συνοριακές αρχές:

«Το ταξίδι ήταν κουραστικό γιατί ήταν 10 η ώρα το πρωί μέχρι 2 το βράδυ...Νόμιμα, ναι, βεβαίως. Τα είχε στείλει μια φίλη της μαμάς μου ελληνίδα, μια γειτόνισσα. Μου ζήτησαν χρήματα στο τελωνείο, γιατί έγραφε στο χαρτί ότι πάω διακοπές και μου ζήτησαν χρήματα, τους τα έδειξα, 1.000.000 και τους φάνηκε παράξενο γιατί πάω με τόσα πολλά λεφτά. Διακοπές συνήθως πάνε με πολύ λιγότερα, με 100.000, με 200.000, με 300.000 το πολύ. Εγώ είχα πάνω μου 1.000.000» (Τότι, 36 ετών, Συνέντευξη 1).

Ωστόσο, δεν είναι τόσο εύκολα τα πράγματα συνήθως όπως φάνηκε από την αφήγηση της Τότι. Στην περιγραφή της Δημητρόβα που ακολουθεί τα πράγματα ελαφρώς δυσκολεύουν ενώ ταυτόχρονα αφήνονται υπόνοιες για την ύπαρξη δικτύου εντός του σώματος των συνοριακών αρχών που συνέδραμαν στη μετακίνηση κάνοντας τα «στραβά μάτια»:

«Τίποτα. Με αφήνουνε...λέω έχω φίλους, τι να λέω αυτή τη στιγμή; Γιατί θα πάτε; Είναι στο Πάσχα, λέω έχω φιλενάδες

όπως είναι. Φιλενάδα μου λέω, θα πάω στο φιλενάδα μου και αν προκύψει και μπορώ να πιάσω δουλειά καλά.» (Δημητρόβα, 60 ετών. Συνέντευξη 5).

Ένας ακόμα τρόπος, ωστόσο, που φαίνεται και από άλλες έρευνες, να συνηθίζεται για την είσοδο των μεταναστριών στην Ελλάδα είναι αυτός χωρίς την ύπαρξη ταξιδιωτικών εγγράφων. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η μετανάστευση είναι ομαδική και οργανωμένη από ταξιδιωτικά γραφεία ή δίκτυα διακίνησης ανθρώπων και ειδικά για τις περιπτώσεις από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες αφορούν αποκλειστικά τον γυναικείο πληθυσμό. Από τον πληθυσμό της παρούσας έρευνας μια γυναίκα ήρθε στην Ελλάδα με αυτόν τον τρόπο. Η Λίλη που μετανάστευσε στην Ελλάδα σε ηλικία 41 ετών, μας περιγράφει αυτήν την εξαιρετικά τραυματική εμπειρία της:

«Περισσότερο με τα πόδια είχαμε έρθει, όχι με το αυτοκίνητο, για λίγο μόνο, φύγαμε από τη Ρουμανία, μπήκαμε κανονικά στη Βουλγαρία κι από εκεί κρυφά, μόνο νύχτα με τα πόδια... Ξέρετε πως ήτανε τα πόδια μου; Περπατάγαμε δίπλα στις γραμμές του τρένου κι οι πετρούλες που ήταν εκεί μπήκαν μεσ' τα πόδια μου και 1 μήνα δεν μπορούσα να φορέσω τίποτα, ήταν πληγές τα πόδια μου, φουσκάλες με αίμα. Και στο σπίτι μου δεν ξέρανε τίποτα, που βρίσκομαι, μετά από 15 μέρες πήρα τηλέφωνο και τους είπα ότι έφτασα και είμαι καλά, να ηρεμήσουν... Πήραμε ένα λεωφορείο μέχρι τη Θεσσαλονίκη, από κάπου, δεν θυμάμαι από που, νύχτα ήτανε, κι από εκεί πήραμε με το τρένο. Με το τρένο πήγαμε στην Αθήνα κι από εκεί τρένο για Αμαλιάδα. Κι εκεί ερχότανε η αστυνομία κι έπρεπε να κρυβόμαστε, ήταν πάρα πολύ δύσκολα... γιατί ήρθαμε πολύς κόσμος, πολλά άτομα, ήμασταν 100 άτομα στο δρόμο, αλλά απ' την πόλη μας... Να φανταστείς από την πρώτη στιγμή που έφυγα από το σπίτι βρήκα δυσκολίες. Αυτά και πέρασα πολύ, πολύ πολύ δύσκολα πράγματα...» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Όπως, φάνηκε και από την αφήγηση της Λίλης, αυτού του τύπου η μεταναστευτική κίνηση είναι εξαιρετικά επικίνδυνη και τραυματική για τις γυναίκες. Η περιπέτειά τους αυτή, όμως, δεν τελειώνει με το που περάσουν τα σύνορα. Η αγωνία και οι δυσκολίες συνεχίζονται μέχρι να βρεθεί δουλειά μέσω των γραφείων ευρέσεως

εργασίας και των άτυπων δικτύων ή σε περίπτωση που έχει κανονιστεί από πριν η είσοδος στην οικιακή εργασία μέχρι να εγκατασταθούν στο εργοδοτικό σπίτι. Οι μετανάστριες σε αυτό το σημείο κατανοούν την αλλαγή της κοινωνικής τους θέσης στην χώρα υποδοχής. Χαρακτηριστικά η Λίλη μας περιγράφει για την πρώτη δουλειά που μπόρεσε να εξασφαλίσει στην Ελλάδα:

«Εδώ είχα δουλέψει στο χωράφι ένα χρόνο ...δεν είχα κάνει τέτοιες δουλειές ποτέ μου και μου ερχότανε πάρα πολύ δύσκολο, μια γυναίκα να σκαλίζει τα μπαμπάκια, δηλαδή έχω κάνει όλες τις δουλειές που υπάρχουνε. Αλλά από ανάγκη έκανα τα πάντα, πρέπει να ζήσεις, πρέπει να φας, πρώτα απ' όλα, παρόλο που περίμεναν τα παιδιά στο σπίτι να τους στείλω κανένα φράγκο. Ήταν πάρα πολύ δύσκολο» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Η Λίλη μέσα από αυτή την περιγραφή ουσιαστικά συνειδητοποιεί και κατανοεί τον σκοπό για τον οποίο ήρθε εδώ, ο οποίος είναι ότι πρέπει να δουλέψει πάρα πολύ σκληρά για να μπορέσει αρχικά να ζήσει αυτή και σε δεύτερο επίπεδο να μπορέσει να στείλει χρήματα στην οικογένειά της.

4.3.2. Είσοδος στην εσωτερική οικιακή εργασία

Ουσιαστικά, το τέλος της μεταναστευτικής κίνησης σηματοδοτείται με την είσοδο στην χώρα υποδοχής και στην οικιακή εργασία είτε στη βιομηχανία του sex, οι οποίες είναι αγορές που απευθύνονται κυρίως στις γυναίκες μετανάστριες (Campani, 2000). Αυτή η διπλή είσοδος, στην χώρα και στην οικιακή εργασία/ βιομηχανία του sex προκύπτει ότι συμπίπτουν χρονικά όμως είναι εξαιρετικά τραυματική και πολύ δύσκολη για τις περισσότερες από τις οικιακές εργάτριες. Όπως γίνεται φανερό από τις αφηγήσεις των μεταναστριών οι γυναίκες έρχονται πολλές φορές αντιμέτωπες με συνθήκες εκμετάλλευσης και φόβου, οι οποίες τις καθιστούν εξαιρετικά ευάλωτες και *τρωτές* (Βασιλικού, 2007). Ιδιαίτερα σε εργασίες όπως αυτή της εσωτερικής οικιακής εργασίας που επικρατεί η απομόνωση και η απουσία σχέσεων αλληλεγγύης.

Η επιδίωξη από τις μετανάστριες εξεύρεσης εργασίας άμεσα και ιδίως στην εσωτερική οικιακή εργασία εξηγείται από δύο λόγους. Το πρώτο σημείο που μπορεί να

εξηγήσει αυτή την «επιλογή» είναι ότι αυτού του είδους η εργασία, η εσωτερική οικιακή εργασία, μπορεί να αποτελέσει ειδικά για τις γυναίκες ως «εργασία – άσυλο» ή καταφύγιο (sanctuary) που μπορεί να τους προστατεύσει από τις διωκτικές αρχές, αφού βρίσκονται στην χώρα χωρίς χαρτιά ή με τουριστική βίζα που λήγει τις προσεχείς ημέρες.

Εξίσου σημαντικός λόγος είναι ότι με την είσοδο των γυναικών στην εσωτερική οικιακή εργασία καθίσταται δυνατή η εξασφάλιση της άμεσης επιβίωσης τους η οποία αποτελεί πρώτη και άμεση ανάγκη τους αλλά τους δίνεται ταυτόχρονα και η δυνατότητα να ξεκινήσουν την αποπληρωμή των χρεών που απέκτησαν στην χώρα προέλευσης τους για την επίτευξη της μεταναστευτικής τους κίνησης.

Έτσι, το μείζον ζήτημα για τις γυναίκες μετανάστριες το οποίο τους προκαλεί μεγάλη αγωνία είναι να βρουν το «πρώτο τους σπίτι». Οι λύσεις που είναι διαθέσιμες για την εξεύρεση εργασίας είναι δυο είτε μέσω των κοινοτικών και οικογενειακών δικτύων στην χώρα υποδοχής είτε προσφεύγοντας σε γραφεία ευρέσεως εργασίας. Χαρακτηριστικά, η Ροντρίγκα μας περιγράφει πόσο τυχερή ήταν που βρήκε δουλειά αμέσως μέσω μιας φίλης της την οποία πλήρωσε για αυτήν την «εξυπηρέτηση» και δεν χρειάστηκε να χάσει χρόνο ψάχνοντας:

«Αλλά εγώ ήμουν τυχερή, επειδή κατευθείαν ήρθα στη δουλειά, απ' την πρώτη μέρα. Γιατί πριν σε κοπέλες που ήρθανε, πληρώσανε και περιμένανε να βρούνε κάτι δουλειά, ήτανε δύσκολο. Εγώ ήμουν μια από τυχερές που βρήκανε αμέσως δουλειά...Ναι, αυτή τη δουλειά, είχα τον παππού... εγώ θα σου βρω δουλειά εσένα, αλλά θα σε κοστίζει τόσο, 500 ευρώ ή 600 ευρώ ή κατάλαβες; Δηλαδή αυτά εγώ τα πλήρωσα, αυτή τη δουλειά, για να έχω δουλειά» (Ροντρίγκα, 56 ετών. Συνέντευξη 2).

Ωστόσο, συνήθως για να βρουν λύση στο πρόβλημά της εργασίας τους καταφεύγουν στα γραφεία ευρέσεως εργασίας. Η λύση αυτή προκρίνεται για δύο λόγους είτε επειδή οι μετανάστριες δεν έχουν καθόλου γνωστούς, κοινοτικά και οικογενειακά δίκτυα, στην χώρα υποδοχής είτε γιατί ακόμα και όταν αυτά υπάρχουν δεν μπορούν να τους εξασφαλίσουν την πολυπόθητη είσοδο στην εργασία. Υπάρχει περίπτωση όμως αυτά τα γραφεία να τις οδηγήσουν σε ανεπιθύμητες εργασιακές επιλογές οι οποίες εντείνουν το αίσθημα της ανασφάλειας που νοιώθουν οι οικιακές εργάτριες. Η Δημητρόβα μας περιγράφει την πρώτη της επαφή με το γραφείο ευρέσεως εργασίας που

της σύστησε μια συντοπίτισσά της αλλά και την πρώτη της, επίσης, επαφή με την οικιακή εργασία:

«Τότε δώσαμε κάτι γραφεία να πάω να πάρω δουλειά και με δώσει ένα φιλενάδα που ήρθανε μαζί, αυτά...έχει ένα γραφείο λέει στο Ομόνοια [...] ξεχνάω, χα,χα! Τότε και πήγα ένας κύριο Γιάννης γραφεία, εδώ γραμμένα είναι... έχεις πολλές γραφείες που δουλεύουνε αυτά κρυφά αμά αυτός είναι νόμιμος δηλαδή είναι γραμμένος στο γραφεία και κάθε τρεις μέρες μόνο περιμένουμε με στείλει αυτά... εγώ δεν ξέρω γλώσσα και λέω τι θα γίνει;...εγώ δίνω τα λεφτά [...] αυτός θα σε βρει...6 μήνες έχει δικαίωμα, 6 μήνες δηλαδή δε[...] κάτι, δε μπορείς αυτό σόρυ, 6 μήνες μπορεί, να σε βρει, να σε ψάχνει δουλειά, 100δολάρια...σωστός άνθρωπος και αμέσως με βρήκε, με δίνει [...] αμέσως, με στείλανε ένα με ψυχολογικά προβλήματα, εγώ φοβήθηκα και αμέσως γύρισα στο γραφείο και λέω φοβήθηκα λέω πάρα πολύ και μπορεί και εγώ από σκατά, με συγχωρείτε, να καθαρίζω, να κρατάω οικογένεια μα αυτό και αυτό συμβαίνει, αυτός ναι καταλαβαίνει... Έλα εσύ μη να κλαις, θα πληρώνεις 100 για το γραφείο, 100δολάρια τότε, και κάθε βράδυ από 1000 χιλιάδες δραχμές θα πληρώνεις λέει θα κοιμηθείς σ' ένα δωμάτιο από τρεις γυναίκες και θα βρούμε δουλειά μη να κλαις. Στείλαμε εκεί δε γίνεται, λέει συγνώμη εγώ από εφημερίδα λέει στείλω και αυτό δεν ξέρω ότι συμβαίνει κάτι...φοβήθηκα» (Δημητρόβα, 60 ετών. Συνέντευξη 5).

Τα σοβαρά ελλείμματα που παρουσιάζουν οι μετανάστριες με την είσοδό τους στην χώρα όπως αυτό της γνώσης της γλώσσας, των σχέσεων αλληλεγγύης και της μη αναγνώρισης της μετακίνησης τους στις περισσότερες των περιπτώσεων κάνουν εξαιρετικά δύσκολη την είσοδο στην εργασία όπως και την πρώτη εμπειρία σε αυτή αν και από τα λεγόμενα της Δημητρόβα προηγουμένως είναι διατεθειμένες να κάνουν οποιαδήποτε εργασία για να μπορέσουν να μαζέψουν κάποια χρήματα και να βοηθήσουν τις οικογένειές τους.

Ο φόβος που περιγράφει παραπάνω η Δημητρόβα δεν οφείλεται αποκλειστικά ωστόσο σ' ένα αίσθημα ανασφάλειας, οι μετανάστριες έχουν και πρακτικούς λόγους να

φοβούνται καθώς είναι γνωστό ότι οι διωκτικές αρχές είναι πιθανόν να προβούν σε συλλήψεις. Η Ροντρίγκα μας αφηγείται πώς ένοιωθε τα πρώτα 4 χρόνια στην εσωτερική οικιακή εργασία:

«4 χρόνια ήμουν φυλακή (γελά), γιατί δεν μπορούσα, να μην κάνω μεγάλο, έτσι να πω «φυλακή», απλά με φόβο, κατάλαβες; Γιατί τότε έψαχνε η αστυνομία...; Και πάντα με φόβο, λέω «α, με πιάνουν και θα με στείλουν πίσω», αυτό θα μου έκανε»
(Ροντρίγκα, 56 ετών. Συνέντευξη 2).

Στη συνέχεια θα παρουσιαστεί το πιο σημαντικό κοινωνικό χαρακτηριστικό των μεταναστριών που συμμετείχαν στην έρευνα, η εργασία τους. Συγκεκριμένα θα παρουσιαστούν και θα αναλυθούν οι συνθήκες της εσωτερικής οικιακής εργασίας όπως αυτές προκύπτουν μέσα από τις αφηγήσεις των υποκειμένων της έρευνας με σκοπό την πληρέστερη κατανόηση της λειτουργίας του επαγγέλματος. Αυτή η εξέταση θα μας βοηθήσει να αναδείξουμε εκείνα τα σημεία που επιδρούν και επηρεάζουν τις αντιλήψεις, τις αξίες και τις προσδοκίες των οικιακών εργατριών και οι οποίες τη «δένουν» με την οικιακή εργασία.

4.4. Δημογραφικά χαρακτηριστικά στη χώρα υποδοχής

Σε αυτή εδώ την ενότητα, η ανάλυση θα επικεντρωθεί στα θέματα εργασίας και ειδικότερα στο πώς αντιλαμβάνονται και αντιμετωπίζουν οι οικιακές εργάτριες το εργασιακό τους αντικείμενο, την οικονομική δραστηριότητα, τις συνθήκες εργασίας τους και τις συνθήκες διαβίωσης, πώς αντιλαμβάνονται τις κοινωνικές επιπτώσεις από την καθημερινή τους επαφή με την οικιακή εργασία και τη σχέση τους με τους εργοδότες.

4.4.1. Ηλικία

Όπως είναι φυσικό μετά από αρκετά χρόνια παραμονής στην Ελλάδα, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των γυναικών έχουν διαφοροποιηθεί. Η πιο προφανής αλλαγή έχει να κάνει με την ηλικία των γυναικών. Όταν μετανάστευσαν ήταν μεταξύ 21 και 40 ετών, ενώ τη στιγμή που πραγματοποιήθηκε η έρευνα (Μάιος - Σεπτέμβριος του 2013), οι ηλικίες τους έχουν μεταβληθεί και η μικρότερη είναι 27 χρονών ενώ η μεγαλύτερη κοντεύει τα 60. Η οικιακή εργασία συνεχίζει να καλύπτει το παραγωγικότερο στάδιο της ζωής των εργατριών.

4.4.2. Οικογενειακή κατάσταση

Μετά την πάροδο τόσων ετών εξετάζοντας και πάλι την οικογενειακή κατάσταση των οικιακών εργατριών φαίνεται ότι αυτή έχει εδραιωθεί. Η απομάκρυνση από τις οικογένειες τους που βρίσκονται στις χώρες προέλευσης μπορεί να χαρακτηριστεί πλέον ως μόνιμη κατάσταση. Οι οικιακές εργάτριες συνεχίζουν να αποτελούν το οικονομικό στήριγμα των οικογενειών τους. Συνεχίζουν να συντηρούν τα παιδιά τους τα οποία βρίσκονται στην αρχή του επαγγελματικού τους βίου ή τους ηλικιωμένους γονείς τους. Ενώ, αυτό που φαίνεται ότι αλλάζει είναι ότι πλέον η οικογένεια που στηρίζουν έχει διευρυνθεί. Τώρα τα παιδιά τους έχουν μεγαλώσει και έχουν ξεκινήσει τη δική τους οικογένεια στις οποίες ωστόσο τις απαιτήσεις δεν μπορούν να ανταποκριθούν και η οικιακή εργάτρια είναι αυτή που τους στηρίζει οικονομικά. Η Δημητρόβα που έχει δυο παιδιά αρκετά μεγάλα πλέον και τα οποία έχουν κάνει δική τους οικογένεια αναφέρει:

«Δεν έχω χρήματα μόνο 100 ευρώ, είχα προχθές τελείωσαν, πήρε μισό το γιός μου, μισό το Ρωσίτσα, τώρα δεν έχω και δυσκολεύομαι... Όλα αυτά τα χρόνια το δικό μου μισθό πάει για το φαγητό, τίποτα άλλο, μόνο να κρατάω να έχουνε ψωμί παιδί μου γιατί έχει οικογένεια η γιος μου και η κόρη μου. Τίποτα άλλο δεν έχουμε κάνει» (Δημητρόβα, 60 ετών. Συνέντευξη 5).

4.5. Κοινωνικά χαρακτηριστικά στη χώρα υποδοχής

4.5.1. Εργασία στη χώρα υποδοχής

Η εσωτερική οικιακή εργασία σύμφωνα με τις έρευνες που έχουν διεξαχθεί μέχρι τώρα αποτελεί μια εργασία που συμπεκνώνει εξαιρετικά πολύπλοκες και ιδιόμορφες συνθήκες εργασίας και απασχόλησης. Τα θέματα εργασίας και απασχόλησης, ωστόσο, δεν παραμένουν μονάχα στο είδος του έργου που επιτελούν οι μετανάστριες, τον τρόπο που αυτό επιτελείται ή τις μισθολογικές τους απολαβές αλλά αναδεικνύουν το πώς οι ίδιες βλέπουν τον εαυτό τους σε σχέση με την εργασία και την κοινωνία. Επομένως στη παρούσα ενότητα δεν θα εστιάσουμε μόνο στις αντικειμενικές συνθήκες εργασίας των μεταναστριών αλλά θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε το πώς οι ίδιες οι οικιακές εργάτριες κατανοούν και ερμηνεύουν αυτές τις συνθήκες και σε ποιο βαθμό αυτές επηρεάζουν τις αντιλήψεις τους, τις αξίες τους και τις προσδοκίες τους στη σχέση τους με το επάγγελμα και με την κοινωνία.

Οι συνθήκες εργασίας οι οποίες θα αναλυθούν αποτελούνται από τα καθήκοντα που εκτελούν οι οικιακές εργάτριες όπως επίσης σημεία ανάλυσης θα αποτελέσουν οι όροι της διατροφής τους και διαμονής. Όσο αφορά τις συνθήκες απασχόλησης αυτές που θα εξεταστούν εδώ είναι οι μισθοί και τα ωράρια τους εντός της εσωτερικής οικιακής εργασίας.

Ξεκινώντας θα πρέπει, σε αυτό το σημείο, να αναφέρουμε ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα που ανακύπτουν στην ανάλυση της εσωτερικής οικιακής εργασίας το οποίο είναι αυτό του εργασιακού αντικειμένου των γυναικών. Ο ακριβής προσδιορισμός του επαγγέλματος σύμφωνα με τον ορισμό του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας (ILO) διαμορφώνεται ως εξής: *«η οικιακή βοηθός/ καθαρίστρια σκουπίζει, πλένει και σtilβώνει, φροντίζει τα οικιακά ρούχα, αγοράζει τις οικιακές προμήθειες, προετοιμάζει το φαγητό, σερβίρει τα γεύματα και εκτελεί ποικίλα άλλα οικιακά καθήκοντα»* (ILO, International Standard Classification of Occupations, Geneva 1990). Ενώ ο πιο πρόσφατος ορισμός του ίδιου οργανισμού, το 2003, «διορθώνει» μια κρίσιμη παράλειψη που αφορά την φροντίδα των παιδιών και ηλικιωμένων ατόμων η οποία συχνά αποτελεί ένα από τα πρωταρχικά καθήκοντα των οικιακών εργατριών. Έτσι, ο νέος ορισμός διαμορφώνεται ως εξής: *«οικιακός εργάτης είναι το άτομο το οποίο μισθώνεται από οποιοδήποτε ιδιωτικό νοικοκυριό και προσφέρει τις υπηρεσίες του ως εργάτης αυλής ή*

κήπου, μάγειρας ή καθαριστής, φροντιστής ανηλίκων, ατόμων με αναπηρία ή / και ηλικιωμένων ανεξαρτήτως του εάν ο τόπος εργασίας βρίσκεται σε αστική ή αγροτική περιοχή» (ILO, 2003).

Ωστόσο, στην πρώτη περιγραφή, τα καθήκοντα που περιγράφονται μπορεί να μην έχουν – και συνήθως δεν έχουν - καμία σχέση με την πραγματικότητα της εργασίας. Τις περισσότερες φορές τα καθήκοντα είναι πολύ περισσότερα από αυτά που περιγράφονται στον ορισμό αλλά και απ' αυτά που εμφανίζονται στην αρχή με την είσοδο της οικιακής εργάτριας στην εργασία (Glenn, 1986· Anderson and Phizacklea, 1997· Romero, 2002· Ψημμένος & Σκαμνάκης, 2008). Ενώ και η δεύτερη, διορθωτική περιγραφή, μπορούμε να αντιληφθούμε ότι διέπεται από ασάφεια και ευρύτητα καθηκόντων. Ωστόσο, βάσει αυτής της περιγραφής δίνεται η δυνατότητα να οριστεί το πνεύμα της σχέσης μεταξύ του/της εργοδότη/τριας και της οικιακής εργάτριας το οποίο υπονοείται και το οποίο απαιτεί τη μετανάστρια πρόθυμη να προσαρμόζεται στις απαιτήσεις και στις ανάγκες της εργοδοτικής οικογένειας.

Για να αποφύγουμε μερικώς το σκόπελο της ασάφειας των παραπάνω ορισμών θα υιοθετήσουμε ένα διαχωρισμό της εσωτερικής οικιακής εργασίας με βάση την περιγραφή έργου που δίνεται από τους ίδιους τους/ τις εργοδότες/τριες στις μετανάστριες²². Βασίζεται στην κάλυψη τριών βασικών αναγκών των εργοδοτικών σπιτιών που αποτελούν, στην ουσία, τρεις κατηγορίες καθηκόντων. Η πρώτη ανάγκη που φαίνεται να καλύπτει έχει να κάνει γενικότερα με τα οικοκυρικά· τα καθήκοντα που περιλαμβάνει αποτελούν το μαγείρεμα, το καθάρισμα, η κηπουρική, η φροντίδα κατοικίδιων και οτιδήποτε χρειάζεται στα πλαίσια της αναπαραγωγής ενός νοικοκυριού. Η δεύτερη κατηγορία καλύπτει την φροντίδα των παιδιών που είναι ιδιαίτερα απαιτητική εργασία. Και η τρίτη αφορά την φροντίδα των ηλικιωμένων. Ουσιαστικά, πρόκειται για τρεις κατηγορίες που «απαιτούν» αρκετά διαφορετικά καθήκοντα η κάθε μια το οποίο έχει ως αποτέλεσμα διαφορετικές βιωμένες εμπειρίες των εσωτερικών οικιακών εργατριών άρα και διαφορετικές απορρέουσες αντιλήψεις, αξίες και προσδοκίες.

α. Οικοκυρικά: Στη παρούσα ερευνητική μελέτη δεν υπάρχουν ερευνητικά υποκείμενα τα οποία να απασχολούνται αποκλειστικά με τα οικοκυρικά καθήκοντα καθώς η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού εργάζεται στην φροντίδα των ηλικιωμένων και μια περίπτωση στην φροντίδα ενήλικα ατόμου με ειδικές ανάγκες. Ωστόσο, ακόμα και αν

²² Βλ. αναλυτικότερα για τη τυπολογία των εργασιακών καθηκόντων των εσωτερικών οικιακών εργατριών στο: Ξυπολυτάς (2012: 189 - 208).

τα υποκείμενα της έρευνας απασχολούνται στην φροντίδα των ηλικιωμένων, που θα περιγραφεί στις επόμενες ενότητες, σε αυτήν μπορεί να συμπεριληφθούν καθήκοντα τα οποία άπτονται των οικοκυρικών όπως: το μαγείρεμα, το καθάρισμα αλλά και γενικότερα ότι μπορεί να χρειαστεί στα πλαίσια της αναπαραγωγής ενός νοικοκυριού.

β. Φροντίδα παιδιών: Από άλλες έρευνες (Ξυπολυτάς, 2012) η εργασία στη φροντίδα των μικρών παιδιών προκύπτει ότι είναι ιδιαίτερα απαιτητική και εξαντλητική. Οι οικιακές εργάτριες καλούνται να φροντίσουν παιδιά των οποίων οι ηλικίες ξεκινάνε από λίγων ημερών μέχρι και 13 ετών. Έντονα συναισθήματα φόβου και ευθύνης κατακλύζουν τις οικιακές εργάτριες αφού το αντικείμενο εργασίας τους είναι να παρέχουν φροντίδα σε κάτι ιδιαίτερα ευάλωτο και πολύτιμο όπως τα παιδιά ενώ από τις περιγραφές οι απαιτήσεις για φροντίδα είναι συνεχείς και καθημερινές. Σε αυτές τις συνθήκες εργασίας προστίθενται και τα καθήκοντα των οικοκυρικών που ανατίθενται επίσης στις οικιακές εργάτριες.

Η φροντίδα των παιδιών όμως, όπως προκύπτει από την ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία (Anderson & Phizacklea, 1997· Anderson, 2000· Ψημμένος & Σκαμνάκης, 2008), πέρα των απαιτητικών καθηκόντων της εργασίας φαίνεται ότι έχει και πολλά οφέλη για τις εργάτριες αφού η ενασχόληση με αυτά τους δίνει τη δυνατότητα να απομακρυνθούν έστω και για λίγο από μια επαναλαμβανόμενη και μη δημιουργική εργασία όπως η οικιακή.

γ. Φροντίδα ηλικιωμένων: Η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού της έρευνας απασχολείται στην φροντίδα των ηλικιωμένων. Εδώ θα εντάξουμε και την ανάλυση της φροντίδας του ατόμου με ειδικές ανάγκες. Συγκεκριμένα το άτομο το οποίο φροντίζει η οικιακή εργάτρια αντιμετωπίζει σοβαρά κινητικά προβλήματα που μπορούμε να τα παραλληλίσουμε με τα έντονα προβλήματα υγείας που αντιμετωπίζουν οι ηλικιωμένοι. Σε αυτή τη κατηγορία οι οικιακές εργάτριες εργάζονται για λογαριασμό ηλικιωμένων ατόμων με τους οποίους ζούνε μαζί τους στο σπίτι τους ή στο διαμέρισμά τους. Εργοδότης σε αυτή την περίπτωση, συνήθως δεν αποτελεί το ίδιο το ηλικιωμένο άτομο που φροντίζουν αλλά τα παιδιά του ηλικιωμένου ατόμου τα οποία άλλα μένουν στο ίδιο σπίτι – δυο περιπτώσεις στην παρούσα έρευνα – ενώ άλλα τους επισκέπτονται πολύ συχνά είτε για να λύσουν προβλήματα που ανακύπτουν είτε για να τους δώσουν τους μισθούς τους.

Τα καθήκοντα των οικιακών εργατριών σε αυτή τη περίπτωση λόγω της φύσης των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι ηλικιωμένοι προσαρμόζονται και εξαρτώνται απ' αυτά. Αυτό που προκύπτει από τις συνεντεύξεις ως επαναλαμβανόμενου μοτίβου καθηκόντων που έχουν να εκτελέσουν οι οικιακές εργάτριες είναι το πλύσιμο και το τάϊσμα των ηλικιωμένων όπως και η παροχή των φαρμάκων τους τις ώρες που πρέπει. Η Μικαέλα περιγράφει μια τυπική μέρα της με τη γιαγιά που φροντίζει:

«Λοιπόν, ξυπνάω το πρωί από τις 7, πολλές φορές και 8 η ώρα, ανάβω το θερμοσίφωνο, να τη πλένω τη γιαγιά γιατί φοράει τη νύχτα το μπεμπιλίνο...να μη σηκώνεται τη νύχτα να πάει στη τουαλέτα, μετά τη ταΐζω, της ετοιμάζω το πρωινό της, τα χάπια της, τη βάλω εκεί στο καναπέ και κάθεται μέχρι να μαγειρέψω εγώ, μετά τη βάλω λίγο έξω ή θα της το πω κάτσε λίγο να πάω εγώ να σκουπίσω ή εγώ ξέρω τι...πετάω καμιά φορά έξω να ιδώ να ...μη μου πέσει ή ξέρω εγώ τι...και έτσι μου περνάει η μέρα» (Μικαέλα, 27 ετών. Συνέντευξη 3).

Ενώ η Λίλη περιγράφει και τη νοσοκομειακού τύπου φροντίδα που παρέχει προς την κατάκοιτη γιαγιά που προσέχει:

«Συνέχεια, πάω κοντά της, της δίνω νερό να πίνει, την κοιτάω, μετράω το ζάχαρο, την πίεση, της φτιάχνω κάτι ενέσεις, δηλαδή έχω πολλά πράγματα εγώ από τότε που αρρώστησε και είναι στο κρεβάτι. Δηλαδή, στην αρχή ήτανε αλλιώς, τώρα είναι δύσκολο...μέχρι που ξαπλώνω στο κρεβάτι πάω να δω τι κάνει, συνέχεια της δίνω νερό και νύχτα άμα ακούω ότι βήχει, ξέρω 'γω τι, κοιτάω να δω μήπως έχει πυρετό, δηλαδή είμαι κοντά της σαν μια νοσοκόμα, συνέχεια» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Στη φροντίδα των ηλικιωμένων ωστόσο, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, η οικιακή εργάτρια δεν ασχολείται αποκλειστικά με τον ηλικιωμένο, ειδικά στην περίπτωση που στο σπίτι μένει και κάποιο άλλο μέλος της εργοδοτικής οικογένειας. Στη συγκεκριμένη έρευνα υπάρχουν δυο περιπτώσεις που και κάποιο άλλο μέλος της εργοδοτικής οικογένειας μένει μαζί με τον/ την ηλικιωμένο/η στις οποίες περιπτώσεις και οι δυο είναι άνδρες. Επομένως, η οικιακή εργάτρια επωμίζεται το σύνολο των οικοκυρικών καθηκόντων και ότι γενικότερα χρειάζεται για τη φυσική αναπαραγωγή των μελών που

μένουν κάτω από την ίδια στέγη. Η Λίλη που εκτός από την κατάκοιτη ηλικιωμένη γυναίκα φροντίζει και τον γιο της γιαγιάς μας αφηγείται:

«Είμαι μέσα στο σπίτι, όπως κάνω στο σπίτι μου τις δουλειές έτσι και εδώ, δηλαδή κάνω όλες τις δουλειές του σπιτιού, όχι μόνο τη γιαγιά. Τώρα έχω και το παιδί και μαγειρεύω και πλένω και καθαρίζω το σπίτι και πάω για ψώνια, δηλαδή είμαι σαν με την οικογένειά μου, ό,τι κάνω στο σπίτι μου κάνω κι εδώ» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Οι δύσκολες και απαιτητικές συνθήκες εργασίας στη φροντίδα των ηλικιωμένων και των ατόμων με ειδικές ανάγκες τονίζονται από το σύνολο των οικιακών εργατριών. Η Δημητρόβα που φροντίζει μια ενήλικη με σοβαρά κινητικά προβλήματα μας περιγράφει το καθημερινό φόρτο εργασίας που έχει να εκτελέσει:

«Κάθε πρωί 6 ώρα ξεκινήσω μέχρι 9 ώρα πρέπει να είναι όλο το σπίτι, να έχω καθαρίσει, να έχω σφουγγαρίσει, να έχει έτοιμο. Δηλαδή 9 ώρα όταν σηκώνεται το κορίτσι, πρωινό πρέπει να είναι έτοιμο, σηκώνεται το κορίτσι...πρώτο να κάνω όλα, να πλύνω, να φροντίζω, να αλλάζω, να είναι έτοιμο. Αργότερα να έρθει, να φτιάχνω το πρωινό, να φάει το κορίτσι, να κάτσει πολλές φορές αν είναι ωραίο τον καιρό, σήκω, πρέπει λίγο να περπατάμε στις βεράντες, λίγο βοήθεια, λίγο γυμναστική να κάνουμε, λίγο κάτι, να ασχολούμαστε 2 ώρες με κορίτσι. Κορίτσι λέει: «ωχ! Κουράστηκα!» Άντε ζάπλα. Εγώ ξεκινήσω να πλένω τα ρούχα, κάθε μέρα τόσα ρούχα, όλα...το κορίτσι από άρρωστη γίνεται μούσκεμα, δε μπορώ να κρατώ μούσκεμα, μούσκεμο πρέπει συνέχεια να αλλάζει... Εγώ όμως αυτά που έχω πλύνει, αρχίζω να σιδερώνω, να σιδερώνω, να σιδερώνω, όλα πρέπει να είναι έτοιμα. Ήρθε άντρας το από δουλειά, εγώ σιδερώνω, τελείωσα σιδέρωμα, ήρθε το κορίτσι πρέπει να είναι σιδερωμένα ρούχα εκεί κάθε μέρα κρεμασμένο, έτοιμο να πάει φυσιοθεραπεία, πρέπει τσάκα – τσάκα να ετοιμάζω...γύρισε να αλλάζω τα ρούχα, να βάλω... βράδυ που είναι να ετοιμάζω, να ζεσταίνω φαγητό που είναι να ετοιμάζω, γίνει δμηση 9 ώρα, δμηση τρώμε, 9 ώρα λίγο βολτίτσα, πέρα- δώθε, πέρα δώθε να

ξεσκάσει, να ξαπλώνει και 10 η ώρα ξαπλώνει το κορίτσι. Εγώ πρέπει να μαζέψω, να μαζέψω το κουζίνα, 11 ώρα, ξαπλώνω και ντάξει.» (Δημητρόβα, 60 ετών. Συνέντευξη 5).

Όπως προκύπτει, όμως από τις συνεντεύξεις και επιβεβαιώνεται και από την βιβλιογραφία (Ξυπολυτάς, 2012), στη φροντίδα των ηλικιωμένων υπάρχει και ένα διαφοροποιητικό στοιχείο σε σχέση με την φροντίδα των παιδιών ή την απασχόληση στα οικοκυρικά. Αύτη η εργασία απαιτεί έναν ιδιαίτερο χειρισμό και την επίδειξη μιας πιο ανεκτικής και υπομονετικής συμπεριφοράς από την εργάτρια που δυσκολεύει ακόμα περισσότερο την εργασία. Η Τότι που φροντίζει μια κατάκοιτη γιαγιά που πάσχει συγχρόνως και από γεροντική άνοια μας περιγράφει την εμπειρία της:

«Κρατάω μια γιαγιά, η οποία εδώ και ένα χρόνο είναι στο κρεβάτι κατάκοιτη. Την έχω σαν μωρό. Είναι δύσκολη δουλειά, η οποία θέλει, τι θέλει αυτή η δουλειά... θέλει πολύ υπομονή και πολύ αγάπη, το οποίο, αυτό δίνει ασφάλεια στους μεγάλους ανθρώπους, όταν τους δείχνεις αγάπη, τους φροντίζεις, το νιώθουν αυτό, το καταλαβαίνουν, όσο να είναι με γεροντική άνοια, το καταλαβαίνουν ότι τους αγαπάς. Ένα ποτήρι νερό να τους προσφέρεις, όταν το προσφέρεις με αγάπη το καταλαβαίνουν, είναι όπως τα μωρά, όπως τα μικρά παιδάκια. Για να κάνεις αυτή τη δουλειά, πρέπει να την αγαπάς. Αν δεν την αγαπάς, μη την ξεκινάς καθόλου. Είναι δύσκολη δουλειά, είναι πάρα πολύ δύσκολη, θέλει πολύ υπομονή και πολύ αγάπη, αν δεν τα κατέχεις αυτά τα δυο καλύτερα να μην την κάνεις» (Τότι, 36 ετών, Συνέντευξη 1).

4.5.2. Στέγαση

Η διαμονή είναι άμεσα συνυφασμένη με το επάγγελμα της εσωτερικής οικιακής εργασίας. Ειδικότερα για τις γυναίκες αυτές η στέγαση παίρνει και μια άλλη διάσταση αφού αποτελεί και ένα είδος «καταφυγίου» και προστασίας από τη πιθανότητα σύλληψης από τις διωκτικές αρχές και της συνεπαγόμενης απέλασής τους. Ο χώρος λοιπόν αποτελεί

γι' αυτές ένα είδος ασύλου που όμως εξαιτίας αυτής σημαντικότητάς του μπορεί να αποτελέσει και ο χώρος όπου ενδυναμωθεί η εκμετάλλευση, η κακοποίηση και η υποτέλεια των οικιακών εργατριών.

Παραμένοντας στο σημείο της στέγασης ως χώρος – διάσταση όπως προκύπτει από την έρευνα αυτή δεν είναι ομογενοποιημένη. Οι συνθήκες διαμονής μιας οικιακής εργάτριας διαφοροποιούνται και εξαρτώνται από πολλούς παράγοντες. Για παράδειγμα στη διαμονή των οικιακών εργατριών εκτός από το μέγεθος του σπιτιού στο οποίο εργάζονται άρα και την οικονομική επιφάνεια της εργοδοτικής οικογένειας μεγάλη σημασία κατέχει και η κατηγορία της οικιακής εργασίας στην οποία απασχολούνται (Ψημμένος & Σκαμνάκης, 2008· Ξυπολυτάς, 2012· Χαντζαρούλα, 2012).

Οι γυναίκες που ασχολούνται για παράδειγμα με τα οικοκυρικά και η εργοδοτική οικογένεια για την οποία εργάζονται είναι σε καλή οικονομική κατάσταση συνήθως έχουν δικό τους ανεξάρτητο δωμάτιο (Ξυπολυτάς, 2012). Όμως αυτό δεν σημαίνει και αυτόματα ότι οι συνθήκες διαμονής είναι άψογες. Ενώ, το ανεξάρτητο δωμάτιο φαίνεται να αλλάζει όταν η εργοδοτική οικογένεια έχει μικρότερο σπίτι.

Στις περιπτώσεις των οικιακών εργατριών που εργάζονται στη φροντίδα των παιδιών ή των ηλικιωμένων τα δεδομένα διαφοροποιούνται σημαντικά. Η ανάγκη συνεχούς φροντίδας απαιτεί την παρουσία της εργάτριας στο ίδιο χώρο ή σε κάποιον ο οποίος να βρίσκεται πολύ κοντά σε αυτόν του φροντιζόμενου μέλους. Συγκεκριμένα στην έρευνα οι τρεις από τις πέντε γυναίκες έχουν δικό τους ανεξάρτητο δωμάτιο που είναι όμως ακριβώς δίπλα από αυτό του φροντιζόμενου μέλους. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι οικιακές εργάτριες μένουν μόνες τους με το φροντιζόμενο μέλος στο σπίτι. Η Μικαέλα μας λέει για το δωμάτιο που της έχει παραχωρηθεί:

«Ναι, ναι. Έχω το δωμάτιο μου και η γιαγιά το δωμάτιο της αλλά αφήνω την πόρτα ανοιχτή για να καταλαβαίνει που είμαι μέσα» (Μικαέλα, 27 ετών. Συνέντευξη 3).

Ωστόσο, σύμφωνα με τις συνεντεύξεις ο χώρος αυτός δεν είναι απαραίτητα να είναι πάντα κάποιο υπνοδωμάτιο, αυτό εξαρτάται από το μέγεθος του εργοδοτικού σπιτιού και από το γεγονός αν στο σπίτι του φροντιζόμενου μέλους μένει και άλλο συγγενικό του πρόσωπο. Σε αυτές τις περιπτώσεις, που στην έρευνα μας τέτοια χαρακτηριστικά έχουν τα δυο από τα πέντε υποκείμενα της έρευνας, παρατηρήθηκε ότι έχει παραχωρηθεί στις οικιακές εργάτριες το σαλόνι του σπιτιού, το οποίο όμως δεν τους

διασφαλίζει κάποια δυνατότητα ιδιωτικότητας όπως αυτή συνήθως υπάρχει σε ένα ανεξάρτητο δωμάτιο. Η Λίλη περιγράφει τον χώρο που κοιμάται:

«Εδώ (χτυπάει τον καναπέ), το σαλόνι είναι δικό μου, απέναντι είναι η γιαγιά» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

4.5.3. Διατροφή

Στις συνθήκες της εσωτερικής οικιακής εργασίας η διατροφή των γυναικών είναι ακόμα ένα θέμα που απασχολεί και εξετάζεται από τους μελετητές. Όπως και η στέγαση έτσι και η διατροφή μπορεί να αποτελέσει τον «τόπο» εκείνο όπου οι διακρίσεις και η ανισότητα μεταξύ των εργοδοτών και των οικιακών εργατών μπορεί να ενδυναμωθούν. Αυτό που έχει παρατηρηθεί από τις προγενέστερες μελέτες ότι συνηθίζεται αναφορικά με το φαγητό είναι ότι προσφέρεται από την εργοδοτική οικογένεια και είναι το ίδιο με αυτό που τρώει ο/η εργοδότης. Στις περιπτώσεις μάλιστα των οικιακών εργατριών που φροντίζουν ηλικιωμένους ανθρώπους συνήθως μαγειρεύεται και από τις ίδιες.

Από τις περιγραφές στις συνεντεύξεις με τους παρόντες εργοδότες δεν προκύπτει ότι υπάρχει κάποιο πρόβλημα με τη διατροφή των οικιακών εργατριών. Τους προσφέρονται τρόφιμα σε ικανοποιητική ποσότητα που είναι σε θέση να εξυπηρετήσουν τις διατροφικές τους ανάγκες. Ωστόσο, προβλήματα διατροφής η Μικαέλα έχει αντιμετωπίσει σε παλαιότερο εργοδοτικό σπίτι στο οποίο δούλευε εξ' αιτίας της τσιγκουνιάς της γιαγιάς που φρόντιζε και του σκληρού της χαρακτήρα. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

«Με το φαγητό δηλαδή ότι έφαγε αυτή και έμεινε στο πιάτο, θα το φας εσύ αύριο, μη το πετάξεις...είχα τη νύφη της που έμεινε στο ίδιο σπίτι...και με βοήθησε πολύ αυτή η γυναίκα δηλαδή μου έκανε τα ψώνια, φαγητά και αυτά, μου τα 'βαλε στον αποθήκη της...το ένα ψυγείο που είχε...το φαγητό και μου είπε "Μικαέλα όταν θες να μαγειρεύεις για σένα θα πάρεις από εκεί και θα μαγειρεύεις και θα φας μόνο εσύ"» (Μικαέλα, 27 ετών. Συνέντευξη 3).

Εκτός όμως από την παροχή τροφής, σημαντικό γεγονός για τις οικιακές εργάτριες αποτελεί και ο τρόπος που τρώνε το φαγητό τους. Η δυνατότητα ή όχι να γευματίζουν με τον/ την εργοδότη στο ίδιο τραπέζι είναι πολύ σημαντική για τις οικιακές εργάτριες αφού το κοινό γεύμα με τους/τις εργοδότες/τριες το συνδέουν με την ύπαρξη ή μη κύρους και αξίας για το άτομό τους. Η Μικαέλα, η οποία είναι και με τα λιγότερα χρόνια εργασίας στην οικιακή εργασία, αποδίδει το ξεχωριστό γεύμα από την παλαιότερη εργοδότη της στο δύστροπο χαρακτήρα της:

«Πολύ σκληρή ήτανε, πολύ σκληρή. Θυμάμαι που...ντάζει εγώ έφαγα χωριστά, δεν έφαγα μαζί με τη γιαγιά...» (Μικαέλα, 27 ετών. Συνέντευξη 3).

4.5.4. Χαρακτηριστικά απασχόλησης

Εκτός από τα χαρακτηριστικά της εργασίας που αναλύθηκαν παραπάνω σε αυτό το σημείο θα προχωρήσουμε με την ανάλυση των συνθηκών απασχόλησης των οικιακών εργατριών που αφορούν τα μισθολογικά ζητήματα, τα ζητήματα του ωραρίου, του ρεπό (day – off) και των αδειών καθώς και το ζήτημα της ασφάλισης. Με την ανάλυση και αυτών των χαρακτηριστικών θα μπορέσουμε να αποκτήσουμε μια πιο σφαιρική εικόνα για τη σύνθεση και τη λειτουργία που διέπει το επάγγελμα.

α. Μισθοί: Όπως φαίνεται και από τον πίνακα δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών²³, οι μισθοί των οικιακών εργατριών εμφανίζουν μια σχετική ομοιογένεια. Ο μεγαλύτερος μισθός που καταγράφεται είναι της τάξης των 700 € ενώ ο μικρότερος είναι αυτός των 430 €. Το ύψος των μισθολογικών απολαβών εξαρτάται από τον αριθμό των ρεπό που παίρνει η μετανάστρια αλλά και από την σχέση που αναπτύσσεται με το εργοδοτικό σπίτι. Ενώ δεν λείπουν και οι προσπάθειες για αύξηση των εισοδημάτων τους. Για παράδειγμα η Ροντρίγκα, η οποία μένει σ' ένα χωριό με λιγότερους από 150 κατοίκους και διατηρώντας καλή σχέση με τα παιδιά της γιαγιάς που φροντίζει ως εσωτερική, προσέχει και μια ακόμα γιαγιά ενώ δεν έχει ρεπό. Η δεύτερη γιαγιά που προσέχει βρίσκεται σε καλύτερη κατάσταση υγείας και η Ροντρίγκα

²³ Βλ. Πίνακα σ.98

«πετάγεται», τα σπίτια των δυο γιαγιάδων είναι αντικριστά, και τη βοηθάει στα «βασικά» οικοκυρικά καθήκοντα όπως σκούπισμα και σφουγγάρισμα.

Η διάθεση των χρημάτων που εξασφαλίζουν από την εργασία τους οι οικιακές εργάτριες είναι πολύ σημαντική. Από τις συνεντεύξεις προκύπτει ότι το μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων αποστέλλεται πίσω στις χώρες καταγωγής. Η παροχή δωρεάν διατροφής και διαμονής στις εργάτριες περιορίζει τα έξοδα τους σε πολύ χαμηλά χρηματικά ποσά. Συνήθως, τα λιγοστά χρήματα που δαπανούνται διατίθενται σε τηλεφωνικές κάρτες και σε αγορές για απαραίτητα ρούχα και παπούτσια.

Η αξιοποίηση των χρημάτων στις χώρες προέλευσης παίρνει δυο μορφές. Πρώτη μορφή, ο μισθός αποτελεί το κύριο ποσό βάσει του οποίου καλύπτονται οι βασικές ανάγκες της οικογένειας που παραμένει στη χώρα της προέλευσης. Η Λίλη μας περιγράφει πως αξιοποιείται ο μισθός της στην χώρα προέλευσης:

«Κάθε μήνα στέλνω της μάνας μου, γιατί η μάνα μου έχει, η σύνταξή της είναι πάρα πολύ λίγα τα λεφτά, 100 ευρώ παίρνει και με τι να ζει; Με τι να πληρώσει χρέη του σπιτιού, γιατί μένει στο σπίτι μου και είναι τόσο κάθε μήνα, νερό, φως, τηλέφωνο, όλα αυτά εγώ τα στέλνω λεφτά και για τα φάρμακα, δεν μπορεί να ζει... Εγώ δεν κράτησα για τον εαυτό μου ούτε 5 ευρώ, δεν έχω μαζέψει τίποτα μέχρι τώρα να πεις ότι έχω βάλει στην άκρη 1000 ευρώ να έχω, όχι, δεν έχω» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Και η Δημητρόβα μας περιγράφει ότι όλος ο μισθός της πηγαίνει στην χώρα προέλευσης για να συντηρηθούν οι δυο οικογένειες που έχουν δημιουργήσει τώρα τα παιδιά της:

«Όλα αυτά τα χρόνια το δικό μου μισθό πάει για το φαγητό, τίποτα άλλο, μόνο να κρατάω να έχουνε ψωμί παιδί μου γιατί έχει οικογένεια η γιος μου και η κόρη μου. Τίποτα άλλο δεν έχουμε κάνει» (Δημητρόβα, 60 ετών. Συνέντευξη 5).

Δεύτερη μορφή, ο μισθός της οικιακής εργάτριας προορίζεται για τις σπουδές των παιδιών τους που σπουδάζουν στο Πανεπιστήμιο αλλά και για την επιβίωσή τους. Η Ροντρίγκα μας λέει για την αξιοποίηση τους μισθού της:

«Κάθε μήνα, επειδή δεν έχει βρει δουλειά (ενν. η κόρη της) και κάθεται στο σπίτι, το σπίτι πάλι, αν κάθεται σπίτι πάλι θέλει τα έξοδά του, νερό, φως, τηλέφωνο, το φαγητό, με τι να ζει; Κάθε μήνα... (παλιότερα) έστελνα για τα παιδιά, γιατί μείναν τα 2 τα παιδιά και έπρεπε να στέλνω κάθε μήνα, όπως στέλνω και τώρα για την κόρη μου. Έστελνα για την κόρη μου να σπουδάξει» (Ροντρίγκα, 56 ετών. Συνέντευξη 2).

β. Ωράρια: Αυτό που περιγράφεται ως εξαιρετικά προβληματικό στην εσωτερική οικιακή εργασία είναι τα ωράρια. Ωστόσο, η σημαντικότητα της ανάλυσης του ωραρίου δεν εξαντλείται στις πάρα πολλές ώρες εργασίας των γυναικών αυτών, αν και αυτό είναι σημαντικό, αλλά στο γεγονός ότι εξ' αιτίας των διευρυμένων ωραρίων οι οικιακές εργάτριες αφενός είναι πάντα στη διάθεση των εργοδοτών για την ικανοποίηση των αναγκών τους αφετέρου «χάνουν» τον έλεγχο ακόμα και στον ύπνο τους.

Όλες οι οικιακές εργάτριες δουλεύουνε όλη την εβδομάδα με εξαίρεση τη μέρα που παίρνουν το ρεπό τους στη περίπτωση που αυτό υπάρχει. Το ρεπό συνήθως δίνεται την Κυριακή και διαρκεί από το πρωί της ίδιας μέρας μέχρι το βράδυ γύρω στις εννιά. Ωστόσο, ακόμα και όταν το ρεπό είναι προσυμφωνημένο πολλές φορές αυτό μπορεί είτε να ακυρωθεί, είτε να έχει μικρότερη διάρκεια είτε να μετατοπιστεί για τις επόμενες μέρες. Αυτό μπορεί να συμβεί εξαιτίας κάποιου προβλήματος που μπορεί να αντιμετωπίζει το φρονιζόμενο μέλος ή να μη γίνει δυνατή η εύρεση ενός έμπιστου ατόμου που μπορεί να την αντικαταστήσει.

Όσο αφορά τις ώρες εργασίας, αυτό που προκύπτει από τις συνεντεύξεις, είναι ότι οι μετανάστριες εργάζονται από 13 μέχρι και 20 ώρες, με σχεδόν μια ώρα το μεσημέρι ή το απόγευμα για ξεκούραση. Τα προβλήματα υγείας που αντιμετωπίζουν οι ηλικιωμένοι επηρεάζουν σημαντικά την επιμήκυνση των ωρών εργασίας και ειδικά κατά τη διάρκεια της νύχτας. Η Λίλη περιγράφει για τις βραδινές απαιτήσεις της εργασίας:

«Μέχρι που ξαπλώνω στο κρεβάτι πάω να δω τι κάνει, συνέχεια της δίνω νερό και νύχτα άμα ακούω ότι βύχει, ξέρω γω τι κοιτάω να δω μήπως έχει πυρετό, δηλαδή είμαι κοντά της σαν μια νοσοκόμα, συνέχεια, δεν μπορώ να πω ότι σήμερα τελείωσα τη δουλειά μου και κάθομαι δίχως να έχω πρόβλημα, όχι» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Ενώ η γιαγιά που παλαιότερα φρόντιζε η Μικαέλα απαιτούσε να είναι απαραίτητος η οικιακή εργάτρια «στο πόδι» μέχρι τις 12 ακόμα και όταν δεν είχε να κάνει καμία εργασία:

«Εντάξει να κάνω τις δουλειές μου, να μαγειρέψω, να τη κοιτάω τη γιαγιά αλλά να καθίσω από το πρωί μέχρι τις 12 η ώρα στην καρέκλα...» (Μικαέλα, 27 ετών. Συνέντευξη 3).

γ. Κοινωνική ασφάλιση: Γενικά αυτό που συνηθίζεται αναφορικά με την κοινωνική ασφάλιση είναι ότι αυτή δεν εφαρμόζεται. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας μιας σειράς παραγόντων και πολλές φορές με τη συναίνεση των οικιακών εργατριών. Η κοινωνική ασφάλεια απορρίπτεται συνήθως τόσο από τις οικιακές εργάτριες όσο και από τους εργοδότες λόγω του κόστους της. Μετά από συνεννόηση μεταξύ και των δυο πλευρών συμφωνείται το ποσό που είναι να διατεθεί στην κοινωνική ασφάλεια της εργάτριας να το πάρει είτε εξ' ολοκλήρου είτε ελαφρώς μειωμένο και να μεγαλώσει ο μισθός της. Ακόμα, η έλλειψη κάρτας νόμιμης παραμονής ή ύπαρξη αρκετής γραφειοκρατίας, στην περίπτωση που υπάρχει κάρτα παραμονής, για την επίτευξη της διαδικασίας απομακρύνει τόσο τους εργοδότες όσο και τις οικιακές εργάτριες από τη κοινωνική ασφάλιση. Ενώ από τις συνεντεύξεις προκύπτει το μάταιο της κοινωνικής ασφάλισης αφού δεν προσβλέπουν τίποτα από αυτή. Η Δημητρόβα που είναι εδώ και αρκετά χρόνια στην εσωτερική εργασία μας λέει πως ερμηνεύει η ίδια την κατάσταση με την κοινωνική ασφάλιση:

«Το δεύτερο μου κάρτα δηλαδή δυο ένσημα μόνο έχω βάλει στον ΟΓΑ όμως... τι συμβαίνει; Αθήνα. δεν πήρα ούτε βιβλιάριο, ούτε τίποτα, δεύτερο δυο ένσημα μόνο έχουμε βάλει. Το τρίτο ένσημο όταν πήρα, πριν πάρω πράσινη κάρτα... ανανεώσαμε, να ανανεώσαμε τα χαρτιά μου, δεν βρήκανε, τα χαρτιά μου πάνε στο ποτάμι... που είναι τα χαρτιά μου; Πάνε στο ποτάμι. Πήγα ΚΕΠ, πήγα όλες...έκανα χαρτιά μαζεμένα έχουμε απ' όλα χρόνια, λέει τα μαζεύετε και να ιδουμ όταν πάτε στην Ε.Ε. δηλαδή θα είστε νόμιμοι πάλι, ανανεώσαμε πριν τρία χρόνια πάλι κάρτα μου είναι καινούρια εργασία, όμως τα ένσημος τίποτα. Δε θα παίρνω ποτέ σύνταξη» (Δημητρόβα, 60 ετών. Συνέντευξη 5).

Συνοψίζοντας, μέσα από την παράθεση των δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών των οικιακών εργατριών, τόσο στη χώρα προέλευσης όσο και στη χώρα υποδοχής, προκύπτουν ορισμένα σημαντικά στοιχεία. Αναφορικά με τα δημογραφικά τους στοιχεία, οι γυναίκες μετανάστριες που απασχολούνται στο συγκεκριμένο επάγγελμα βρίσκονται σχεδόν στο μέσο όρο ηλικίας (27-60 ετών) των μεταναστριών.

Η μετανάστευσή τους πραγματοποιείται εξαιτίας των δύσκολων οικονομικών συνθηκών που επικρατούν στην χώρα τους και σε κάποιες περιπτώσεις λόγω του διαζυγίου τους με το σύζυγο τους. Από τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά προκύπτει ότι οι ίδιες έχουν ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο και η εργασία τους στην χώρα προέλευσης είχε άμεση σχέση με την κατάρτισή τους. Μετά τη μεταναστευτική τους κίνηση «επιλέγουν» να ασχοληθούν με την εσωτερική οικιακή εργασία εξαιτίας δυο κυρίως λόγων: την άμεση αποταμίευση των μισθών η οποία αποτελεί για τις γυναίκες αυτές την υλοποίηση του σκοπού της μετανάστευσης και την «προστασία» που τους παρέχει από τις διωκτικές αρχές. Οι μετανάστριες με την εισοδό τους έρχονται σε επαφή με ένα πολύ δύσκολο επάγγελμα που χαρακτηρίζεται από απαιτητικές συνθήκες εργασίας. Οι συνθήκες και τα χαρακτηριστικά της εργασίας (μισθοί, ωράρια, διατροφή, στέγαση, ρεπό κ.ά.) είναι εξαιρετικά προβληματικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Οικιακή εργασία: εργοδοτικές/ οικογενειακές σχέσεις και σχέσεις αλληλεγγύης

5.1. Οικιακή εργασία και σχέσεις

Η εσωτερική οικιακή εργασία θα πρέπει να γίνει κατανοητή και μέσα από τις σχέσεις που ενυπάρχουν εντός της όσο και από την επίδραση στις κοινωνικές σχέσεις που έχει ήδη ή που διαμορφώνει η οικιακή εργάτρια κατά την περίοδο εκτέλεσης του επαγγέλματος. Φαίνεται ότι η εργασία επηρεάζει σημαντικά την έκβαση όλων αυτών των σχέσεων, οι οποίες με τη σειρά τους επηρεάζουν και διαμορφώνουν τις αντιλήψεις και τις προσδοκίες των οικιακών εργατριών ώστε να παραμείνουν εντός της εσωτερικής οικιακής εργασίας.

5.1.1. Οικιακή εργασία και εργοδοτική σχέση

Αυτές οι σχέσεις εξετάζονται γιατί έχει σημασία να δούμε πώς αυτές προκύπτουν και πώς διαμορφώνονται, ποιος είναι ο ρόλος της εργασίας και της λειτουργίας της σε αυτή τη σχέση και πώς επηρεάζει τις αντιλήψεις των οικιακών εργατριών όταν όλα τα παραπάνω φαίνεται ότι διαμορφώνονται μέσα σ' ένα περιβάλλον διακρίσεων και ανισοτήτων όπως έχει περιγραφεί μέχρι τώρα.

Από την ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία (Anderson & Phizacklea, 1997· Anderson, 2000· Ψημμένος & Σκαμνάκης, 2008· Ξυπολυτάς 2012) προκύπτει ότι μέσα στον χώρο του εργοδοτικού σπιτιού έχουμε τη μετατροπή των καθηκόντων των οικιακών εργατριών σε προέκταση υποχρεώσεων που χαρακτηρίζουν μια οικογενειακή σχέση παρά μια εργοδοτική. Η διαμόρφωση αυτή της αντίληψης γίνεται εξελικτικά για τις οικιακές εργάτριες μέσα από την καθημερινή πραγματικότητα της εργασίας τους.

Για να γίνει κατανοητή αυτή η διαδικασία της μετατροπής των εργασιακών υποχρεώσεων σε οικογενειακής φύσεως καθήκοντα, η συγκινησιακή εργασία²⁴ θα μας φανεί ιδιαίτερα χρήσιμη. Η οικιακή εργασία λόγω της οικειότητας που αναπτύσσεται μεταξύ του φροντιζόμενου μέλους και της οικιακής εργάτριας καλείται να εκφράσει πολλές φορές κατά την διάρκεια εκτέλεσης των καθηκόντων της ορισμένες συγκινήσεις ή και συναισθήματα. Η συναισθηματική αυτή εμπλοκή δεν επιτρέπει στις οικιακές εργάτριες να διακρίνουν τα όρια μεταξύ μισθωτής και μη μισθωτής εργασίας με αποτέλεσμα να ταυτίζονται με τους ρόλους που συνοδεύουν τα καθήκοντά τους και να αναπτύσσουν με το εργοδοτικό σπίτι «ψευδοοικογενειακές σχέσεις» (Ξυπολυτάς, 2012). Σχέσεις που εντείνουν την «αποκοινωνικοποίηση» των οικιακών εργατριών. Η Λίλη μας περιγράφει για τη σχέση της με το εργοδοτικό νοικοκυριό, τη γιαγιά που φροντίζει και τον γιό της που μένει στο σπίτι μαζί τους:

«Εδώ είναι λίγο άνετος...ξέρω τις ευθύνες μου ξέρω τι πρέπει να κάνω, σα να είμαι μεσ' το σπίτι μου με τη μάνα μου...Το παιδί τότε μου είπα θα μετακομίσω αλλού αν είναι, δεν θα κάθομαι εδώ μαζί σας. Κι έτσι που τον είδα ότι είναι ήσυχο παιδί, δεν είχε κι αυτός κανέναν άλλο να τον βοηθάει, τον είδα σα να ήτανε ο αδελφός μου και είπα γιατί να φεύγεις αλλού, κάτσε εδώ στο σπίτι σου, εμένα δεν θα με πονέσουν τα χέρια μου να σου πλένω ένα ρούχο ή να σου φτιάξω ένα πιάτο φαΐ. Και είναι καλό παιδί, δεν με έχει ενοχλήσει ποτέ, δεν μου έχει πει ποτέ μια στραβή κουβέντα, ποτέ... Είμαι μέσα στο σπίτι, όπως κάνω στο σπίτι μου τις δουλειές έτσι και εδώ, δηλαδή κάνω όλες τις δουλειές του σπιτιού, όχι μόνο τη γιαγιά... μαγειρεύω και πλένω και καθαρίζω το σπίτι και πάω για ψώνια, δηλαδή είμαι σαν με την οικογένειά μου, ό,τι κάνω στο σπίτι μου κάνω κι εδώ» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Τα καθημερινά καθήκοντα μιας εργάτριας που φροντίζει ένα «παππού» ή μια «γιαγιά», όσο απαιτητικά και αν είναι όπως περιγράφηκαν και παραπάνω, δομούν τις σχέσεις ανάμεσα στις μετανάστριες και τους εργοδότες. Η Μικαέλα περιγράφει ότι νοιώθει τη γιαγιά που φροντίζει σαν την πραγματική της γιαγιά:

²⁴Για τη συγκινησιακή εργασία βλ. Hochschild (2003)

«Σα τη δική μου οικογένεια, ναι την αγαπάω πάρα πολύ, την αγαπάω πάρα πολύ, είναι σα να είμαι στο σπίτι της γιαγιάς μου. Αυτό νιώθω» (Μικαέλα, 27 ετών. Συνέντευξη 3).

Το ίδιο φαίνεται να νοιώθει και η Τότι με την εργοδοτική της οικογένεια αφού προέρχεται από μια οικογένεια που οι γονείς της είχαν πάρει πολύ νωρίς διαζύγιο και εκείνη μεγάλωσε με τους παππούδες της. Μετά τον θάνατο των οποίων φαίνεται ότι δεν έχει άλλο στήριγμα αφού η σχέση με τη μητέρα της είναι πολύ ανταγωνιστική και τις έχει προκαλέσει αρκετά τραύματα:

«Είναι πιο πολύ απ'τους γονείς μου, εγώ αυτό πιστεύω. Οι γονείς μου δεν με έχουν προσέξει τόσο πολύ όσο αυτοί οι άνθρωποι. Το οποίο για μένα είναι Α και Ω. Είναι πολύ σημαντικό» (Τότι, 36 ετών, Συνέντευξη 1).

Το εργοδοτικό νοικοκυριό όπως περιγράφηκε παραπάνω με την αφήγηση της Τότι μπορεί να προσφέρει ένα σχεδόν γονεϊκό αίσθημα ασφάλειας, το οποίο θεωρείται από τις ίδιες ως εξαιρετικά σημαντικό, δεδομένου του πόσο ευάλωτες υπήρξαν στο παρελθόν. Από όλες τις παραπάνω περιγραφές φαίνεται ότι αυτού του είδους οι σχέσεις εγκλωβίζουν τις οικιακές εργάτριες εντός της εργασίας.

Όμως, πολλές φορές οι οικιακές εργάτριες δεν έχουν την ίδια αντιμετώπιση από την πλευρά των εργοδοτών. Η Λίλη μας περιγράφει πως μια εργοδότρια σ' ένα σπίτι που δούλευε παλιά της δημιούργησε πρόβλημα όταν δεν μπορούσε να γυρίσει από τις διακοπές στην πατρίδα της που είχε πάει για λίγες μέρες εξαιτίας μιας κακοκαιρίας:

«Κι εγώ περίμενα κάτι παραπάνω από αυτή τη γυναίκα. Να βλέπει αλλιώς τα πράγματα. Αλλά όχι. Και σιγά σιγά, ντάξει, με δυσκολίες με αυτά, πέρασαν τα χρόνια κι ήρθε η ώρα να σηκωθώ και να φεύγω, γιατί είδα ότι όταν ήμουν εκεί μαζί τους κι έκανα όλες τις δουλειές κι αυτά, ήμουν καλή, όταν ήθελα να κάνω κάτι δικά μου... Και στο σπίτι πόσες φορές είχα πάει; ντάξει, έτυχε να είναι ο δρόμος κακός και να μη μπορώ να γυρίσω στην μέρα που είπα ότι θα γυρίσω, ήτανε χιόνι στο δρόμο και πήρα τηλέφωνο και είπα «δεν μπορώ αύριο, δεν μπορώ να φεύγω σε αυτό το καιρό, δηλαδή είναι δύσκολο, θα καθίσω ακόμα μερικές μέρες, να ανοίξει ο δρόμος», τότε ήτανε θάνατο, θάνατο. Φασαρία, μου έλεγε 1002, «πας εκεί και

ξέχασες να γυρίσεις»... Και πάντως για εμένα μου, έλειπαν οι άνθρωποι από εκεί, γιατί τους είχα αγαπήσει με όλη μου την καρδιά, πάρα πολύ... Αλλά επειδή είμαστε ξένοι, μμ, δεν μας δίνει και μεγάλη σημασία. Αυτά.... Αυτά ήτανε, δηλαδή τότε κατάλαβα ότι το ξένος είναι ξένος. Δεν μπορείς να τον θεωρήσεις σόι, γιατί δεν είναι» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Παρ' όλο όμως αυτές τις διαπιστώσεις και το πόσο δύσκολα νοιώθουν οι οικιακές εργάτριες για τέτοιου είδους εξέλιξη στη σχέση με το εργοδοτικό νοικοκυριό φαίνεται ότι μπορούν και αναπτύσσουν πάλι τέτοιου είδους συναισθήματα εξ' αιτίας της φύσης της εργασίας και των καθηκόντων που απαιτούν μια στενή – και συχνά σωματική – επαφή, που προϋποθέτει αλλά και αναπτύσσει εμπιστοσύνη και οικειότητα.

5.1.2. Οικιακή εργασία και οικογενειακές σχέσεις

Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις οι τρεις από τις πέντε οικιακές εργάτριες που συμμετείχαν στην έρευνα είχαν δημιουργήσει τη δική τους οικογένεια πριν μεταναστεύσουν και μάλιστα όλες τους είχαν αποκτήσει και παιδιά. Η μετανάστευση για τις δυο από τις τρεις αυτές περιπτώσεις ήταν αποτέλεσμα αφενός λόγω των δύσκολων οικονομικών συνθηκών και των αναγκών που υπήρχαν αφετέρου εξαιτίας της διάρρηξης της συζυγικής σχέσης και της ανάληψης των καθηκόντων πλέον της «αρχηγίας» της μονογονεϊκής οικογένειας.

Τα παιδιά και στις δυο περιπτώσεις παρέμειναν στην χώρα προέλευσης που φροντίζονταν από τους γονείς των μεταναστριών ενώ στην τρίτη περίπτωση που η οικιακή εργάτρια δεν έχει χωρίσει με τον άντρα της τα παιδιά παρέμειναν στην Ρουμανία και φροντίζονταν από τον πατέρα τους. Στις άλλες δυο περιπτώσεις που οι οικιακές εργάτριες είναι ελεύθερες έχουν παραμείνει πίσω οι πατρικές τους οικογένειες. Οι σχέσεις των οικιακών εργατριών όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις έχουν διαρρηχθεί τόσο εξ' αιτίας της φυσικής και χωρικής απομάκρυνσης όσο και εξ' αιτίας της εισόδου τους στην εσωτερική οικιακή εργασία. Η διαδικασία αυτή δεν είναι άμεση αλλά είναι μια διαδικασία που συμβαίνει με το πέρασμα των χρόνων.

Οι οξυμένες οικονομικές ανάγκες της οικογένειας στη χώρα προέλευσης πολύ σύντομα απομακρύνει το ενδεχόμενο επιστροφής, έτσι για τις οικιακές εργάτριες είναι

αναγκαίο να υπομείνουν τις δύσκολες συνθήκες εργασίας και την απομάκρυνση τους από την οικογένεια τους ώστε να μπορέσουν να συμβάλλουν στα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Η Λίλη μας αφηγείται τη δύσκολη οικονομική κατάσταση που αντιμετώπιζαν τα παιδιά της Ρουμανία και ποια έπρεπε να είναι η δική της θέση:

«Ήτανε μικρά τα παιδιά, αλλά ντάζει σαν παιδιά, πόσες ανάγκες υπάρχουν σε μια οικογένεια, μπορείς να ζήσεις χωρίς λεφτά; Είχα εκεί το σόι μου και τους είχαν βοηθήσει, ο αδελφός μου, αλλά ήτανε πάρα πολύ δύσκολα. Μέχρι τότε που ξεκίνησα να στέλνω εγώ λεφτά, μετά που είχα φτιάξει τα χαρτιά μου και είχα βρει μια σταθερή δουλειά και τότε εντάζει ήτανε αλλιώς» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Η διάρρηξη των σχέσεων με τα παιδιά ειδικά φαίνεται ότι προκύπτει εκ' των πραγμάτων μιας και τα παιδιά μεγαλώνουν μακριά από την οικιακή εργάτρια. Ωστόσο, αυτό που πληγώνει ιδιαίτερα τις μετανάστριες είναι η έλλειψη κατανόησης από τη πλευρά των συγγενικών τους προσώπων αναφορικά με τη δυσκολία αυτής της δουλειάς, το πόσο ψυχοφθόρα είναι αλλά και την έννοια της «θυσίας» που κάνουν οι οικιακές εργάτριες για την οικογένειά τους. Από μελέτες (Βασιλικού, 2007· Ξυπολυτάς, 2012) προκύπτει ότι οι οικιακές εργάτριες αποδέχονται την κουραστική και υποτελή εργασία η οποία είναι γεμάτη στερήσεις που εκτελούν στην Ελλάδα στα πλαίσια της προσφοράς στην οικογένεια.

Επομένως, βασισμένοι σε αυτή την έλλειψη κατανόησης από ένα σημείο και έπειτα από την είσοδο των μεταναστριών στην οικιακή εργασία προκύπτει ότι οι σχέσεις «μεταλλάσσονται» σε οικονομικές και τότε είναι που οι στερήσεις γίνονται ακόμη πιο οδυνηρές και έντονες. Η σχετική βιβλιογραφία αναφέρει ότι η διάρρηξη προκύπτει από την αντίληψη ότι ενώ τα μέλη της οικογένειας δεν φαίνεται να αντιλαμβάνονται τις θυσίες των οικιακών εργατριών και τη δυσκολία του επαγγέλματος παρ' όλα αυτά θεωρούν δεδομένη την οικονομική στήριξη τους στη χώρα προέλευσης.

Η διάρρηξη των οικογενειακών σχέσεων γίνεται αντιληπτή από τις οικιακές εργάτριες όταν επισκεφτούν την πατρίδα τους και δεν βρουν κανένα ενδιαφέρον πλέον επιθυμώντας να γυρίσουν στην εργασία τους:

«Όταν είναι να παίρνω άδεια κάθε χρόνο από εδώ και πηγαίνω ένα μήνα και μου φάνηκε...έτσι παράξενο, ντάζει είναι μπορεί και φτώχεια και σε κάνει έτσι και όπως γρήγορα να γυρίσω, να

γυρίζω στη δουλειά μου. Έχω συνηθίσει πολύ εδώ. Δεν πιστεύω να θέλω να φύγω» (Μικαέλα, 27 ετών. Συνέντευξη 3).

5.1.3. Οικιακή εργασία και σχέσεις αλληλεγγύης

Από την έρευνα διαπιστώθηκε ότι οι σχέσεις αλληλεγγύης των οικιακών εργατριών έχουν αλλάξει και επηρεάζονται άμεσα από την εργασία. Οι σχέσεις αλληλεγγύης στην χώρα προέλευσης υπόκεινται σημαντικές μεταβολές αλλά και οι σχέσεις αλληλεγγύης που αναπτύσσονται στην χώρα υποδοχής φαίνεται ότι είναι προβληματικές. Ο απομονωτικός χαρακτήρας της εργασίας δεν αφήνει περιθώρια ανάπτυξης σχέσεων αλληλεγγύης των οικιακών εργατριών με την υπόλοιπη κοινωνία. Οι μόνες σχέσεις που αναπτύσσονται είναι εκείνες με συντοπίτισσές τους που εργάζονται και αυτές στην οικιακή εργασία. Ωστόσο, αυτή η σχέση φαίνεται να στηρίζεται σε ένα συνεχές όπου από τη μια μεριά είναι η αληθινή στήριξη και το νοιάξιμο ενώ από την άλλη επικρατούν χαρακτηριστικά εκμετάλλευσης. Αυτό το ασφυκτικό πλαίσιο που διαμορφώνεται στις σχέσεις αλληλεγγύης φαίνεται ότι ευθύνεται για τον εγκλωβισμό των οικιακών εργατριών στο επάγγελμα.

α. Οικιακή εργασία και σχέσεις αλληλεγγύης στην χώρα προέλευσης: Οι σχέσεις αλληλεγγύης των οικιακών εργατριών που συμμετείχαν στην έρευνα φαίνεται ότι άλλαξαν μορφή εξ' αιτίας δυο κυρίως λόγων. Πρώτος λόγος, όπως και στη διάρρηξη των οικογενειακών σχέσεων, αποτελεί η φυσική απομάκρυνση των οικιακών εργατριών που γίνεται με την μεταναστευτική κίνηση και η συναισθηματική εξαιτίας της φυσιολογικής εξέλιξης που διέπει τις ζωές των ανθρώπων. Η Τότι μας περιγράφει αυτή την αλλαγή στη σχέση με τους φίλους της στη χώρα προέλευσης:

*«Ε...έχω επικοινωνία, αλλά δεν έχει καμία σχέση με παλιά...
Δηλαδή επειδή έφυγα, ήρθα στην Ελλάδα, σκορπίσαμε. Ήμασταν μια παρέα, σκορπίσαμε. Δυο φίλες μου ήδη πήγανε στην Κύπρο, άλλοι πήγαν στη Νέα Ζηλανδία, εγώ ήρθα στην Ελλάδα. Τώρα οι άλλοι γύρισαν, παντρεύτηκαν, έκαναν οικογένειες, εγώ δεν μπορώ να το κάνω αυτό. Δεν μπορώ να ζήσω στη Βουλγαρία,*

δεν μ'αρέσει σαν κράτος. Δεν ξέρω γιατί, δεν με τραβάει» (Τότι, 36 ετών, Συνέντευξη 1).

Η αλλαγή που διαπιστώνει η Τότι στις διαπροσωπικές της σχέσεις δεν αφορά ωστόσο μόνο τη φυσική απομάκρυνση και τη φυσιολογική εξέλιξη αλλά αντικατοπτρίζει και την κατάσταση που επικρατεί στην χώρα προέλευσης, τη Βουλγαρία, η οποία εμφανίζει μεγάλα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα. Ενώ φαίνεται να προβαίνει και σε ενός είδους δήλωσης αυτό – διαφοροποίησης, σηματοδοτώντας την αλλαγή των αντιλήψεων της.

Δεύτερος λόγος, από την έρευνα προκύπτει ότι οι φίλες των οικιακών εργατριών δεν μπορούν ούτε εκείνες, όπως και η οικογένειά τους, να αντιληφθούν τις θυσίες που κάνουν οι φίλες τους στο ξένο τόπο ώστε να καταφέρουν να ζήσουν τις οικογένειές τους. Χαρακτηριστικά η Λίλη περιγράφει για τις σχέσεις της με τις φίλες της στη χώρα προέλευσης, τη Ρουμανία:

«Ναι, έχω (ενν. φίλες), αλλά δεν μιλάω έτσι συχνά, γιατί, λόγω το τηλέφωνο, λόγω τα λεφτά, πρέπει να πληρώσεις, να μιλήσεις να κουβεντιάσεις, α, έτσι που και που καμία φορά, ξέρω γω, στέλνω καμία μήνυμα «τι κάνεις;» ξέρω 'γω, έχει γενέθλια να του πω χρόνια πολλά ή τέτοια πράγματα... Δεν πολύ λέω στο κόσμο αυτά, τι περνάω εγώ και τι κάνω, γιατί καμία φορά, όποιος δεν έχει φύγει απ' το σπίτι του δεν καταλαβαίνει πως είναι έξω, νομίζουν ότι εδώ είναι όλα ρόδινα, αλλά δεν είναι έτσι και δεν μπορώ εγώ να πω λεπτομέρειες, α, έτσι, γενικά.... Ναι, δεν πολυμιλάω, έτσι να ξέρουν λεπτομέρειες τι περνάω, τι κάνω, τι ράνω, όχι... Ε, βέβαια, έχουν αλλάξει, η σχέση κι όταν πας όλοι περιμένουν να τους πας κι ένα δώρο, ξέρω γω, κάτι, γιατί έρχεσαι από έξω, ας πούμε, τέτοια πράγματα. Κάποτε ήταν αλλιώς, τώρα...» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Οι σχέσεις αυτές ουσιαστικά μετατρέπονται σύμφωνα με τις αφηγήσεις των μεταναστριών σε πάρα πολύ τυπικές. Η Μικαέλα περιγράφει τις συνομιλίες από το τηλέφωνο με τις φίλες της από την χώρα προέλευσης:

«Πώς πάνε; πώς είναι τα πράγματα από εκεί... δεν έχω και εγώ τηλεόραση, δεν έχω με ποιον να κουβεντιάσω, πώς είναι τα πράγματα στην πατρίδα μου... θα μιλάμε και συζητάμε το πιο

πολύ... Ντάξει όταν είναι γιορτή ξέρω 'γω τα παίρνω τηλέφωνο τς φίλες και αυτά... να μη πούνε που έφυγα και ένα τηλέφωνο να μη τις παίρνω γιατί να όπως έχουνε τα πράγματα έχουνε παράπονα μετά. δηλαδή δεν είμαστε τόσο δεμένες όπως όταν ήμουνα πριν, όχι» (Μικαέλα, 27 ετών. Συνέντευξη 3).

β. Οικιακή εργασία και σχέσεις αλληλεγγύης στην χώρα υποδοχής: Με την είσοδο τους στην οικιακή εργασία οι μετανάστριες έρχονται αντιμέτωπες με το απομονωτικό πλαίσιο της εργασίας, με την διάρρηξη των οικογενειακών σχέσεων και με την απουσία σχέσεων αλληλεγγύης, όπως περιγράφηκαν παραπάνω, ζητήματα που τις καθιστούν εξαιρετικά ευάλωτες. Ιδιαίτερα με το πέρασμα του χρόνου και εξ' αιτίας της φύσης της εργασίας αυτό το απομονωτικό πλαίσιο φαίνεται ότι σχηματίζει μια πολύ πιο σταθερή δομή. Επομένως, στο συγκεκριμένο επάγγελμα καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση η ανάπτυξη σχέσεων αλληλεγγύης λόγω του κεντρικού χαρακτηριστικού που το διέπει το οποίο είναι αυτό του εγκλεισμού στο εργοδοτικό σπίτι.

Η υποχρεωτική καθημερινή παρουσία των οικιακών εργατριών στο σπίτι υπονομεύει το ζήτημα της ανάπτυξης σχέσεων αλληλεγγύης. Οι μόνες διαπροσωπικές σχέσεις που οι οικιακές εργάτριες μπορούν να αναπτύξουν είναι με τα άτομα που αποτελούν το εργοδοτικό νοικοκυριό. Αυτό το ασφυκτικό πλαίσιο σε συνδυασμό με την έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων κάνουν την καθημερινότητα των μεταναστριών εξαιρετικά δύσκολη. Η Ροντρίγκα μας αφηγείται τα πρώτα χρόνια της διαμονής της στην Ελλάδα:

«4 χρόνια ήμουνα φυλακή (γελά), γιατί δεν μπορούσα... έτσι να πω «φυλακή», απλά με φόβο...» (Ροντρίγκα, 56 ετών. Συνέντευξη 2).

Ο φόβος και η απομόνωση αποτελούν δύο καταστάσεις που σηματοδοτούν μια σημαντική μεταβολή για την ίδια την ύπαρξη τους. Ουσιαστικά, μέσω αυτών των καταστάσεων, φυσικών και συναισθηματικών πιέσεων, αντιλαμβάνονται την αλλαγή της θέση τους στην κοινωνία. Ωστόσο, αν και υπάρχει όλο αυτό το απομονωτικό πλαίσιο γύρω από την οικιακή εργασία οι εργάτριες προσπαθούν και αναπτύσσουν σχέσεις αλληλεγγύης στην χώρα υποδοχής

Αυτές οι σχέσεις εμφανίζονται να είναι πιο ισχυρές και να τους αποδίδεται ιδιαίτερη αξία σε σύγκριση με τις σχέσεις που είχαν στη χώρα προέλευσης τους. Από την

έρευνα προκύπτει ότι αυτές οι σχέσεις παίρνουν δυο μορφές. Η πρώτη μορφή αποτελεί τη σχέση *στήριξης και αλληλοβοήθειας* της μιας με την άλλη και η δεύτερη μορφή που εμφανίζεται έχει να κάνει με *εργαλιακές σχέσεις* οι οποίες βασίζονται στην οικονομική εκμετάλλευση.

Οι περισσότερες από τις οικιακές εργάτριες αναπτύσσουν φιλίες αποκλειστικά με συντοπίτισσες που εργάζονται στο ίδιο επάγγελμα ωστόσο και αυτές οι φιλίες είναι ιδιαίτερα εκλεκτικές. Οι οικιακές εργάτριες επιλέγουν να κάνουν παρέα με άλλες γυναίκες που «ταιριάζουν» και που εκτιμούν ότι και οι φίλες τους αντίστοιχα θα νοιώθουν το ίδιο γι' αυτές παρά να προβούν σε μια κατά «συνθήκη φιλία» επειδή δεν έχουν άλλη δυνατότητα σύναψης τέτοιας σχέσης. Μια σχέση φιλίας με μια αντίστοιχα εργαζόμενη στην οικιακή εργασία θεωρούν ότι τους προσφέρει την κατανόηση και την συμπαράσταση που εκλείπουν από τις οικογενειακές σχέσεις και τις σχέσεις αλληλεγγύης στην χώρα προέλευσης όπως περιγράφηκαν παραπάνω.

Η πιο συχνή επικοινωνία τους γίνεται μέσω τηλεφώνων ενώ η φυσική τους επαφή γίνεται όταν συμπίπτει το ρεπό τους. Τα τηλέφωνα κατά την διάρκεια της εβδομάδας είναι δυνατόν να τους αποφορτίσουν από τις δυσκολίες που μπορεί να προκύψουν μέσα στην εβδομάδα ενώ παράλληλα μπορούν ανταλλάξουν και πληροφορίες ή απόψεις για θέματα που ανακύπτουν καθημερινά. Η Δημητρόβα μας περιγράφει τι συζητάει με τις φίλες της στο τηλέφωνο:

«Θέματα στη δουλειά...πολλές φορές εγώ κλαίω συνέχεια και λέω Παναγίτσα μου τι να γίνει...τι θα κάνουμε σ' αυτά κορίτσια, συζητάμε, αυτές με τηλεφωνάνε...τι να κάνω Δήμητρα; η γιαγιά έχει διάρροια... αυτά σε βοηθάνε, σε βοηθάνε, σε βοηθάνε συνέχεια» (Δημητρόβα, 60 ετών. Συνέντευξη 5).

Σε πολλές περιπτώσεις ανταλλάσσουνε και επισκέψεις η μια στην άλλη όταν για κάποιο λόγο δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί το ρεπό ή ακόμα και για να βοηθήσουνε σε πρακτικά ζητήματα. Η Λίλη περιγράφει για τις επισκέψεις που δέχεται στο εργοδοτικό σπίτι:

«Αλλά εδώ θα 'ρθει καμιά φορά καμιά φίλη μου, με βοηθάνε κι όλα, γιατί καμιά θέλω βοήθεια να την πλένω τη γιαγιά, δεν μπορώ μόνη μου και με βοηθάνε τα κορίτσια. Όταν περπάταγε μου έπεσε κάτω πάρα πολλές φορές και δεν μπορούσα να τη σηκώσω μόνη μου και έπρεπε να φωνάξω, να ζητάω βοήθεια

και ήρθανε και με έχουν βοηθήσει. Δηλαδή, χωρίς βοήθεια δεν γίνεται σήμερα, δεν γίνεται, στη δουλειά που κάνω εγώ. Πρέπει να έχεις κάποιος» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Ακόμα, οι φίλες μπορεί να βοηθήσουν και σε ζητήματα που έχουν σχέση με θέματα υγείας της ίδιας. Οι φίλες της Λίλης προσέτρεξαν να τη βοηθήσουν όταν είχε στραμπουλίξει το πόδι της και αυτή τη βοήθεια την περιγράφει ως εξής:

«Ναι, ναι, γιατί πριν Πάσχα, κατέβηκα να πετάζω τα σκουπίδια και έπεσα, μπροστά στη σκάλα, εκεί στο σπίτι κάτω και στραμπουλίξα το πόδι και τόσο πόνο που είχα, και όχι πόνο, φοβόμουν ότι θα πάω να μου το βάλει στο γύψο και τι θα κάνω; Ποιος θα μου κάνει δουλειές εδώ με τη γιαγιά που είχα να, δεν είχα κανέναν να έρθει να με βοηθήσει και τότε ήρθε η φιλενάδα και λέει «βρε, βάλει πάγο» και 'χω βάλει πάγο γιατί ήτανε πάρα πολύ πρησμένο το πόδι μου και μου πέρασε και ο Θεός με βοήθησε να μη φτάσω στο νοσοκομείο (γελά) και μου πέρασε σιγά σιγά, τον έχω τυλίξει και πέρασε. Εντάξει, όταν έχει ανάγκη κανέναν, βοηθάμε έναν με τον άλλον, πρέπει» (Λίλη, 55 ετών. Συνέντευξη 4).

Οι συζητήσεις και οι συναντήσεις στις περισσότερες περιπτώσεις ανακυκλώνονται γύρω από θέματα που έχουν να κάνουν με τα θέματα τις δουλειάς. Εκτός όμως αυτών των θεμάτων μπορούν και συζητούν για τα διάφορα προβλήματα που ανακύπτουν στην χώρα προέλευσης. Η σημασία των σχέσεων αυτών ανάμεσα στις οικιακές εργάτριες που βρίσκονται σε καθημερινή βάση μέσα σε ένα εργοδοτικό σπίτι είναι εξαιρετικά σημαντικές. Οι επαφές αυτές δίνουν τη δυνατότητα να εκφραστούν ελεύθερα, να μοιραστούν τα νέα τους και τις ανησυχίες τους για τις οικογένειές τους ή για τα όσα συμβαίνουν στο εργοδοτικό σπίτι, χωρίς την ύπαρξη απαραίτητων ή/και απαιτούμενων συγκινησιακών συναισθημάτων.

Ωστόσο, οι σχέσεις στήριξης δεν αποτελούν τη μόνη μορφή σχέσεων που συνάπτουν οι οικιακές εργάτριες. Συνηθισμένη μορφή σχέσεων ανάμεσα στις οικιακές εργάτριες είναι και οι εργαλιακές, όπως χαρακτηρίζονται από τη βιβλιογραφία (Parreñas, 2000). Πρόκειται για σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα σε οικιακές εργάτριες που είναι εγκατεστημένες στη χώρα προέλευσης αρκετά χρόνια και σε οικιακές εργάτριες που μόλις φτάνουν και στις οποίες οι πρώτες βοηθάνε τις δεύτερες στην αναζήτηση εργασίας.

Η ύπαρξη τέτοιου είδους σχέσεων είναι σε πλήρη αντιδιαστολή με τις σχέσεις αδελφότητας και στήριξης όπως περιγράφηκαν παραπάνω.

Από τις μελέτες προκύπτει ότι για την εύρεση εσωτερικής οικιακής εργασίας σπουδαίο και σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι συστάσεις και τα δίκτυα συντοπιτών. Αυτές λοιπόν οι σχέσεις φαίνεται ότι καλύπτουν αυτή την απαίτηση και μάλλον δίνουν μια διέξοδο στα πιθανά προβλήματα που μπορεί να προκληθούν από την «επίσημη» μέθοδο εύρεσης εργασίας όπως των γραφείων ή μέσα από αγγελίες στις εφημερίδες.

Έτσι, υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις οικιακών εργατριών από την πρώτη κατηγορία οι οποίες διαμένουν περισσότερα χρόνια στην Ελλάδα και εκμεταλλεύονται αυτή την κατάσταση. Γνωρίζοντας από την δική τους εμπειρία πόσο σημαντική είναι η άμεση εύρεση εργασίας και η είσοδος στο «πρώτο σπίτι» για τις νεοφερμένες προχωράνε σε χρεώσεις σημαντικών χρηματικών ποσών των φίλων τους που βρίσκονται σε αυτή την ανάγκη ώστε να τις συστήσουν σε ένα σπίτι. Η Ροντρίγκα μας περιγράφει πώς η φίλη της της βρήκε εργασία:

«Έτσι ήταν, εγώ θα σου βρω δουλειά εσένα, αλλά θα σε κοστίζει τόσο, 500 ευρώ ή 600 ευρώ ή κατάλαβες; Δηλαδή αυτά εγώ τα πλήρωσα, αυτή τη δουλειά, για να έχω δουλειά...Αν και φίλη, ναι, σου ζητάνε...τη δεύτερη μέρα αμέσως έπρεπε να την πληρώσω, να δώσω τα λεφτά. Όχι, αυτά τα λεφτά έπρεπε, γιατί ήξερε, αν θα περάσεις τα σύνορα είχες μαζί σου τόσα λεφτά, δηλαδή δεν σε αφήνουν να περάσεις τα σύνορα αν δεν έχεις λεφτά, κατάλαβες; Αυτά τα λεφτά που έχεις, τουλάχιστον 500 ευρώ» (Ροντρίγκα, 56 ετών. Συνέντευξη 2).

Αυτό που αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο, ανεξάρτητα της μορφής της σχέσης, είναι το γεγονός της αποκλειστικότητας των επαφών των οικιακών εργατριών αντίστοιχα με οικιακές εργάτριες. Αποτέλεσμα αυτής της αποκλειστικότητας είναι ταύτιση των μεταναστριών με το επάγγελμά τους. Η φύση του επαγγέλματός τους δεν αφήνει περιθώρια ανάπτυξης κοινωνικών επαφών εκτός της οικιακής εργασίας.

Στην παρούσα έρευνα ωστόσο ένα από τα υποκείμενα της έρευνας φαίνεται ότι διαφοροποιείται συνολικά στο είδος των σχέσεων αλληλεγγύης στην χώρα υποδοχής. Η Τότι που δουλεύει σ' ένα μεσοαστικό και φροντίζει την γιαγιά της οικογένειάς της έχει κατορθώσει να κάνει και να αναπτύξει φιλίες αποκλειστικά με Έλληνες και Ελληνίδες ενώ ταυτόχρονα προσπαθεί να αυτό –διαφοροποιηθεί από τις γυναίκες που ασκούν το

ίδιο επάγγελμα. Οι φίλιες που έχει αναπτύξει είναι δομημένες πάνω στο φιλικό δίκτυο των εργοδοτών της ή σε περίπτωση που οι εργοδότες δεν γνωρίζουν κάποιον/ α καινούριο φίλο/η της εργάτριάς τους προσπαθούν να μάθουν γι' αυτόν/ ην ώστε να εξασφαλιστεί η καλή «ποιότητα» του χαρακτήρα. Ωστόσο, από τη συνέντευξη της Τότι προκύπτει ότι οι φίλοι/ες δεν είναι και της απολύτου εμπιστοσύνης της και προτιμάει σημαντικά πράγματα που την αφορούν να τα συζητάει με κόρη της γιαγιάς που φροντίζει. Η ίδια μας περιγράφει για τη σχέση με τους φίλους της:

«Όχι, όχι, έλληνες όλοι... Βγαίνουμε για καφέ...έχω ένα φίλο και μια φίλη που κάθε Παρασκευή 2:00 με 2:30 ώρα πίνουμε καφέ. Κάθε Παρασκευή. Αυτό είναι δεδομένο πλέον, εδώ και κάποιους μήνες το κάνουμε και μου αρέσει... Συζητάμε διάφορα θέματα τα οποία είναι πολιτική, πως περάσαμε την εβδομάδα, τί έχουμε κάνει, συνήθως πολιτική, ναι, τι μας αρέσει ,τί δεν μας αρέσει... κοιτάξε να δεις, αν το πρόβλημα είναι πολύ προσωπικό προτιμώ να το συζητήσω με την κόρη της γιαγιάς. Αν δεν είναι τόσο προσωπικό θα το συζητήσω και με αυτούς, δεν έχω θέμα. Δεν έχω πρόβλημα να το συζητήσω» (Τότι, 36 ετών, Συνέντευξη 1).

Η μόνη ερμηνεία που μπορεί να δοθεί από εμάς για αυτήν την ξεχωριστή περίπτωση σε συνδυασμό με την ισχυρή «ψευδοοικογενειακή σχέση» που έχει ταυτόχρονα αναπτύξει η Τότι με την εργοδοτική οικογένεια και περιγράφηκε παραπάνω είναι ότι πιθανόν με αυτές τις σχέσεις επιχειρεί να αμφισβητήσει την υποτέλεια και το στίγμα του επαγγέλματος. Ωστόσο, σε αυτό το σημείο η ερμηνεία από μέρους μας θα σταματήσει, θεωρώντας οτιδήποτε άλλο διατυπωθεί από εμάς θα είναι εξαιρετικά παρακινδυνευμένο αφού πρόκειται για ζήτημα που εμπεριέχει πολύπλοκα θεωρητικά ζητήματα που τουλάχιστον η παρούσα έρευνα δεν καλύπτει.

5.2. Οικιακή εργασία και μελλοντικά σχέδια

Η εμπειρία της διάρρηξης των οικογενειακών σχέσεων στην χώρα καταγωγής και των σχέσεων αλληλεγγύης με την ταυτόχρονη ύπαρξη ισχυρών ψευδοοικογενειακών σχέσεων με την εργοδοτική οικογένεια και τις οξυμένες οικονομικές ανάγκες της οικογένειας που ήταν και ο κύριος λόγος απομάκρυνσής τους δεν αφήνουν περιθώρια στις οικιακές εργάτριες να σκεφτούν να γυρίσουν πίσω στην χώρα προέλευσης τους. Η οικογένεια αποτελεί ένα στόχο τόσο καθημερινό όσο και μελλοντικό, συνεχόμενο. Η οικονομική στήριξη της οικογένειας της μετανάστριας αποτελεί για την τελευταία κεντρική αιτία συνέχισης μιας σκληρής και υποτελούς εργασίας. Αυτή η εμπειρία επομένως εντός της εσωτερικής οικιακής εργασίας αφαιρεί τη δυνατότητα ανάπτυξης μελλοντικών πλάνων ζωής και προσδοκιών. Το μόνο που «βλέπουν» είναι τη ζωή τους «δεμένη» με την οικιακή εργασία για να βοηθήσουν όσο μπορούν τις οικογένειές τους. Η Δημητρόβα μας λέει σχετικά με το πώς βλέπει τη ζωή της:

«Εγώ τώρα Απρίλιο θα κλείσω 20 χρόνια στην Ελλάδα, πατρίδα μου είναι, εδώ θέλω να πεθάνω ...δηλαδή να ζήσω εδώ στην Ελλάδα, εδώ να πεθάνω, εδώ να ζήσω... Πολύ στεναχώρια έχω, πάρα πολύ και τα παιδιά μου και εγώ τι θα κάνω; Μέχρι πότε θα μπορώ να δουλέψω; Πρέπει να δουλεύω μέχρι 80, μέχρι να ζήσω. Δεν ξέρω θα ζήσω ή...μέχρι 70;» (Δημητρόβα, 60 ετών. Συνέντευξη 5).

Συμπερασματικά, η αρχικά προσωρινή κατάσταση της μετακίνησης έχει πλέον μετατραπεί σε μια περισσότερο μόνιμη κατάσταση για τις μετανάστριες. Η επίδραση που ασκεί η εσωτερική οικιακή εργασία στις εργοδοτικές σχέσεις αλλά και επάνω στην οικογένεια και τις σχέσεις αλληλεγγύης των μεταναστριών όπως παραπάνω αναλύθηκε είναι καταλυτική.

Οι εργάτριες που συμμετείχαν στην έρευνα μας αφηγούνται μέσω της εμπειρίας τους στην εσωτερική οικιακή εργασία τη μετατροπή της εργοδοτικής σχέσης σε οικογενειακής φύσεως σχέση. Η ύπαρξη τέτοιων σχέσεων επιτρέπει τη σύγχυση των ορίων μεταξύ μισθωτής και μη μισθωτής εργασίας, υπονομεύουν την ικανότητά των μεταναστριών να εκφράσουν εργασιακές διεκδικήσεις καθώς και να απεμπλακούν συναισθηματικά από την εργασία τους.

Αναφορικά με τις οικογενειακές σχέσεις και τις σχέσεις αλληλεγγύης στην χώρα προέλευσης προκύπτει ότι διαρρηγνύονται και αυτό εντείνει τον εγκλεισμό των μεταναστριών στο επάγγελμα της οικιακής εργασίας. Συγκεκριμένα, οι σχέσεις τους με την οικογένειά τους φαίνεται να διαρρηγνύονται κυρίως λόγω της φυσικής απομάκρυνσης και την έλλειψη κατανόησης για τις δυσκολίες που η οικιακή εργάτρια περνάει όσο και της ταυτόχρονης οικονομικής απαίτησης που παραμένει ισχυρή. Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και για τις σχέσεις αλληλεγγύης στην χώρα προέλευσης. Οι μετανάστριες υποστηρίζουν ότι η φυσική απομάκρυνση, η φυσιολογική εξέλιξη της ζωής αλλά και η έλλειψη κατανόησης αποτελούν τις αιτίες διάρρηξης αυτών των σχέσεων. Αυτές οι εξελίξεις στις σχέσεις τους αποδυναμώνουν κάθε δυνατότητα στήριξης των οικιακών εργατριών που έχει σαν αποτέλεσμα την περαιτέρω ένταξη και εγκλωβισμό στο επάγγελμα της εσωτερικής οικιακής εργασίας.

Οι σχέσεις αλληλεγγύης στην χώρα υποδοχής φαίνεται ότι αποτελούν τις μόνες που μπορούν να λειτουργήσουν στηρικτικά. Αυτές, ωστόσο, δομούνται αποκλειστικά με συντοπίτισσες που εκτελούν το ίδιο επάγγελμα έχοντας ως αποτέλεσμα την συνεχή αυτοαναφορικότητα, τη ταυτοποίηση με το επάγγελμα και τον περαιτέρω εγκλεισμό. Ωστόσο, και αυτές οι σχέσεις δε φαίνεται ότι δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα, εργαλειακές σχέσεις αναδύονται ανάμεσα στις οικιακές εργάτριες, εκτός από σχέσεις στήριξης.

Συμπεράσματα

Στο παρόν και τελευταίο κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να προβούμε στην ανασύνθεση των ευρημάτων της μελέτης τα οποία απαντούν στο κεντρικό ερώτημα της. Το κοινωνικό πρόβλημα που έθεσε τη βάση για την διεξαγωγή της παρούσας έρευνας είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση των οικιακών εργατριών να παραμείνουν στην εσωτερική οικιακή εργασία. Η είσοδος των γυναικών στην οικιακή εργασία στην χώρα υποδοχής, τα χαρακτηριστικά και οι απαιτήσεις του επαγγέλματος διαμορφώνουν εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες ζωής και εργασίας με αποτέλεσμα την παραμονή των μεταναστριών και τη ταύτισή τους με αυτή. Ουσιαστικά, οι όροι που διαμορφώνονται από την εργασία εγκλωβίζουν την εργάτρια, απομακρύνοντας τες από μορφές στήριξης και προστασίας.

Έχοντας ως εργαλείο ανάλυσης τη μαρξιστική και τη βεμπεριανή θεωρία επιχειρήσαμε να εξετάσουμε αφενός τις διαστάσεις εκείνες που διαμορφώνουν την εκμετάλλευση της εργάτριας και τον αποκλειστικό έλεγχο της από το εργοδοτικό νοικοκυριό αφετέρου τις συνέπειες της εσωτερικής οικιακής εργασίας στις σχέσεις των οικιακών εργατριών και στις αντιλήψεις τους, στις αξίες τους, τις συνήθειες και τις προσδοκίες τους. Η διάσταση της μαρξιστικής προσέγγισης μας επιτρέπει την εξονυχιστική μελέτη των συνθηκών εργασίας και τον εντοπισμό των διαστάσεων της εργασίας που οδηγούν στην εκμετάλλευση του εργαζόμενου και το πώς αυτή επηρεάζει τις κοινωνικές σχέσεις εντός και εκτός εργασιακού χώρου. Αναφορικά με την υπηρετική εργασία, η μαρξιστική προσέγγιση τονίζει την εκμετάλλευση και τον έλεγχο του εργατικού δυναμικού (Anderson and Phizacklea, 1997· Anderson, 2000) σε συνδυασμό όμως με τη συναίνεση των οικιακών εργατριών στις εργοδοτικές πρακτικές και απαιτήσεις (Ψημμένος & Σκαμνάκης 2008).

Όμως και η βεμπεριανή θεωρία μας εφοδιάζει με πολλά ερμηνευτικά εργαλεία που μας χρησίμευσαν στην εξέταση της εσωτερικής οικιακής εργασίας. Θεωρητικά ζητήματα που άπτονται με θέματα κοινωνικής κλειστότητας όσο και με θέματα που αφορούν τον τρόπο που τα υποκείμενα ερμηνεύουν τις κοινωνικές δομές και τις εξελίξεις αναφορικά με τη ζωή τους αξιοποιήθηκαν και αποτέλεσαν οδηγούς βάσει των οποίων θα πρέπει να εξετάζονται οι νοηματοδοτήσεις της εργασίας από τους ίδιους τους εργαζόμενους. Στα επαγγέλματα χαμηλού κύρους εντοπίζονται μηχανισμοί αποκλεισμού,

όπως μας υπενθυμίζει και ο Tilly (1998), οι οποίοι δομούν μια *διαρκή ανισότητα* μέσα από στάσεις, αντιλήψεις και συνήθειες έχοντας ως αποτέλεσμα μια αυτοαναφορική κοινωνικοποίηση (Du Bois, 1889). Η πολιτισμική αυτή διάσταση της εργασίας επιτείνει τον εγκλωβισμό των οικιακών εργατριών αφού φαίνεται ότι διαμορφώνει τις εργοδοτικές και οικογενειακές σχέσεις και τις σχέσεις αλληλεγγύης.

Η ανάγκη για επιβίωση σπρώχνει τις γυναίκες, όπως οι ίδιες μας αφηγήθηκαν, στη συρρίκνωση του εαυτού τους, των αναγκών του σώματός τους, των συναισθημάτων τους, γενικότερα του τρόπου επικοινωνίας. Ξεκομμένες από δεσμούς και αφήνοντας στο παρελθόν πολλά στοιχεία που δομούν την ταυτότητά τους χάνουν τον έλεγχο στην οργάνωση της ζωής τους, καθίστανται ευάλωτες και τρωτές σε συστήματα εκμετάλλευσης και πατρωνίας απομακρύνοντας κάθε πιθανή έξοδό τους από το επάγγελμα.

Για τη συγκεκριμένη μελέτη η μέθοδος που ακολουθήθηκε είναι αυτή των ημιδομημένων συνεντεύξεων βάθους. Δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στους όρους που διέπουν την εργασία αλλά και στις διαδικασίες διαμόρφωσης των κοινωνικών δομών και των αντιλήψεων των υποκειμένων της έρευνας. Πραγματοποιήθηκαν 5 συνεντεύξεις που είχαν ως στόχο την ανάδειξη εκείνων των παραγόντων που επηρεάζουν την απόφαση των γυναικών να παραμείνουν στην εργασία. Οι συνθήκες εργασίας και η νοσηματοδότηση της οικιακής εργασίας από τις ίδιες τις εργάτριες ανέδειξαν την ύπαρξη μιας διαδικασίας που εγκλωβίζει τις εργάτριες εντός του επαγγέλματος απομακρύνοντας τες συγχρόνως από τα κοινωνικά και οικογενειακά δίκτυα στήριξης και προστασίας.

Αυτό που εντοπίζεται συγκεκριμένα μέσα από τη μελέτη των συνθηκών εργασίας είναι ο επεμβατικός χαρακτήρας της εργοδοτικής οικογένειας στη ζωή των γυναικών, ο οποίος θέτει πολλές φορές και το ζήτημα της αυτοδιάθεσης του ατόμου. Συγκεκριμένα, ο έλεγχος σε ζητήματα διατροφής, ύπνου και διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου διαμορφώνουν τους όρους της εκμετάλλευσης της οικιακής εργάτριας.

Ωστόσο, αυτό που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι η ανάπτυξη της έννοιας της συναίνεσης από τις εργάτριες στις εκμεταλλευτικές εργοδοτικές πρακτικές οι οποίες ενδυναμώνουν την πατρωνία και την εξάρτηση τους από τους εργοδότες και τελικά την υποταγή τους επιτρέποντας παράλληλα τη σύγχυση των ορίων μεταξύ μισθωτής και μη μισθωτής εργασίας. Μια τέτοια διαδικασία επιτρέπει την αναπαραγωγή της εργασίας αποκτώντας ένα νέο νόημα περισσότερο ατομικής επιβίωσης. Επομένως, η εργασία με αυτούς τους όρους επιτρέπει την αλλαγή στις απόψεις για τις κοινωνικές

δομές, στις αντιλήψεις για την κοινωνία και στις προσδοκίες για την ανάπτυξη τις ίδιας της ζωής.

Αυτή η αλλαγή νοηματοδότησης των όρων των βασικών κοινωνικών δομών στις οποίες συμμετείχαν παρατηρήθηκε και εντοπίστηκε μέσα από την ερμηνεία που έδιναν τα ίδια τα υποκείμενα που συμμετείχαν στην έρευνα. Συγκεκριμένα αυτή η αλλαγή αφορά τη διάρρηξη των οικογενειακών σχέσεων των οικιακών εργατριών και παράλληλα την ανάπτυξη «ψευδοοικογενειακών» σχέσεων με την εργοδοτική οικογένεια. Η έλλειψη κατανόησης από την πλευρά της οικογένειας της «θυσίας» και των δύσκολων εργασιακών συνθηκών που αντιμετωπίζουν οι οικιακές εργάτριες φαίνεται ότι ευθύνονται για τη διάρρηξη αυτή. Επιπλέον, η συνεχής απαίτηση για οικονομική βοήθεια παραγνωρίζοντας αυτές τις συνθήκες φαίνεται ότι εδραιώνουν αυτήν την κατάσταση κάνοντας ακόμα πιο ευάλωτες τις μετανάστριες επιτείνοντας τον εγκλεισμό τους στην οικιακή εργασία.

Από την άλλη πλευρά, η ανάπτυξη «ψευδοοικογενειακών» σχέσεων με την εργοδοτική οικογένεια αποκαλύπτει την αλλαγή της νοηματοδότησης της εργασίας από τις ίδιες τις εργάτριες. Η συνδρομή της συγκινησιακής εργασίας, η ανάπτυξη της οικειότητας ως απαίτησης από την ίδια την εργασία έχει σαν αποτέλεσμα τη μετατροπή των εργατικών καθηκόντων σε θέματα προσωπικής συμπεριφοράς και την ταύτιση της εργάτριας με οικογενειακής φύσεως ρόλους και συναισθήματα. Αυτή όμως η εργασιακή συνθήκη φαίνεται ότι δεν προκύπτει ερήμην της εργάτριας αλλά και αυτή συναινεί σε αυτή τη μετατροπή εξαιτίας της φύσης της εργασίας όπως ειπώθηκε παραπάνω. Ωστόσο, στο συγκεκριμένο επάγγελμα φαίνεται ότι αυτές οι συνθήκες και οι σχέσεις που αναπτύσσονται διαμορφώνουν την εξάρτηση της και την υποτέλεια της άρα και τον περαιτέρω εγκλωβισμό της στην εργασία.

Όλοι αυτοί οι όροι και οι συνθήκες που διαμορφώνονται εντός της οικιακής εργασίας όπως προκύπτει επηρεάζουν την εργάτρια και στην οργάνωση της ζωής της και εκτός των τειχών της εργασίας. Το απομονωτικό πλαίσιο που δομείται γύρω από αυτήν την εργασία επηρεάζει και τις διαπροσωπικές σχέσεις των οικιακών εργατριών. Η συνεχής απομόνωση σ' ένα σπίτι χωρίς τη δυνατότητα επικοινωνίας όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις υπονομεύει την ανάπτυξη σχέσεων αλληλεγγύης και διαρρηγνύει τις ήδη υπάρχουσες. Όπως προκύπτει οι σχέσεις που υπήρχαν στις χώρες προέλευσης διαρρηγνύονται και αυτές εξαιτίας της έλλειψης κατανόησης από τους/ τις φίλους/ες για τις δύσκολες συνθήκες ζωής και εργασίας που αντιμετωπίζουν στην χώρα υποδοχής οι

οικιακές εργάτριες. Επίσης, η διάρρηξη σηματοδοτείται και με τη φυσική απομάκρυνση των μεταναστριών με τη μεταναστευτική τους κίνηση αλλά και από τη φυσιολογική εξέλιξη της ζωής των ανθρώπων. Οι σχέσεις αυτές σε περίπτωση που παραμένουν μετατρέπονται σε εξαιρετικά τυπικές οι οποίες δεν μπορούν να προσφέρουν στήριξη στην οικιακή εργάτρια.

Ωστόσο, παρά το απομονωτικό πλαίσιο που περιγράφηκε παραπάνω οι μετανάστριες σύμφωνα με τις αφηγήσεις τους καταφέρνουν και αναπτύσσουν σχέσεις αλληλεγγύης. Σχέσεις αλληλεγγύης αποκλειστικά με συντοπίτισσες οικιακές εργάτριες. Σχέσεις αλληλεγγύης που είτε είναι στηρικτικές είτε εργαλειακές. Ωστόσο, οι σχέσεις αυτές, διαμορφωμένες μέσα από το επάγγελμα, επιτρέπουν την ταύτιση των γυναικών με την οικιακή εργασία και συμβάλλουν στην παραμονή τους σε αυτή. Η συναναστροφή με συναδέλφους και η συνεχής ενασχόληση με εργασιακά ζητήματα εντείνει την αποκλειστικότητα της κοινωνικοποίησης και την αυτοαναφορικότητα δημιουργώντας ένα ισχυρό εγκλωβιστικό πλαίσιο.

Συμπερασματικά, η παρούσα έρευνα μέσα από τη μελέτη της εσωτερικής οικιακής εργασίας ανέδειξε εκείνους τους παράγοντες που διαμορφώνονται από το ίδιο το επάγγελμα και επιτείνουν τον εγκλωβισμό και την παραμονή των οικιακών εργατριών στο επάγγελμα. Αυτό φαίνεται ότι επιτυγχάνεται μέσα από την υιοθέτηση και την ενσωμάτωση των διακρίσεων και των ανισοτήτων που διαμορφώνονται από την οικιακή εργασία στις αντιλήψεις, στάσεις και προσδοκίες των οικιακών εργατριών.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

1. ΧΩΡΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ

- Ηλικία
- Τόπος προέλευσης
- Οικογενειακή κατάσταση
- Εκπαίδευση
- Εργασία (απασχόληση, συνθήκες)

2. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

- Αιτίες μετανάστευσης
- Έκδοση πιστοποιητικών
- Δίκτυα επαφών
- Ταξίδι
- Πρώτες μέρες
- Πρώτη δουλειά

3. ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

- Συνθήκες απασχόλησης
- Συνθήκες εργασίας – καθήκοντα
- Εργοδοτικός έλεγχος

4. ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: ΕΡΓΟΔΟΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ / ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ / ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗΣ

- Σχέσεις με εργοδότες
- Σχέσεις με οικογένεια στη χώρα προέλευσης (συχνότητα / μορφή)
- Διαπροσωπικές σχέσεις (συχνότητα / μορφή)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ

	ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ				ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ					
	Όνομα	Χώρα Προέλευσης	Ηλικία	Οικογενειακή Κατάσταση	Εκπαιδευτικό Επίπεδο	Εργασία στη Χώρα Προέλευσης	Άδεια Εισόδου	Τύπος Απασχόλησης	Μισθός	Ωράριο
01	Toti	Βουλγαρία	36	Ελεύθερη	Τεχνική Σχολή Μαγειρικής - Ζαχαροπλαστικής	Αντιπρόσωπος εταιρείας/ αποθήκης	Τουριστική Visa	Εσωτερική (Φ.Η., Οικ.)	600 ευρώ, πληρώνει μόνη της την ασφάλεια (125 ευρώ/μήνα)	Συνεχές, χωρίς ρεπό
02	Rodrigo	Ρουμανία	56	Παντρεμένη με 2 παιδιά	Απόφοιτος Λυκείου	Εργάτρια σε εργοστάσιο λαμπτήρων		Εσωτερική (Φ.Η., Οικ.)	430 ευρώ + εξωτερική, χωρίς ασφάλιση	Συνεχές, χωρίς ρεπό
03	Michaela	Ρουμανία	27	Ελεύθερη	Απόφοιτος Λυκείου	Εργάτρια σε εργοστάσιο ένδυσης	Μέλος Ε.Ε.	Εσωτερική (Φ.Η., Οικ.)	600ευρώ, χωρίς ασφάλιση	Συνεχές, Ρεπό Κυριακή
04	Lilly	Ρουμανία	55	Χωρισμένη με 2 παιδιά	Τεχνική Σχολή Ραφτικής	Εργάτρια σε εργοστάσιο ένδυσης	Χωρίς έγγραφα	Εσωτερική (Φ.Η., Οικ.)	700ευρώ, χωρίς ασφάλιση	Συνεχές, χωρίς ρεπό
05	Dimitrova	Βουλγαρία	60	Χωρισμένη με	Οικονομικό Πανεπιστήμιο	Λογίστρια, ταμίας	Τουριστική Visa	Εσωτερική (Φ.ΑμΕΑ., Οικ.)	700ευρώ, χωρίς ασφάλιση	Συνεχές, ρεπό Κυριακή

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Addams, J. (1896), «A Belated Industry», στο *The American Journal of Sociology*, 1(5): 536-550.
- Andall, J. (2003) (επιμ.), *Gender and Ethnicity in Contemporary Europe*, Oxford: Berg.
- Anderson, B. (1996), «Overseas Domestic Workers – Part of the Family?», στο *Round Table*, Brussels: European Commission.
- Anderson B. and A. Phizacklea (1997) *Migrant Domestic Workers: A European Perspective*, Leicester: Leicester University / EU.
- Anderson, B. (2000), *Doing the Dirty Work: The Global Politics of Domestic Labour*, London: Zed Books.
- Anderson, B. & A. Phizacklea (1997), *Migrant Domestic Workers: A European Perspective*, Leicester: Leicester University / EU.
- Anthias, F. & N. Yuval – Davis (1992), *Racialized boundaries. Race, nation, gender, colour and class and the anti-racist struggle*, London & New York: Routledge.
- Βασιλικού, Κ. (2007), *Γυναικεία Μετανάστευση και Ανθρώπινα Δικαιώματα: Μια Βιογραφική Έρευνα για τις Οικιακές Βοηθούς από τα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Βασιλικού, Κ. (2009), «Μετανάστριες Οικιακοί Βοηθοί και “Διεθνική Οικογένεια”», στο *Κοινωνική Ανάπτυξη και Συνοχή*, 4(1): 109-125.
- Berg, N.D. & K. K. Smith (1988), *The Self in Social Inquiry. Researching Methods*, ΗΠΑ, Λονδίνο, Νέο Δελχί: Sage Publications.
- Berg, S. (1988), «Snowball sampling», στο S. Kotz & N. L. Johnson (επιμ.), *Encyclopaedia of Statistical Sciences*, vol. 8.
- Borjas, G. (1990), «Immigrants, Not What They Used to Be», στο *The Wall Street Journal*, p.24.
- Brown, R. K. (1984), «Working on Work», στο *Sociology* 18(3): 311-325.
- Campani, G. (2000), «Immigrant Women in Southern Europe: Social Exclusion, Domestic Work and Prostitution in Italy» στο King R. (επιμ.) *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*. London: Macmillan.
- Castles, S. & G. Kosack (1973), *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*, Oxford: Oxford University Press.

Cohen, R. (1987), *The New Helots: Migrants in the International Division of Labour*, Oxford: Oxford Publishing Services.

Coser, L. A. (1973), «Servants: The Obsolescence of an Occupational Role», στο *Social Forces* 52(1): 31-40.

Davidoff, E. (1974), «Class and gender in Victorian England: the diaries of Arthur J. Munby and Hannah Cullwick», στο *Feminist Studies*, 5(1): 86-141.

Denzin, N. (1989), *Interpretive Biography: Qualitative Research Methods*, London: Sage.

Du Bois, W. E. B. (1889), *The Philadelphia Negro: A Social Study*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Eaton, I. (1889), «A special report on Domestic Service», στο W. E. B. Du Bois, *The Philadelphia Negro: A Social Study*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 425-520.

Ehrenreich, B. & A. R. Hochschild (2004), *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex Workers in the new economy*, New York: A Metropolitan/ Owl Book.

Θανοπούλου, Μ. (2007), *Φύλο και Μετανάστευση, том. 3: Διαγενεακές σχέσεις και σχέσεις φύλου σε οικογένειες Αλβανών μεταναστών*, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Αθήνα: Gutenberg.

Glenn, E. N. (1992), «From Servitude to Service Work: Historical Continuities in the Racial Division of Paid Reproductive Labor», στο *Sings*, 18(1): 1-43.

Goffman, E. (2001), *Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

Graham, B. (2000), *The Research Interview*, London: Sage.

Griffiths, P., M. Gossop, B. Powis & J. Strang (1993), «Reaching hidden populations of drug users by privileged access interviewers: methodological and practical issues», στο *Addiction*, vol. 88: 1617-1626.

ILO (2003), *The Employment and Conditions of Domestic Workers in Private Households: An ILO survey*, London: EBSCO Publishing.

Καμπούρη, Ε. (2007), *Φύλο και Μετάστευση, том. 2: Η καθημερινή ζωή των μεταναστριών από την Αλβανία και την Ουκρανία*, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Αθήνα: Gutenberg.

Κασιμάτη, Κ. & Λ. Μ. Μουσούρου (2007), *Φύλο και Μετάστευση, том. 1: Θεωρητικές Αναφορές και Εμπειρική Διερεύνηση*, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Αθήνα: Gutenberg.

Κυριαζή, Ν. (2005), *Η Κοινωνιολογική Έρευνα: Κριτική και Επισκόπηση των Μεθόδων και Τεχνικών*, Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

Lazaridis, G. (2000), «Filipino and Albanian Women Migrant Workers in Greece: Multiple Layers of Oppression», στο F. Anthias & G. Lazaridis (επιμ.), *Gender and Migration in Southern Europe: Europe on the Move*, Oxford: Berg, 49-79.

Λυδάκη, Α. (2001), *Ποιοτικές Μέθοδοι της Κοινωνικής Έρευνας*, Αθήνα: Καστανιώτη.

Λυδάκη, Α. (2010), «Η κατανόηση του “άλλου” στην ποιοτική έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση», στο Μ. Α. Πούρκος & Μ. Δαφέρμος (επιμ.), *Ποιοτική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα*, Αθήνα: Τόπος, 435-454.

Mason, J. (2009), *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μπάδα Κ. & Ε. Αργυρού (2013), «Η κοινωνία και ο πολιτισμός της “υποτιμημένης” εργασίας: Από την ψυχοθυγατέρα, τη δουλεύτρα, την υπηρέτρια και τη γυναίκα στην αλλοδαπή οικιακή βοηθό», στο Ι. Ψημμένος (επιμ.), *Χαμηλού Κύρους Εργασία και Κοινωνικές Ανισότητες*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 89-112.

Ευπολυτάς, Ν. (2012), *Οι συνέπειες της οικιακής εργασίας στις οικογενειακές σχέσεις και τις σχέσεις αλληλεγγύης των μεταναστριών: Η περίπτωση των Ουκρανών εσωτερικών οικιακών εργατριών στην Αττική*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Ευπολυτάς, Ν. & D. Lazarescu (2013), «Κοινωνιολογικές Έρευνες για την Μεταναστευτική Οικιακή Εργασία στην Ελλάδα», στο Ι. Ψημμένος (επιμ.), *Χαμηλού Κύρους Εργασία και Κοινωνικές Ανισότητες*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 155-190.

Ortner, S. (1994), «Είναι το θηλυκό για το αρσενικό ό,τι η φύση για τον πολιτισμό;», στο Α. Μπακαλάκη (επιμ.), *Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 75-108.

Palmer, P. (1990), *Domesticity and Dirt: Housewives and Domestic Servants in the United States*, Philadelphia: Temple University Press.

Παπαταξιάρχης Ε., Π. Τοπάλη & Α. Αθανασοπούλου (2009), *Κόσμοι της Οικιακής Εργασίας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Parrenas, R. S. (2000), «Migrant Filippino Domestic Workers and the International Division of Reproductive Labour», *Gender and Society*, 14(4): 560-580.

Parrenas, R. S. (2001), *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*, Stanford: Stanford University Press.

Phizacklea, A. (2003), «Gendered Actors in Migration», στο J. Andall (επιμ.), *Gender and Ethnicity in Contemporary Europe*, Oxford: Berg, 23-38.

Psimmenos, I. (2007), «Work Culture and Migrant Women's Welfare Marginalization», στο *The Greek Review of Social Research*, 124(3): 9-33.

Psimmenos, I. (2011), «The welfare orientations of immigrant domestic workers in Greece», *The Greek Review of Social Research*, 136(3): 225- 248.

Ravenstein, E. G. (1885), «The Laws of Migration», στο *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2): 167–235.

Romero, M. (1992), *Maid in the USA*, Νέα Υόρκη: Routledge.

Rollins, J. (1985), *Between Women: Domestic and their Employers*, Φιλαδέλφεια, Temple University Press.

Tilly, C. (1998), *Durable Inequality*, London: University of California Press.

Τοπάλη, Π. (2004), *Η Έμμισθη Οικιακή Εργασία ως Διαπολιτισμική Σχέση: Η Περίπτωση των Φιλιππινέζων στην Αθήνα*, Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Τοπάλη, Π. (2008), *Σιωπηρές Σχέσεις, Διαπολιτισμικές επαφές: Η περίπτωση των Φιλιππινέζων Οικιακών Βοηθών στην Αθήνα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Triandafyllidou, A. & A. Kosic (2006), «Polish and Albanian Workers in Italy: Between Legality and Undocumented Status», στο F. Düvell (επιμ.), *Illegal Migration in Europe: Beyond Control?*, Basingstoke: Palgrave-Macmillan, 106-136.

Τσιώλης, Γ. (2011), *Η σχέση της ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες: από την πολεμική των «παραδειγμάτων» στις συνθετικές προσεγγίσεις;», όπως μπορεί να βρεθεί: <http://crete.academia.edu/GiorgosTsiolis/Papers/817382/...and...21...2011> .*

Faugier, J. & M. Sargeant (1997), «Sampling hard to reach populations», στο *Journal of Advanced Nursing*, vol. 26, 790-797.

Φουκό, Μ. (1991), *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Αθήνα: Ύψιλον.

Φούσκας, Θ. (2010), *Κοινωνιολογία, Μετανάστευση και Εργασία: “Κοινότητες” Μεταναστών και Εργασιακή Αντιπροσώπηση: Οι Επιπτώσεις της Εργασίας και της Απασχόλησης των Μεταναστών στη Συμμετοχή τους σε Πέντε Εργασιακούς Συλλόγους Μεταναστών στην Αθήνα*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Χαντζαρούλα, Π. (2009), «Μια γενεολογία του αποκλεισμού της έμμισθης οικιακής εργασίας από την κατηγορία της εργασίας», στο Ε. Αβδελά, Α. Αθανασίου, Γ. Κουζής, Π. Χαντζαρούλα & Α. Ψαρρά, *Επισφαλής Εργασία, «Γυναικεία Εργασία»: Παρέμβαση με Αφορμή την Κωνσταντίνα Κούνεβα*. Αθήνα: Νεφέλη, 19-32.

Χαντζαρούλα, Π. (2012), *Σμιλεύοντας την υποταγή, Οι έμμισθες οικιακές εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*, Αθήνα: Παπαζήση.

Χαντζαρούλα, Π. (2013), «Οι δυναμικές της σχέσης εργοδότης και οικιακής εργάτριας», στο Ι. Ψημμένος (επιμ.), *Χαμηλού Κόρους Εργασία και Κοινωνικές Ανισότητες*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 113-154.

Hochschild, A. R. (2003), *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, Berkeley: University of California Press.

Hondagneu-Sotelo, P. (2002), *Domestica: Immigrant Workers Cleaning and Caring in the Shadows of Affluence*, Berkeley: University of California Press.

Hughes, E. C. (1958), *Men and their Work*, New York: Free Press.

Ψημμένος, Ι. & Χ. Σκαμνάκης (2008), *Οικιακή Εργασία των Μεταναστριών και Κοινωνική Προστασία: Η Περίπτωση των Γυναικών από την Αλβανία και την Ουκρανία*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Ψημμένος, Ι. (2013) (επιμ.), *Εργασία και κοινωνικές ανισότητες. Προσωπικές υπηρεσίες και υπηρετικό δυναμικό*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Vogt, W. P. (1999), *Dictionary of Statistics and Methodology: A Nontechnical Guide for the Social Sciences*, London: Sage.

Watson, T. J (2005), *Κοινωνιολογία, Εργασία και Βιομηχανία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.